

genootschap

voor

141/1-2

2004

geschiedenis

ARTIKELS

D. Viaene, <i>De drang naar macht. De Ieperse stadsmagistraat in de veertiende eeuw (1328-1383)</i>	3-42
P. Vanhoutte, <i>Noyt zoo grooten luyster van Edeldom. Een sociale analyse van de rederijderskamer van De Heilige Geest in het zeventiende-eeuwse Brugge</i>	43-99
H. Deneweth, <i>Spanningen tussen geestelijke dochters, families en geestelijke leiders te Brugge (17de en 18de eeuw)</i>	100-140
L. Van Nieuwenhuysse, <i>Mijn herte breekt als ik zie en hoore al wat men op Heilighdagen pleegt. De feesten en rituelen van het Directoire in confrontatie met de volkscultuur in het Leiedepartement</i>	141-182
BOEKBESPREKINGEN	183-201
M.-S. Dupont-Bouchat en X. Rousseaux (o.l.v.), <i>Crimes, pouvoirs et sociétés (1400-1800)</i> (G. Maréchal)	183-186
G. Van Walleghem, <i>De beeldsnijder Pieter Silvester Van Walleghem</i> (L. Devliegher)	186-189
F. Vromman, <i>Beeldhouwer Hendrik Pulinx en de achttiende - eeuwse kunst in Brugge</i> (L. Devliegher)	189-191
T. Lambrecht, <i>Een grote hoeve in een klein dorp</i> (M. Cloet)	191-195
J. Huyghebaert, <i>Van Spiegels en Uilen. Facetten van het 18de-eeuwse Zuid-Nederlandse literaire leven</i> (K. Priem)	195-197
A. Gysel, <i>Oorlogsdagboek van de Ieperse kloosterzuster Margriet-Marie</i> (D. Dendooven)	197-201
KRONIEK	202-215

HANDELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

gesticht onder de benaming
«Société d'Emulation» te Brugge

Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van de
geschiedenis en oudheden van Vlaanderen

JAARGANG 141 (1-2)

2004

De drang naar macht. De Ieperse stadsmagistraat in de veertiende eeuw (1328-1383)

Sedert de jaren '70 van de vorige eeuw waait er een nieuwe wind door de middeleeuwse instellingsgeschiedenis¹. Door toedoen van de sociale wetenschappen kwamen toen niet langer de instellingen zelf centraal te staan maar groeide hoe langer hoe meer de aandacht voor de mensen die ze bevolkten². Hiertoe werd een onderzoeksmethode geïntroduceerd die tot dan toe voornamelijk bij de "oud-historici" en de "institutionalisten" van de Nieuwe Tijd in zwang was geweest, namelijk de prosopografie³. De intrede van de prosopografische methode gaf ook in onze gebieden een nieuwe impuls aan de instellingsgeschiedenis. Vooral op het vlak van de middeleeuwse stadsmagistraat werd de voorbije jaren verdienstelijk werk verricht. Zo wijdde F.J.W. Van Kan zijn doctoraatsverhandeling aan het Leidse patriciaat tot 1420⁴. Voor de Noordelijke Nederlanden is er verder de studie van C.L. Verkerk over de samenstelling van het stadsbestuur van

-
- 1 Onderhavig artikel is een bewerking van: D. VIAENE, *De drang naar de macht (Een prosopografische analyse van de Ieperse stadsmagistraat 1328-1383)*, Licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, dept. Moderne Geschiedenis, 2003. Met onze welgemeende dank aan prof. dr. P. TRIO voor de begeleiding van onze verhandeling en het nalezen van dit artikel.
  - 2 G. BEECH, *Prosopography*, in: J.M. POWELL (red.), *Medieval studies: an introduction*, Syracuse, 1976, p. 154.
  - 3 Heel bekend is het werk van Sir L.B. Namier over de Engelse parlementsleden in de zeventiende eeuw: L.B. NAMIER, *The structure of Politics at the Accession of George III*, Londen, 1929. Voor meer voorbeelden zie onder meer: H. DE RIDDER-SYMOENS, *Prosopografie en middeleeuwse geschiedenis: een onmogelijke mogelijkheid?*, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, XLV (1991), p. 98.
  - 4 F.J.W. VAN KAN, *Sluitels tot de macht. De ontwikkeling van het Leidse patriciaat tot 1420*, Hilversum, 1988 (Studies over Holland in de Middeleeuwen, II). Voor een samenvatting: F.J.W. VAN KAN, *Elite and government in medieval Leiden*, in: *Journal of Medieval History*, XXI (1995), p. 51-75.

Arnhem⁵. De stadsmagistraat van enkele Noord-Franse steden werd partieel door A. Derville en D. Clauzel vanuit prosopografisch oogpunt bestudeerd⁶. Voor ons land zijn er de werken van W.P. Blockmans en M. Boone die voornamelijk op de Bourgondische periode betrekking hebben⁷. De laatste jaren kwamen er eveneens enkele licentiaatsverhandelingen tot stand die gebruik maken van de prosopografische methode. Dit gebeurde aan de K.U.Leuven onder leiding van prof. dr. P. Trio. De meest in het oogspringende verhandeling hierbij was die van E. Matthys⁸. Zij wierp namelijk een heel

-
- 5 C.L. VERKERK, *Coullissen van de macht. Een sociaal-institutionele studie betreffende de samenstelling van het bestuur van Arnhem in de middeleeuwen en een bijdrage tot de studie van stedelijke elitevorming*, Hilversum-Verloren, 1992 (Amsterdamse Historische Reeks, Grote Serie, XIV = Werken uitgegeven door Gelre, XLII).
  - 6 A. DERVILLE, *Les échevins de Douai (1228-1527)*, in: La sociabilité urbaine en Europe du Nord-Ouest du XIVe au XVIIIe siècle. Actes du colloque, Douai, 5 février 1983, Mémoires de la Société d'Agriculture, sciences et arts de Douai, 5e s., VIII, 1980-1982, Douai, 1983, p. 39-48; A. DERVILLE, *Les échevinages de Lille et de Saint-Omer. Etude sociale comparée*, in: J. BOURGEOIS, e.a. (reds.), XLVe Congres van de Federatie van Kringen voor Oudheidkunde en Geschiedenis van België. Handelingen, 1, Komen, 1980, p. 186-187; D. CLAUZEL, *Les élites urbaines et le pouvoir municipal: le "cas" de la bonne ville de Lille aux XIVe et XVe siècles*, in: Revue du Nord, LXXVIII (1996), p. 241-267; D. CLAUZEL, *Le renouvellement de l'échevinage à la fin du Moyen Age: l'exemple de Lille (1380-1500)*, in: Revue du Nord, LXXVII (1995), p. 365-385.
  - 7 M. BOONE, *Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384-ca. 1453: een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces*, Brussel, 1990 (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, CXXXIII); W.P. BLOCKMANS, *Mutaties van het politieke personeel in de steden Gent en Brugge tijdens een periode van regimewisselingen: het laatste kwart van de 15de eeuw*, in: H. DE SCHEPPER (red.), Bronnen voor de Geschiedenis van de instellingen in België. Handelingen van het colloquium te Brussel 15-18 IV, 1975, Brussel, 1977, p. 92-103; W.P. BLOCKMANS, *Mobiliteit in stadsbesturen 1400-1550*, in: D.E.H. DE BOER en J.W. MARSILJE (reds.), De Noordelijke Nederlanden in de late Middeleeuwen, Utrecht, 1987, p. 236-260; W.P. BLOCKMANS, *Het wisselingsproces van de Gentse schepenen tijdens de 15de eeuw*, in: Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, XLI (1987), p. 75-96.
  - 8 E. MATTHYS, *Onlusten te Ieper in 1303 en 1304: de rol van een interne stedelijke opstand in het democratiseringsproces van een grote Vlaamse industriestad*, Licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, dept. Moderne Geschiedenis, 1999. Andere verhandelingen in verband met onze onderzoekstopic waren: S. DUPONT, *Het Kortrijks stadsbestuur tijdens de 13e-14e eeuw: onderzoek naar het democratiseringsproces in een middelgrote stad door middel van de prosopografie*, Licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, dept. Moderne Geschiedenis, 1998; K. VANHAVERBEKE, *Het stadsbestuur in Brugge in de periode 1375-1407: sociaal-institutionele benadering aan de hand van een*

nieuw licht op de Ieperse schepenmoord van 1303 en de bijhorende onlusten. Dit was onder meer mogelijk door haar uitgebreide prosopografische analyse van het Ieperse stadsbestuur tussen 1293 en 1314. Op die manier slaagde ze erin om de machtsstructuren in het Ieper van rond 1300 bloot te leggen. Haar onderzoeksperiode was wel relatief kort. Dit gold eveneens voor het werk van R. Acke over de Ieperse schepenbank in de periode 1300-1330⁹. Bovendien beperkte hij zich tot de schepenbank en was er bij hem van systematisch onderzoek met een prosopografische werkwijze nog geen sprake. Dezelfde bedenkingen gaan op voor de studie van S. Fecheyre aangaande het Ieperse patriciaat in de dertiende eeuw¹⁰.

In feite had nog niemand een uitgebreid prosopografisch onderzoek naar de volledige Ieperse stadsmagistraat gedurende een lange periode verricht. Met betrekking tot de veertiende eeuw was dit evenmin gebeurd voor de andere Vlaamse steden¹¹. Met onze verhandeling wilden we die lacune voor een deel opvullen door een breedvoerige analyse van het Ieperse stadsbestuur tijdens de periode 1328-1383 uit te voeren. Deze data werden niet lukraak gekozen. Ze zijn immers beide van heel groot belang voor de geschiedenis van Ieper. De begindatum markeert het einde van het "democratische" bestuur van de stad. In 1323 was Kust-Vlaanderen immers onder leiding van onder meer Zannekin in opstand gekomen tegen graaf Lodewijk II van Nevers. Dit gebeurde vanwege de onhoudbare fiscale druk¹². Die

---

prosopografische methode, Licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, dept. Geschiedenis, 1997. Een samenvatting van deze verhandeling verscheen als: K. VANHAVERBEKE, *Het stadsbestuur in Brugge in de periode 1375-1407: sociaal-institutionele benadering aan de hand van een prosopografische methode*, in: Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge, CXXXV (1998), p. 3-54.

- 9 R. ACKE, *De schepenbank in de stad Ieper tot 1300*, Licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, dept. Moderne Geschiedenis, 1986. Een samenvatting van deze verhandeling verscheen als: R. ACKE, *De schepenbank te Ieper, 1280-1330*, in: De Leiegouw, XXVIII (1986), p. 165-170.
- 10 S. FECHEYR, *Bijdrage tot de kennis der Ieperse schepenfamilies in de XIIIe eeuw. Bestond er te Ieper een stadspatriciaat?*, Licentiaatsverhandeling, Rijksuniversiteit Gent, dept. Geschiedenis, 1953-1954. Zie ook S. FECHEYR, *Het Stadspatriciaat te Ieper in de 13^e eeuw*, in: J.A. VAN HOUTTE (red.), *Prisma van de Geschiedenis van Ieper*, Ieper, 1974, p. 295-303.
- 11 Voor Gent is er wel de eerder vermelde studie van M. Boone. Hij behandelt echter de periode van 1384 tot 1453; dit onderzoek valt dus grotendeels buiten de veertiende eeuw.
- 12 Voor de oorzaken hiervan en het volledige verhaal van de opstand van Kust-

opstand zou vijf jaar duren en er rond juni 1325 voor zorgen dat de ambachten aan de macht kwamen in Ieper. Het patriciaat had de benen moeten nemen en werd vervangen door mensen uit het gemeen¹³. De slag bij Kassel van 23 augustus 1328 maakte echter op een verpletterende wijze een einde aan de opstand. De Vlamingen moesten er het onderspit delven tegen het machtige leger van de Franse koning Filips VI die zijn vazal Lodewijk II van Nevers te hulp was geschoten. Ieper werd zwaar gestraft voor zijn aandeel in de opstand¹⁴. De schepenbank van de stad werd gezuiverd van de meest radicale elementen en de vorige bestuurders konden opnieuw hun intrede doen. Zij slaagden er evenwel niet in om de volledige macht te heroveren¹⁵. De einddatum is eigenlijk nog belangrijker voor Ieper.

-
- Vlaanderen in 1323-1328: M. VANDERMAESEN, *Vlaanderen en Henegouwen onder het huis van Dampierre 1244-1384*, in: *Algemene Geschiedenis van de Nederlanden*, II, Haarlem, 1982, p. 421-424. Zie ook de rest van dit artikel voor de volledige voorgeschiedenis en wat er nadien gebeurde.
- 13 F. HOOGHE, *Omme discort dat was van den wullewerke tusschen die van Ypre ende van Poperinghen. Een politiek-economisch en sociaal onderzoek naar de conflicten over de lakennijverheid tussen Ieper en zijn hinterland (1280-1373)*, Licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, dept. Moderne Geschiedenis, 2002, p. 103-104.
  - 14 De Franse koning Filips VI eiste immers dat niet minder dan 500 wevers en evenveel volders gedurende drie jaar naar Frankrijk verbannen zouden worden. Daarenboven zouden er 300 Ieperse gijzelaars naar St.-Quentin en Péronne worden overgebracht. Door enkele beoordelingsfouten werd dit aantal gereduceerd. Uiteindelijk moesten van de eerste groep zo'n 800 mensen de stad gedurende drie jaar verlaten. Wanneer zij precies teruggekeerd zijn, is niet geweten. Ook voor de groep van de gijzelaars is dit niet gekend. Het is wel zeker dat op 5 oktober 1329 253 verbannen Ieperse ambachtslui, op verzoek van het Ieperse stadsbestuur, konden terugkeren. M. VANDERMAESEN, *Brugse en Ieperse gijzelaars voor koning en graaf 1328-1329. Een administratief dossier*, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, CXXX (1993), p. 125-127.
  - 15 Door middel van een prosopografische analyse kon S. Smolders aantonen dat dit heel geleidelijk verliep. In 1328-1329 was het bestuur van de stad nog volledig volks getint. Het daaropvolgende schepenjaar (1329-1330) zetelden er nog 9 schepenen van het opstandige bestuur in de schepenbank, 3 teruggekeerden en 1 nieuwelings. Tijdens de twee volgende jaren (1330-1331 en 1331-1332) kende de schepenbank een evenwichtiger verdeling. Telkens waren er 6 schepenen uit de periode van de opstand, 4 teruggekeerden en 2 nieuwelingsen aan de macht. S. SMOLDERS, *De opstand in Vlaanderen van 1323 tot 1328 vanuit Iepers perspectief: bijdrage tot de beeldvorming van een middeleeuwse stad*, Licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, dept. Moderne Geschiedenis, 2001, p. 170-173. Voor een volledige analyse van de Ieperse schepenbank tijdens de periode van de opstand zie dezelfde verhandeling p. 152-180.

Van 9 juni tot 10 augustus 1383 werd de stad belegerd door de Engelsen en de Gentenaars. Dit gebeurde in het kader van de kruistocht van de Engelse bisschop van Norwich, Henry Despencer, tegen de Clementijnen. Tijdens dit beleg werden de Ieperse voorsteden verwoest. Ze zouden nooit meer heropgebouwd worden. De financiële en demografische gevolgen waren enorm¹⁶. De grootsheid van de stad behoorde definitief tot het verleden. Het beleg van Ieper betekende het einde van een tijdperk.

De Ieperse stadsmagistraat tijdens de gekozen onderzoeksperiode was veel ruimer dan de leden van de schepenbank. Andere spelers op het politieke toneel waren de raadsleden, de stadsvoogd, de voogd van de wezen, de schatbewaarders en de hoofdmannen. Al deze magistraten vormen de populatie en werden in een grote databank samengebracht¹⁷. Telkens werd zorgvuldig nagegaan welke functies zij uitgeoefend hebben. Naast deze kwantitatieve gegevens werden eveneens diverse eerder kwalitatieve gegevens opgenomen. Het is dan ook onontbeerlijk dat beide elkaar aanvullen¹⁸. Louter op basis van functies kan het volledige machtsbestel niet blootgelegd worden. Ook de sociaal-economische status van de magistraten moet behandeld worden. De twee zijn immers moeilijk van elkaar te scheiden. Het gaat hier om kwalitatieve gegevens zoals het bezit van gronden, erfelijke renten, huizen en verder schenkingen, stichtingen, ...

Volgens H. De Ridder-Symoens dient de synthese van een volwaardige prosopografische studie heel wat elementen te bevatten. Hiertoe behoren onder meer een grondige analyse van de bronnen en

---

16 Cf. *infra*, p. 16.

17 De databank omvat meer functionarissen dan degene die hier opgesomd werden. Er waren immers ook nog andere spelers op het Ieperse politieke toneel van de veertiende eeuw. Zo waren er vertegenwoordigers van het stadsbestuur actief. De voornaamste onder hen waren de hospitaalvoogden en de functionarissen uit de kerkelijk-caritatieve sfeer (kerk- en dismeesters). Wegens de banden met het eigenlijke stadsbestuur werden ze opgenomen in de databank. Dit geldt eveneens voor de pensionarissen en de klerken. Laatstgenoemden waren de voornaamste ambtenaren die ten dienste stonden van de magistraat. Tot slot omvat de databank tevens de voornaamste grafelijke functionarissen: baljuw, onderbaljuw, burggraaf en schout. De databank kan geraadpleegd worden op de cd-rom die aan onze verhandeling toegevoegd werd. Voor de verificatie van de prosopografische gegevens in dit artikel zij er naar verwezen.

18 S. ZIJLSTRA, *Het geleerde Friesland, een mythe? Universiteit en maatschappij in Friesland en stad en lande c. 1380-1650*, Ljouwert, 1996 (Fryske histoaryske, XIII), p. 2.

een beschrijving van het historisch kader¹⁹. Daarnaast is er de eigenlijke prosopografische analyse. Voor ons onderzoek hebben we dezelfde structuur overgenomen. De prosopografische analyse werd naar het voorbeeld van E. Matthys in een politiek-institutioneel en een sociaal-economisch deel opgesplitst.

Het bronnenbestand

In een initiële fase leek een uitgebreide prosopografische analyse van de Ieperse stadsmagistraat in de veertiende eeuw een onhaalbare kaart te zullen worden. De reden hiervoor was het schijnbaar gebrekkige bronnenbestand. Op 21 november 1914 was het Ieperse stadsarchief immers ten prooi gevallen aan de vlammen²⁰. Hiermee ging één van de rijkste stadsarchieven van West-Europa verloren²¹. Het aantal bronnen in verband met het middeleeuwse Ieper werd meteen flink gedecimeerd. Ondanks deze schier onmogelijke uitgangssituatie bleek het beschikbare bronnenmateriaal talrijker te zijn dan verwacht.

Reeds vóór het uitbreken van de eerste wereldbrand werden al enkele belangrijke Ieperse bronnen ontsloten via tekstedities of rege-

-
- 19 H. DE RIDDER-SYMOENS, *Prosopografie en middeleeuwse geschiedenis*, p. 116. Verder dienen ook de werking en de organisatie van de instelling waarvan de leden prosopografisch bestudeerd worden onder de loep genomen te worden. Dit hebben we ook uitgebreid gedaan in onze verhandeling: D. VIAENE, *Drang naar de macht*, p. 24-66. Het is echter onmogelijk om dit over te doen in dit artikel.
- 20 K. PAPIN, *Zoekgids voor het fonds Mergbelynck. Vijf genealogische vormingsavonden ingericht door de Vlaamse Vereniging voor Familiekunde-afdeling Westhoek*, s.l., 1996, p. 2.
- 21 De rijkdom van het vroegere Ieperse stadsarchief wordt nog enigzins weerspiegeld door de inventarissen die vóór de vernietiging ervan werden opgesteld: I.L.A. DIEGERICK, *Inventaire analytique et chronologique des chartes et documents appartenant aux archives de la ville d'Ypres*, 7 delen, Ieper, 1853-1868 en E. DE SAGHER, *Notice sur les Archives communales d'Ypres et documents pour servir à l'histoire de Flandre du XIIIe au XVIe siècle*, Ieper, 1898. Dit laatste werk werd later nog aangevuld: E. DE SAGHER, (Deuxième) *Supplément à l'aperçu sommaire des diverses collections composant les Archives communales d'Ypres publié à la suite des "Notice sur les..."*, in: Recueil des actes de l'administration communale de la ville d'Ypres, XII (1901), p. 763-788 en XIV (1910), p. 662-689. Deze aanvulling verscheen ook afzonderlijk. Zie eveneens: H. DE SAGHER, *Les archives et la guerre: Ypres*, in: Annales de la Société d'Emulation de Bruges, LXV (1915-1922), p. 170-176; R. OPSOMMER, *De opbouw van het stadsarchief waar in 1914 de archieven verloren zijn gegaan*, in: Bibliotheek- en archiefgids, LXXXIV (1998), p. 2-5.

sten. Enkele van hen waren van belang voor ons onderzoek. Zo bevatten de drie tussen 1880 en 1884 uitgegeven cartularia van het Sint-Maartenskapittel heel wat prosopografisch relevante gegevens²². Naast namen van magistraten betrof het hier eveneens kwalitatieve gegevens zoals bezittingen, stichtingen, ... Daarnaast was er ook de uitgave van P. De Pelsmaker. In 1914 publiceerde hij vier van de oudste schepenregisters²³. Deze omvatten veertiende-eeuwse vonnissen van de Ieperse schepenbank en meestal tevens de namen van de dienstdoende schepenen. Op het vlak van de bronnen waarvan regesten werden uitgegeven, werd vooral gebruik gemaakt van de zevendelige inventaris van de oorkonden van het Ieperse stadsarchief²⁴. Dit *magnus opus* werd tussen 1853 en 1868 gerealiseerd door I.L.A. Diegerick.

De grootste goudmijn was echter het in de Koninklijke Bibliotheek berustende Fonds Merghelynck. Arthur Merghelynck (1853-1908) was een adellijke Ieperling die een passie had voor de genealogie. Vanuit dat oogpunt heeft hij een resem aan oorkonden, cartularia, ... zowel uit het contemporaine Ieperse stadsarchief als uit andere archieven geregesteerd²⁵. Het uiteindelijke resultaat van dit noeste werk werd neergelegd in het indrukwekkende *Vademecum* dat verscheen in 1896-1897 en waarin maar liefst 555 "manuscripten" zijn geïnventariseerd²⁶. Na de dood van A. Merghelynck vond deze

22 A. NELIS en E. FEYS (eds.), *Les cartulaires de la prévôté de Saint-Martin à Ypres*, 2 delen, 4 banden, Brugge, 1880-1884 (Recueil de chroniques, chartes et autres documents concernant l'histoire et les antiquités de la Flandre, Première série. Chroniques des monastères de Flandre).

23 P. DE PELSMAEKER (ed.), *Registres aux sentences des échevins d'Ypres*, Brussel, 1914 (Coutumes des Pays et comté de Flandre. Quartier d'Ypres. Recueil des anciennes coutumes de la Belgique).

24 I.L.A. DIEGERICK, *Inventaire analytique*.

25 Voor de biografie van A. Merghelynck: P. DONCHE, *Het geannoteerd exemplaar van A. Merghelyncks Vademecum*, Berchem, 1990, III-VII; K. PAPIN, *Zoekgids voor het fonds Merghelynck*, p. 3-5; J. TOLLEBEEK, *Het verleden in de negentiende eeuw. Arthur Merghelynck en het kasteel van Beauvoorde*, in: Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, CIX/I (1999), p. 107-147; C. VAN RENYNGHE DE VOXVRIE, *Merghelynck*, in: Biographie Nationale, XXXV supplément VII (1948), k. 581-590.

26 A. MERGHELYNCK, *Cabinet des titres des généalogie et d'histoire de la West-Flandre et des régions limitrophes. Vade-Mecum pratique et utile de connaissances historiques et indicateur nobiliaire et patricien de ces contrées renfermant de nombreux inventaires de collections d'archives, inédits jusqu'ici, appartenant à plusieurs dépôts publics et privés de la Belgique, ou Catalogue-Répertoire analytique, métho-*

verzameling een onderkomen in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. Ze werd voornamelijk vanuit genealogisch standpunt samengesteld. Toch gaf een aantal "manuscripten" eveneens een schat aan prosopografisch waardevolle gegevens prijs. Zo waren er de nummers die lijsten van diverse stedelijke magistraten en vertegenwoordigers bevatten. Nummer 103 bijvoorbeeld gaf een overzicht van de vernieuwing van de Ieperse stadsvoogden, schepenen, raadsleden en de verschillende magistraatscolleges van 1100 tot 1794²⁷. Deze notities vormden dan ook de basis van onze prosopografische analyse. A. Merghelynck legde ook overzichtslijsten aan van de grafelijke vertegenwoordigers (nummer 104²⁸) en de stedelijke vertegenwoordigers in de diverse caritatieve en kerkelijke instellingen van de stad (nummer 108²⁹). Laatstgenoemde lijsten bleken niet altijd even volledig te

---

dique et raisonné de 555 manuscrits formés pour la plupart au moyen des documents y inventoriés, orné de sept planches en photo-typie et gravure, Doornik, 1896-1897. Na de publicatie ervan zou Merghelynck nog verschillende "manuscripten" aan het fonds toevoegen. Die aanwinsten zijn terug te vinden in het geannoteerde exemplaar van de inventaris dat ook uitgegeven werd: P. DONCHE, *Het geannoteerd exemplaar*.

- 27 BRUSSEL, *Koninklijke Bibliotheek*, Fonds Merghelynck, nr. 103: Copie du manuscrit au renouvellement des avoués, échevins, conseillers et des différents collèges du magistrat de 1100 à 1365, tirée de plus de 8,000 chartes, reposant aux Archives d'Ypres, et de 1366 à 1791, tiré des registres à ce tenus, reposant aux dites Archives communales, composé en 1812 par Jean Jacques Lambin, Yprois, faisant partie de l'ancien fonds des manuscrits à la bibliothèque publique sous les numéros 56 et 57. Travail déjà considérable, mais complété encore et notablement augmenté au moyen du dépouillement des chirographes et chartes des Archives communales, des documents des établissements hospitaliers et des pauvretés, jurandes, de différents manuscrits similaires, de cartulaires, etc., etc., etc., et un mot de tous les écrits ou imprimés, qui ont pu fournir des renseignements à ce sujet, 1887-1896, In-quarto, Tome I (1100-1365). Tome II. (1366-1563).
- 28 BRUSSEL, *Koninklijke Bibliotheek*, Fonds Merghelynck, nr. 104: Listes chronologiques des Haut-Baillis des ville et chàtellenie d'Ypres, des poortbaillis, des écoutètes, des gouverneurs militaires et des capitaines de cette ville, ainsi que des baillis et échevins des métiers Ouest et Est d'Ypres, tirées des comptes des dites ville et chàtellenie, d'un grand nombre des cartulaires et de plusieurs milliers de documents de toute nature, au fur et à mesure du dépouillement des différentes collections, 1885-1896, In-quarto, Tome I de la collection. (1096-1790), non paginé.
- 29 BRUSSEL, *Koninklijke Bibliotheek*, Fonds Merghelynck, nr. 108: Listes chronologiques des avoués, gouverneurs et receveurs des établissements hospitaliers et charitables, des pauvrisseurs et marguilliers des paroisses, des dignitaires des ghildes religieuses et armées et des sociétés de rhétorique de la ville d'Ypres, tirées des comptes de ces divers établissements ou institutions, des cartulaires et de plusieurs milliers de documents de tout nature au fur et à mesure du dépouillement des différentes collections, 1885-1896.

zijn maar onthulden toch heel wat leden uit het Ieperse stadsbestuur uit onze periode. Behalve deze lijsten waren er nog verschillende andere nummers binnen het Fonds Merghelynck die van belang waren. Vooral nummer 93 wierp zich op als een eersterangsbron. Het wemelde immers van de kwalitatieve gegevens (schenkingen, stichtingen, renten, familiebanden, ...) aangaande de Ieperse patriciërsfamilies. A. Merghelynck distilleerde deze gegevens uit de oorkonden en cartularia van de Ieperse liefdadigheidsinstellingen³⁰.

Naast de reeds vermelde bronnen konden we eveneens dankbaar gebruik maken van de schitterende elfdelige reeks *Bijdragen tot de geschiedenis van de Ieperse liefdadigheidsinstellingen*. Deze reeks werd tussen 1949 en 1972 door de voormalige Ieperse stadsarchivaris en -bibliothecaris O. Mus geredigeerd en werpt zich op als een onmisbaar instrument bij de studie van het middeleeuwse Ieper. De verschillende delen zijn immers gewijd aan de uitgave van oorkonden van enkele caritatieve instellingen die de stad rijk was³¹. Genoemde oorkonden blijken te bulken van de namen van de schepenen en hospitaalvoogden. Verder huisvesten ze ook heel wat kwalitatieve gegevens.

Tot slot konden we onze prosopografische analyse verder uitdiepen aan de hand van bronnen die een ruimer veld bestrijken dan de

---

30 BRUSSEL, *Koninklijke Bibliotheek*, Fonds Merghelynck, nr. 93: Recueil par ordre alphabétique et chronologique de notes historiques, concernant les familles nobles, patriciennes et de bourgeoisie notable, ayant résidé spécialement dans les quartiers d'Ypres et de Furnes, tirées des chartes et cartulaires des ci-devant pauvretés et maisons hospitalières de la ville d'Ypres, actuellement déposés aux Archives du bureau de bienfaisance et des hospices civils de la dite ville, 1887-1889, In-folio, Tome I. (Abeels-Fyne, [de]). Pages 1-208. Tome II. (Gand, [de]-Pieterszeune). Pages 209-392. Tome III. (Pilchem-Zype, [van der]). Pages 393-576.

31 Die delen zijn: O. MUS (ed.), *Signeur Jehan Pascaris capellains † 1350-1351*, Ieper, 1949 (Bijdragen tot de geschiedenis van de liefdadigheidsinstellingen te Ieper, I); O. MUS (ed.), *De Leprozerij genaamd het Godshuis der Hoge Zieken te Ieper. Oorkonden*, 4 delen, Ieper, 1950-1953 (Bijdragen tot de geschiedenis, II-VA); O. MUS (ed.), *Signeur Jehan Pappin, kapelaan, en het godshuis van O.L.Vrouw van Nazareth*, Ieper, 1953 (Bijdragen tot de geschiedenis, VB); O. MUS (ed.), *Het cartularium van het Onze-Lieve-Vrouw Gasthuis te Ieper*, 5 delen, Ieper, 1965-1969 (Bijdragen tot de geschiedenis, VI-X); O. MUS (ed.), *Inventaris van het archief van de commissie van openbare onderstand Ieper*, Ieper, 1972 (Bijdragen tot de geschiedenis, XI). In 1993 werd deze reeks verder aangevuld met een twaalfde deel: P. TRIO en R. VAN BELLE, *Pieter Lansaeem. Bijdrage tot de studie van de jaargetijdestichtingen te Ieper in de late middeleeuwen*, Ieper, 1993 (Bijdragen tot de geschiedenis, XII).

Ieperse instellingen en hun geschiedenis. Zo werden bronnen geconsulteerd die zich op het landsheerlijke echelon situeerden. Het betrof hier het cartularium van Lodewijk van Male en de regesten van de oorkonden van Lodewijk II van Nevers³². Deze bronnen leverden heel wat interessante gegevens op: namen van schepenen en raadsleden, van grafelijke functionarissen in Ieper en eveneens van Ieperlingen in grafelijke dienst. Ook Brugse en Gentse oorkonden gaven dergelijke gegevens prijs³³. Verder namen we in dat opzicht onze toevlucht tot bronnedities van verschillende in de nabijheid van Ieper gelegen abdijen³⁴. Ook hierin konden al eens leden van de Ieperse magistratuur opduiken.

---

32 T. DE LIMBURG-STIRUM (ed.), *Cartulaire de Louis de Male comte de Flandre. Decreten van den grave Lodewyck van Vlaendren 1348 à 1358*, 2 delen, Brugge, 1898-1901 en M. VANDERMAESEN, *De besluitvorming in het graafschap Vlaanderen tijdens de 14de eeuw. Bijdrage tot een politieke sociologie van de raad en de raadsheren achter de figuur van Lodewijk II van Nevers (1322-1346)*, Brugge, 1999 (Bronnen en Bijdragen tot de Vlaamse geschiedvorsing, VI).

33 Voor Brugge: A. SCHOUTEET, *Regesten op de oorkonden van het stadsbestuur van Brugge*, 4 delen, Brussel, 1970-1982 (Archief- en bibliotheekwezen in België. Inventarissen, VI); L. GILLIODTS VAN SEVEREN (met medewerking van E. GAILLIARD), *Inventaire des chartes*, 9 delen, Brugge, 1878-1885 (Inventaire des archives de la ville de Bruges. Section première). Voor Gent: E. DE BUSSCHER en P. VAN DUYSE, *Inventaire analytique des chartes et documents appartenant aux archives de la ville de Gand*, Gent, 1867.

34 Het betrof hier de abdijen van Lo, de Nonnenbossen, Poperinge, de Duinenabdij, Hemelsdaele, Voormezele en Zonnebeke: L. VAN HOLLEBEKE (ed.), *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Pierre de Loo de l'ordre de Saint-Augustin 1093-1794*, Brussel, 1870 (Recueil de chroniques, chartes et autres documents concernant l'histoire et les antiquités de la Flandre, publié par la société d'émulation de Bruges. Première série. Chroniques des monastères de Flandre); L. VAN HOLLEBEKE (ed.), *L'Abbaye de Nonnenbossche de l'ordre de Saint Benoît, près d'Ypres. 1101-1796. Suivi du cartulaire de cette maison*, Brugge, 1865 (Recueil de chroniques); F.-H. D'HOOP (ed.), *Cartularium. Recueil des chartes du prieuré de Saint-Bertin, à Poperinghe et de ses dépendances à Bas-Warnéton et à Couckelaere, déposés aux Archives de l'état à Gand*, Brugge, 1870 (Recueil de chroniques); C. CARTON en F. VAN DE PUTTE (eds.), *Cronica et cartularium monasterii de Dunis*, Brugge, 1864 (Recueil de chroniques); C. CARTON en F. VAN DE PUTTE (eds.), *Chronique et cartulaire de l'abbaye de Hemelsdaele*, Brugge, 1858 (Recueil de chroniques); C. CARTON en F. VAN DE PUTTE (eds.), *Chronicon Vormeselense*, Brugge, 1842 (Recueil de chroniques); C. CALLEWAERT (ed.), *Chartes anciennes de l'abbaye de Zonnebeke*, Brugge, 1925 (Publications de la Société d'Emulation de Bruges).

Ieper in de veertiende eeuw

De Ieperse stadsmagistraat functioneerde binnen een welbepaald kader. Concreet betrof het in de eerste plaats de stad Ieper tijdens de veertiende eeuw³⁵. Gedurende deze eeuw kende Ieper een sterke achteruitgang. Dit uitte zich vooral op het vlak van de lakennijverheid. Daarmee gepaard gaand was er tevens een gevoelige demografische terugval.

Het verval van de Ieperse lakennijverheid nam reeds een aanvang in de dertiende eeuw. Op geregelde tijdstippen deden zich toen al crisismomenten voor. Deze waren steeds het gevolg van onderbroken handelsbetrekkingen met Engeland. Het kwalitatief hoogstaande Ieperse laken werd immers grotendeels vervaardigd met Engelse wol. Wanneer de aanvoer ervan stokte, zorgde dit steevast voor immense problemen in de Vlaamse steden³⁶. Vóór 1270 waren die moeilijkheden van voorbijgaande aard. In 1270-1280 deed zich echter een structurele crisis voor. Zij werd veroorzaakt door een verminderende afzet van de lakennijverheid en een te hoge loonlast in vergelijking met de nieuwe concurrenten voor Vlaanderen, namelijk Brabant en Engeland. De klassieke draperie in de grote Vlaamse steden kreeg klappen. Als gevolg daarvan volgden, ook te Ieper, sociale spanningen tussen het almachtige patriciaat en de drapiers. Het Ieperse patriciaat had tot dan niet alleen de politieke macht stevig in handen maar controleerde ook volledig de lucratieve lakennijverheid. Dit kon ze door de wolimport vanuit Engeland en de verkoop van de afgewerkte producten, die door de drapiers geleverd werden, te monopoliseren. Uiteindelijk culmineerde dit alles in de opstand van oktober 1280 die de geschiedenis zou ingaan als de Kokerulle³⁷.

---

35 Voor de bestuursorganen van de stad en hun evolutie in deze periode: P. TRIO, *Bestuursinstellingen van de stad Ieper (12^e eeuw-1500)*, in: W. PREVENIER en B. AUGUSTIJN (reds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Brussel, 1997, p. 333-360.

36 O. MUS, *Het aandeel van de Ieperlingen in de Engelse wolexport 1280-1330*, in: J.A. VAN HOUTTE (red.), *Prisma van de Geschiedenis van Ieper*, p. 332-333.

37 J.A. VAN HOUTTE, *Ieper door de eeuwen heen*, in: J.A. VAN HOUTTE (red.), *Prisma van de geschiedenis van Ieper*, XIII. Voor de kokerulle: G. DOUDELEZ, *La révolution communale de 1280 à Ypres*, in: J.A. VAN HOUTTE (red.), *Prisma van de geschiedenis van Ieper*, p. 188-294 en M. BOONE, *Sociale conflicten in de Ieperse lakennijverheid in de late 13de en vroege 14de eeuw. Een nieuwe kijk op de Cokerulle*, in: M. DE WILDE, A. ERVYNCK en A. WIELEMANS (reds.), *Ieper*

De Kokerulle luidde het begin van het verval van de Ieperse laken-
nijverheid in. Aanvankelijk kon de stad de schade nog beperken. Dit
blijkt uit de cijfers omtrent de totale Ieperse lakenproductie³⁸. Tot
1323 produceerde Ieper jaarlijks nog 70 à 80.000 lakens. Daarna ging
de productie echter pijlsnel naar beneden. Tussen 1324 en 1329
(Opstand van Kust-Vlaanderen!) zakte het productiecijfer tot zo'n 50
à 55.000 lakens per jaar³⁹. Dit was vooral te wijten aan de achteruit-
gang van de zware draperie⁴⁰. Daarna verloor ook de lichte draperie
terrein zodoende dat de totale gemiddelde productie rond 1351-
1358 niet meer dan 30.000 lakens bedroeg⁴¹. Dit cijfer bleef de vol-
gende jaren verder dalen. Vooral de Honderdjarige Oorlog heeft hier

---

en de middeleeuwse lakennijverheid in Vlaanderen: archeologische en historische
bijdragen Asse-Zellik, 1998 (Archeologie in Vlaanderen. Monografie, II), p. 147-
156.

- 38 Hierover is al veel geschreven geweest. De belangrijkste literatuur hieromtrent: P. CHORLEY, *The Ypres cloth industry 1200-1350: the pattern of change in output and demand*, in: M. DE WILDE, A. ERVYNCK en A. WIELEMANS (reds.), *Ieper en de middeleeuwse lakennijverheid*, p. 111-125; H. LAURENT, *Un grand commerce d'exportation au moyen âge. La draperie des Pays-Bas en France et dans les pays méditerranéens (XIIIe-XVe siècle)*, Parijs, 1935, p. 344-345; R. VAN UYT-
VEN, *Technique, productivité et production au Moyen Âge: le cas de la draperie urbaine aux Pays-Bas*, in: S. MARIOTTI (red.), *Produttività e tecnologia, nei secoli XII-XVII*, a cura di S. Mariotti, Firenze, 1981 (Istituto Internazionale di Storia Economica 'F. Datini' Prato. Pubblicazioni: Serie II. Atti delle 'Settimane di Studio' e alti convegni, III), p. 283-294 en H. VAN WERVEKE, *De omvang van de Ieperse lakenproductie in de veertiende eeuw*, in: J.A. VAN HOUTTE (red.), *Prisma van de geschiedenis van Ieper*, p. 496-520. Het meest recente artikel, met nieuwe berekeningen die hier gevolgd werden, is van de hand van P. BOUSSE-
MAERE: *De Ieperse lakenproductie in de veertiende eeuw opnieuw berekend aan de hand van de lakenloodjes*, in: *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis*, III (2000), p. 131-161.
- 39 P. BOUSSEMAERE, *De Ieperse lakenproductie*, p. 154.
- 40 Naast de zware draperie was er ook nog de lichte draperie te Ieper. De zware draperie wordt ook de *draperie ointe* of gesmouten draperie genoemd. Men spreekt over gesmouten draperie omdat er een vetstof aan de wol moest toegevoegd worden. De wol werd voor het kammen en het kaarden immers gewassen. Daardoor verdween de lanoline en moest er een andere vetstof *yeck* (boter of dierlijk vet, geen olie) worden toegevoegd om het kammen mogelijk te maken en het spinnen te vergemakkelijken. Bij de lichte draperie werd de wol niet zo grondig gewassen en moest er dus geen vetstof toegevoegd worden. Vandaar dat men deze draperie de *draperie sèche* of ongesmouten draperie noemt. Beide draperieën hadden aparte regels te Ieper en hun eigen arbeidersgemeenschappen. De zware draperie was de belangrijkste: F. HOOGHE, *Omme discort dat was*, p. 10-11; P. BOUSSE-
MAERE, *De Ieperse lakenproductie*, p. 135-137.
- 41 P. BOUSSEMAERE, *De Ieperse lakenproductie*, p. 154 -155.

een cruciale rol in gespeeld. Door zijn economische afhankelijkheid van de Engelse wol werd Vlaanderen immers een speelbal in Engelse handen. De Engelsen aarzelden dan ook niet om de wolbevoorrading als een politiek wapen aan te wenden. Zo zette de Engelse koning Edward III in 1336 elke uitvoer stop om zo Vlaanderen in zijn kamp te krijgen⁴². De gevolgen waren navenant. Het spook van de werkloosheid waarde door de Vlaamse steden. De Engelsen hadden echter nog meer in petto voor de tanende Ieperse textielnijverheid. In 1383 kwamen ze in het kader van de kruistocht tegen de Clementijnen de stad belegeren⁴³. Hierbij werden de buitenwijken, waar het gros van de textielarbeiders gevestigd was, volledig vernietigd en niet meer heropgebouwd. Het gevolg hiervan was onder meer dat de jaarlijkse lakenproductie tot 10 à 12.000 lakens terugviel⁴⁴.

Gekoppeld aan de geschetste terugval van de lakenhandel kende Ieper in de veertiende eeuw eveneens een snelle daling van het bevolkingscijfer. Over het precieze aantal zielen dat Ieper op zijn hoogtepunt telde, is al heel wat inkt gevloeid⁴⁵. Het is vrij aannemelijk dat de raming van 9 januari 1258 door de proost en het Sint-Maartenskapittel van 40.000 inwoners vrij dicht in de buurt van het exacte bewonersaantal kwam⁴⁶. Enkele parameters wijzen hierop. Zo was de stad rond 1268, jaar van de vestiging van de dominicanen in de binnenstad, vier bedelorden rijk⁴⁷. Bedelorden vestigden zich bij

---

42 O. MUS, *Rijkdom en armoede. Zeven eeuwen leven en werken te Ieper*, in: J.A. VAN HOUTTE (red.), *Prisma van de Geschiedenis van Ieper*, p. 12.

43 Naar aanleiding van de zeshonderdjarige herdenking ervan verscheen er in 1983 een bundel met verschillende bijdragen rond het beleg: R. VINCKIER (red.), *Ieper Tuindag Zesde Eeuwfeest*, Ieper, 1983.

44 P. BOUSSEMAERE, *De Ieperse lakenproductie*, p. 154-155.

45 Veel auteurs verwijzen er in hun werk naar. Artikels die zich specifiek met de problematiek bezighielden zijn: J. DEMEY, *Proeve tot raming van de bevolking en de weefgetouwen te Ieper van de 13e tot de 17e eeuw*, in: J.A. VAN HOUTTE (red.), *Prisma van de Geschiedenis van Ieper*, p. 157-170 en W. PREVENIER, *La démographie des villes du comté de Flandre aux XIIIe et XIVe siècles. Etat de question. Essai d'interprétation*, in: *Revue du Nord*, LXV (1983), p. 255-275.

46 J. DEMEY, *Proeve tot raming*, p. 158.

47 Voor de bedelordekloosters in Ieper zie vooral: W. SIMONS, *Bedelordekloosters in het graafschap Vlaanderen*, Brugge, 1987, p. 59-62 (Franciscanen), 80-81 (Dominicanen), 95-98 (Augustijnen-eremieten) en 114-116 (Karmelieten) en 196-197 (stadsplattegrond met aanduiding van de locatie van de kloosters); O. MUS en P. TRIO, *L'implantation des ordres mendiants dans l'agglomération yproise durant le XIIIe siècle*, in: P. RACINET e.a. (reds.), *Les moines dans la ville, Amiens, 1996 (Histoire médiévale et archéologique, VII)*, p. 177-184.

voorkeur in dichtbevolkte steden⁴⁸. Ook het aantal parochiekerken duidt op een hoge bevolking. Door de bouw van de Sint-Kruiskerk in 1278 waren dat er op dat moment acht⁴⁹. Het is dus niet uitgesloten dat Ieper aan het begin van de veertiende eeuw nog zo'n 40.000 inwoners telde. Naarmate de eeuw vorderde zou dit cijfer fel slinken. Bepalende factoren hierbij waren onder meer de hongersnood van 1316, de pestepidemie van 1349-1351 en de recessie van de lakennijverheid. De grootste demografische aderlating kreeg de stad echter te verwerken door het rampzalige beleg van 1383⁵⁰. Aan de vooravond van deze ingrijpende gebeurtenis woonden nog zo'n 22.000 mensen in Ieper. Tijdens het beleg werden de bevolkingsrijke buitenwijken van de stad vernietigd. Na het beleg mochten ze niet meer heropgebouwd worden. De demografische gevolgen waren enorm. De meeste volders en wevers die in de voorsteden gewoond hadden, konden zich niet vestigen binnen de eerste ommuring. Zij moesten noodgedwongen uitwijken naar naburige draperiegemeenten als Langemark en Werwik. Hierdoor verloor Ieper ongeveer de helft van zijn bevolking. In 1412 woonden er nog 10.782 mensen⁵¹.

Politiek-institutionele analyse

Van de Ieperse magistraat werden door middel van een prosopografische analyse achtereenvolgens de schepenbank, de stadsvoogd, de

---

48 Deze hypothese werd in 1968 geformuleerd door de Franse historicus J. LE GOFF: *Apostolat mendiant et fait urbain dans la France médiévale: l'implantation des ordres mendiants. Programme-questionnaire pour une enquête*, in: *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations*, XXIII (1968), p. 335-352. Zie ook: W. SIMONS, *Bedelordenvestiging en middeleeuws stadswezen: de stand van zaken rond de hypothese - Le Goff*, in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, XII (1986), p. 39-52; W. SIMONS, *Stad en apostolaat: de vestiging van de bedelorden in het graafschap Vlaanderen (ca. 1225-ca. 1350)*, Brussel, 1987 (Verhandelingen van de Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der letteren, CXXI), p. 67-75.

49 P. BOUSSEMAERE, *Een reconstructie van de Ieperse poorteregisters (1349/50-1468) en een analyse van de nieuwe Ieperse poorters tussen 1297 en 1468*, Licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, dept. Moderne Geschiedenis, 1998, p. 17.

50 Cf. supra, p. 7.

51 P. BOUSSEMAERE, *Een reconstructie van de Ieperse poorteregisters*, p. 195 en 203.

voogd van de wezen, de raadsleden, de schatbewaarders, de hoofdmannen en de hospitaalvoogden⁵² vanuit een politiek-institutioneel standpunt belicht⁵³. De grote vraag daarbij was die naar het democratische gehalte van het Ieperse stadsbestuur tussen 1328 en 1383. Om daarop een antwoord te krijgen werd per onderscheiden functie een aantal vaste vragen beantwoord: hoeveel personen konden de functie waarnemen en uit hoeveel families waren zij afkomstig? Welke personen en families oefenden de functie het meest uit? Behielden de 30 en de andere gevestigde families hun macht of konden de nieuwkomers hun macht breken, met andere woorden wat was de evolutie op lange termijn⁵⁴? Vervulden de desbetreffende functionarissen ook nog andere functies tijdens hun politieke carrière en zo ja welke? Werd er gecumuleerd? Hadden grafelijke tussenkomsten en revoluties een invloed op de samenstelling van de bestuursorganen?

Tussen 1250 en 1280 werd het Ieperse politieke leven beheerst door een dertigtal families⁵⁵. Dergelijke toestand zou zich in de periode 1328-1383 niet meer voordoen. Toch was er allesbehalve sprake van een democratisch bewind. Zo kon een schepen gemiddeld immers 3,73 zetels in de wacht slepen⁵⁶. De schepenbank kende dus een laag

---

52 Laatstgenoemden waren eerder vertegenwoordigers van het stadsbestuur dan eigenlijke magistraten. Cf. supra, p. 7. Wegens hun invloed op het beleid worden ze hier toch meegenomen.

53 Voor deze functies werden lijsten aangelegd: D. VIAENE, *Drang naar de macht*, XVI-LXII. Deze lijsten konden niet voor elke functie volledig ingevuld worden.

54 Met de gevestigde families bedoelen we diegene die reeds vóór 1328 in de Ieperse stadsmagistraat zetelden. Tot deze groep behoorden onder meer de "dertig". Dit waren de geslachten die tussen circa 1250 en circa 1280 de schepenzetels onder elkaar verdeelden. Voor de namen: S. FECHEYR, *Het stadspatriciaat te Ieper*, p. 301. Onder de nieuwkomers verstaan we de families die pas ten vroegste vanaf 1328 hun intrede deden in het stadsbestuur. Om te bepalen tot welke groep een familie behoorde, werd van de volgende werken gebruikt gemaakt: R. ACKE, *De schepenbank in de stad Ieper*, bijlage I; S. FECHEYR, *Het stadspatriciaat te Ieper*, p. 301; E. MATTHYS, *Onlusten te Ieper*, bijlagen; S. SMOLDERS, *De opstand in Vlaanderen*, bijlagen; C. WYFFELS (ed.), *Analyses de reconnaissance de dettes passées devant les échevins d'Ypres (1249-1291)*, Brussel, 1991 (Koninklijke commissie voor geschiedenis. Publikaties in -4°), XV-XXII. Deze werken omvatten niet altijd alle stadsmagistraten uit de periode die ze behandelen. Het is dus niet uitgesloten dat er misschien eens een familie tot de nieuwe gerekend wordt, terwijl ze eigenlijk al vóór 1328 van de stadsmagistraat deel uitmaakte. Om dit heel precies te bepalen zou er een uitgebreid prosopografisch onderzoek naar het gehele Ieperse stadsbestuur vóór 1328 moeten gebeuren. Prof. dr. P. Trio is hiermee gestart.

55 Zie hierboven.

56 Ieper telde dertien schepenen. Volgens het ideale schema zouden er dus tussen

mutatieritme. Dit was altijd al zo geweest. Tijdens de periode 1293-1314 bijvoorbeeld bedroeg het gemiddelde 3,93⁵⁷. Waarschijnlijk lag dit cijfer in de dertiende eeuw nog hoger. Het is in ieder geval duidelijk dat noch de Kokerulle (1280), noch de jaren van het “democratisch bestuur” (1325-1328) het oligarchische regime hebben kunnen breken. In Sint-Omaars kon de revolte van 1305 daar gedurende een aantal jaren wel voor zorgen. Tussen 1280 en 1305 nam één persoon er gemiddeld 5,03 schepenzetels voor zijn rekening. In de periode 1306-1324 zakte dit gemiddelde spectaculair tot 2,34. In de daaropvolgende jaren zou het weer fors stijgen en het Ieperse gemiddelde zelfs overtreffen. Tussen 1325 en 1349 lag het immers op 4,95. Daarna bleef het nog lichtjes toenemen: 5,33 (1350-1373) en 5,35 (1374-1397). Te Rijsel was er een veel snellere doorstroming binnen de schepenbank. Van 1328 tot en met 1350 bekleedde een schepen er gemiddeld 2,82 functies. Tussen 1351 en 1374 waren er dat 2,32 en de volgende kwarteeuw (1375-1399) 2,59⁵⁸. Ook in Douai lag het mutatie ritme hoger dan in Sint-Omaars en Ieper: 3,33 (1320-1343), 3,12 (1343-1365) en 2,80 (1368-1392)⁵⁹. Vergelijking met andere steden zoals Brugge en Gent was onmogelijk aangezien er voor deze periode geen cijfers ter beschikking stonden. Toch lijkt er zich ook hier geen verre gaande democratisering te hebben voorgedaan. Ondanks kortstondige veranderingen door gebeurtenissen zoals de Gulden Sporenslag (1302) of de opstand van Kust-Vlaanderen zijn er

---

1328 en 1383 728 schepenen geweest zijn. Er werden er echter heel wat meer geteld, namelijk 839. De verklaring hiervoor dient gezocht te worden bij sterfgevallen en revoluties waardoor bepaalde of alle schepenen vroegtijdig vervangen werden. Alles bij elkaar werden die 839 schepenzetels verdeeld onder 225 personen, wat dus neerkomt op een gemiddelde van 3,73 per persoon. Voor de frequentieverdeling per persoon: tabel A. Indien er mogelijkheid tot dubbelstelling was of indien het niet helemaal duidelijk was tot welk jaar iemand nu behoorde, werd deze persoon niet mee verrekend. Dit systeem werd eveneens voor de andere functies toegepast. Volledigheidshalve merken we eveneens op dat één familie gemiddeld 6,45 schepenzetels in de wacht kon slepen.

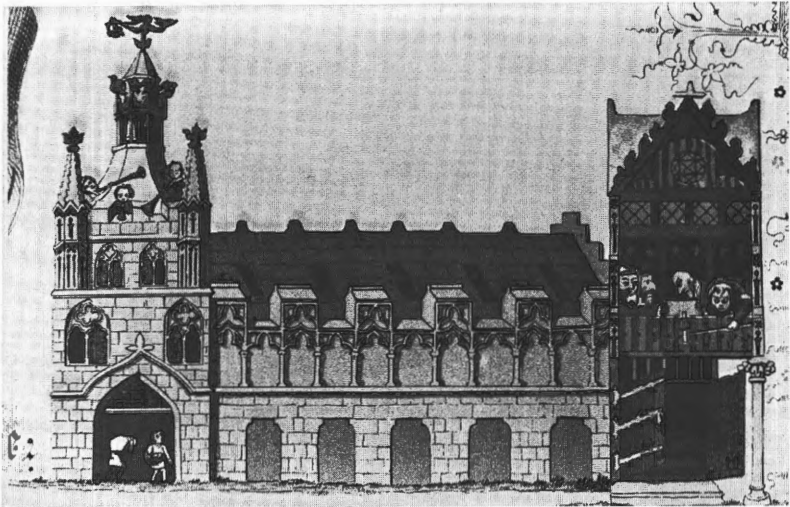
57 E. MATTHYS, *Onlusten te Ieper*, p. 51.

58 A. DERVILLE, *Les échevinages de Lille et de Saint-Omer*, p. 38. De eerste twee gemiddelden in verband met Rijsel dienen met de nodige voorzichtigheid benaderd te worden. A. Derville kon immers niet alle functies invullen. Voor de periode 1328-1350 vond hij er 248 van de 276, voor de periode 1351-1374 waren dat er 230 van de 288. De gemiddelden blijven dus benaderend.

59 A. DERVILLE, *Les échevins de Douai*, p. 42. Ook hier kon A. Derville niet alles terugvinden: 1320-1342: 257 op 336, 1343-1365: 256 op 352 en 1368-1392: 250 op 276. Deze gemiddelden zijn dus eveneens benaderend.

dus indicaties dat de Vlaamse steden over het algemeen een vrij ondemocratisch regime bleven kennen⁶⁰.

Het feit dat het bij elke functie steeds ongeveer dezelfde families waren die het grootste aantal functionarissen mocht leveren, zette het ondemocratische karakter van de Ieperse stadsmagistraat verder in de verf. De belangrijkste families waren ongetwijfeld de Belles en de Van Lo's. Zij behoorden overal tot de koplopers. Vooral het geslacht Van Lo nam een prominente plaats in. Zo kaapten de leden ervan maar liefst 82 schepenzetels weg. Daarmee lieten ze de andere families ver achter zich⁶¹. Misschien waren er twee takken van de familie Van Lo

Het "Gulden Halleken" (rechts van de Lakenhalle), plaats van waarop de Ieperse magistraat haar verordeningen bekendmaakte. Afbeelding uit : J.A. Van Houtte (red.), *Prisma van de geschiedenis van Ieper*, Ieper, 1974, tgo. p. 33

60 S. Dupont stelde een *status quaestionis* op van het democratiseringsproces van de Vlaamse stadsbesturen in de veertiende eeuw: S. DUPONT, *Het Kortrijks stadsbestuur*, p. 93-106.

61 De andere belangrijke families kwamen niet eens in de buurt. Het geslacht De Vroede had "maar" 36 maal een vertegenwoordiger in de schepenbank. Ook de families Van de Pitte (29), Rughinvoet (28), Van Diksmuide (27) en Paelding (26) mochten regelmatig een schepen leveren. Op de Van Diksmuides na maakten ze allemaal deel uit van de "dertig". Hun heerschappij was dus moeilijk te doorbreken. Voor de frequentieverdeling van het aantal schepenzetels per familie: tabel B.

op hetzelfde ogenblik politiek actief? Er mocht zich ook tien maal een Van Lo voogd van de stad noemen. Hier moesten de Van Lo's wel nipt de duimen leggen voor de Belles. Laatstgenoemden waren goed voor elf voogden. Waarschijnlijk was het geen toeval dat de aloude geslachten Belle en Van Lo de meest prestigieuze functie het vaakst van al konden binnenrijven. Ze maakten beide deel uit van de aloude "dertig". Ook de andere koplopers verkeerden bijna allen in dat geval. Het waren de families De Ruusse, De Vroede, Paelding, Rugghinvoet en Van de Pitte. Slechts één van de toonaangevende geslachten mocht zich geen lid van de "dertig" noemen. Deze familie luisterde naar de naam Van Diksmuide en was nieuw op het Ieperse politieke toneel. De Van Diksmuides zagen hun ster echter razendsnel stijgen en waren tijdens de hier bestudeerde periode in bijna alle bestuursorganen vertegenwoordigd. Ze stonden zelfs in voor het grootste aantal schatbewaarders (13) en voogden van de wezen (7). Betekenisvol was echter wel dat ze nog niet zoveel (5) stadsvoogden genereerden als de andere belangrijkste families. Dit was blijkbaar vooral weggelegd voor de oudste geslachten.

Samen met de overige families die reeds vóór 1328 in de stadsma-gistraat zetelden, domineerden ze tussen 1328 en 1383 het Ieperse politieke leven⁶². Het overwicht van de traditionele geslachten samen was nog het meest uitgesproken wanneer het de stadsvoogd betrof. Hier namen ze 48 van de 62 functies (77,42 procent) voor hun rekening. De leden van de "dertig" alleen al waren goed voor 34 functies (54,84 procent). Uitzonderlijk is dit niet, aangezien de functie van stadsvoogd nog steeds de meest prestigieuze van allemaal was. Ook in de meeste andere bestuursorganen van de stad bleven de "dertig" flink hun mannetje staan. Zo waren er 346 van de 839 schepenen (41,24 procent) afkomstig uit een familie die tot de "dertig" behoorde. Met de andere gevestigde families waren ze alles bij elkaar goed voor 533 van de 839 schepenen (64,53 procent). De traditionele families behaalden trouwens bijna overal een ruime meerderheid. Van een democratisering was dus zeker geen sprake. Enkel bij de hoofd-

---

62 Cf. tabel D. Toch bleven niet alle oude geslachten even prominent vertegenwoordigd op het Ieperse politieke toneel. De families De Medem en Van Torhout, beide behorend tot de "dertig", bijvoorbeeld, genereerden alles bij elkaar maar twee schepenen in de periode 1328-1383. Ook de geslachten De Vilain (5) en Brun (4) bleven onder het gemiddelde van 6,45 schepenzetels per familie steken.

mannen lag de situatie anders. Hier speelden de nieuwkomers met hun 107 van de 179 hoofdmannen (59,78 procent) de eerste viool. Gezien het beperkte aantal gekende hoofdmannen moet dit cijfer toch voorzichtig benaderd worden. Bovendien bleek uit het beschikbare materiaal dat de gevestigde waarden toch nog relatief goed vertegenwoordigd bleven. Zo leverde het geslacht Paelding zelfs de meeste hoofdmannen, met name veertien. De Van Lo's volgden op korte afstand met elf. Naast die twee waren er nog vier andere families die eveneens deel uitmaakten van de "dertig": Belle (7), Rugghinvoet (5), De Rode (2) en De Vilain (1). Samen waren zij toch nog goed voor 40 van de 179 opgespoorde hoofdmannen of 22,35 procent. Men kan zich echter afvragen of de hoofdmannen door hun functie niet meer verbonden waren met de ambachten dan met het eigenlijke stadsbestuur. De resultaten bij de hoofdmannen dienen dus met de nodige omzichtigheid benaderd te worden.

De nieuwe families traden vooral voor het voetlicht wanneer er zich politieke oproer voordeed. Dit was bijvoorbeeld het geval in 1360-1361. De toenmalige opstand van de volders en de wevers veranderde in dat jaar grondig de samenstelling van de Ieperse stadsmagistraat. Plots doken in de schepenbank onbekende namen op: Canin, Van Wingene, Van Winnezele, Zegewale, ... Deze mensen waren uit heel andere families afkomstig dan de gewoonlijke. Een gelijkaardige toestand deed zich voor rond 1380. Dit was immers de periode van de Gentse Opstand⁶³. Bovendien had de graaf sedert 1377 de benoeming van de schepenen definitief in handen genomen. Ook dit zorgde voor een aardverschuiving. De traditionele families werden toen grotendeels buiten spel gezet.

Soms gebeurde het ook eens dat een nieuwe familie zichzelf via een individu gedurende enkele jaren op de kaart van het Ieperse politieke landschap kon plaatsen. Een markant voorbeeld hiervan werd geleverd door Hendrik Slavaris. Tussen 1329 en 1361 was hij maar liefst 18 maal schepen. Daarnaast nam hij tijdens zijn rijk gevulde loopbaan eveneens de functies van schatbewaarder, voogd van de wezen en hospitaalvoogd waar. Hendrik Slavaris was dus een politiek zwaargewicht in zijn periode. Buiten hem kwam er geen enkele

---

63 Voor het volledige verhaal van deze opstand en ook over de andere opstanden van de Ieperse wevers en volders: F. HOOGHE, *Omme discort dat was*, p. 216-220.

Slavaris voor in de Ieperse stadsmagistraat met betrekking tot de onderzoeksperiode. Het was echter vrij uitzonderlijk dat iemand uit een niet-traditionele familie zo'n politieke carrière kon uitbouwen. Meestal was dit enkel weggelegd voor leden van de aloude geslachten. Het is niet uitgesloten dat Hendrik Slavaris verwant was aan een familie die zich sterk politiek profileerde.

Het leek ons interessant een poging te doen om te achterhalen wanneer die nieuwe families hun intrede hebben gedaan in de stad en hoelang ze er over deden om tot de stadsmagistraat door te dringen. Daarom werden de door P. Boussemaere gereconstrueerde poorterslijsten⁶⁴ vergeleken met de namen van de magistraten die uit nieuwe families afkomstig waren. Alhoewel gezien de vele homoniemen alles vrij hypothetisch bleef, konden er vier personen opgespoord worden waarvan er een kans is dat zij met de desbetreffende magistraten corresponderen. Die vier waren: Jan Canin, Jan Cabilliau, Niklaas de Backer en Pieter Marchant. Zij waren, voor zover geweten, de eerste vertegenwoordigers van hun familie in het stadsbestuur. In onze onderzoeksperiode waren ze trouwens ook de enigen. Spijtig genoeg ontbrak de herkomst van de vier. Niklaas de Backer was de enige die een uitgebreide politieke loopbaan kon uitbouwen. Hij werd poorter van de stad op 22 januari 1360 (n.st.). Tussen 1365 en 1381 was hij verscheidene malen schepen, raadslid en hospitaalvoogd van het O.L.Vrouw Gasthuis. Daarnaast maakte hij ook deel uit van de vijf poorters en de vijf zettters⁶⁵. De anderen namen minder functies waar.

---

64 P. BOUSSEMAERE, *Een reconstructie van de Ieperse poortelijstregisters*, bijlagen.

65 De vijf poorters en de vijf zettters duiken op in de periode 1366-1376. Beide groepen speelden een rol bij de jaarlijkse vernieuwing van de magistraat. De vijf poorters werden aangeduid door die *van der neringhe*. Wie die laatsten waren, is niet duidelijk. Het kan zowel om de ambachten als om de poortersnering gaan. Zij verkozen in ieder geval de vijf poorters die op hun beurt de eerste vijf schepenen aanduiden. Laatstgenoemden coöpteerden dan acht collega's. Vervolgens kozen de nieuwe schepenen de voogd en daarna duidden beiden de voogd van de wezen aan. Tot slot werden de raadsliden verkozen. J. VAN LEEUWEN, *De wisseling van de macht. Een onderzoek naar de betekenis van de wetsvernieuwing in Gent, Brugge en Ieper (1379-1493)*, doctoraatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, dept. Moderne Geschiedenis, 2002, p. 194. Uit dit alles blijkt dat de vijf poorters dus een enorme invloed konden uitoefenen op de samenstelling van de stadsmagistraat. Of de vijf zettters dat eveneens konden, is minder duidelijk. Waarschijnlijk stonden zij eveneens in voor de vernieuwing van een aantal functies, welke kon niet achterhaald worden. Voor de evolutie van de verkiezingsprocedure van de Ieperse stadsmagistraat: P. TRIO, *Bestuursinstellingen van de stad Ieper*.

Jan Canin werd op 10 april 1352 in de poortersboeken van de stad ingeschreven. In het politieke leven dook hij een eerste maal op in 1359-1360 als deken van de wevers. Verder was hij ook schepen en in 1367-1368 voogd van het Godshuis van de Hoge Zieken. Jan Cabilliau verkreeg het Ieperse poorterschap op 28 mei 1361. In 1380-1381 (17 januari) zetelde hij in het college van de raadsleden. Enkele jaren later (1382, 1 juni - 1383, 16 november) was hij schepen. Mogelijk maakte hij later ook nog deel uit van het stadsbestuur. Bij Pieter Marchant waren er twee mogelijkheden. Hij werd poorter op 12 april 1357. Nu was er een Pieter Marchant die in december 1360 hoofdman van de volders was. Verder verscheen er een naamgenoot in dezelfde jaren als Jan Cabilliau in de stadsmagistraat, zij het wel telkens als schepen. Beiden kunnen dus de nieuwe poorter zijn⁶⁶.

Het leeuwendeel van de Ieperse stadsmagistraten nam tijdens hun politieke loopbaan verschillende functies waar⁶⁷. Vooral de voogden van de wezen (22 op 23 of 95,65 procent), de schatbewaarders (59 op 62 of 95,16 procent) en de stadsvoogden (26 op 29 of 89,66 procent) zetelden nog minstens één maal in een andere hoedanigheid in het stadsbestuur. Niet toevallig waren dit de functies die het meeste prestige met zich meebrachten. Iets minder dan de helft van de Ieperse schepenen (94 op 225 of 41,78 procent) kon geen enkele andere functie uitoefenen. Het merendeel van hen kwam voort uit een nieuwe familie en slaagde er in om tijdens revolutionaire omstandigheden een schepenzetel in de wacht te slepen. Meer nog dan bepaalde schepenen waren het voornamelijk de hoofdmannen die slechts een beperkte carrière konden uitbouwen. Van de 68 zijn er maar 26 (38,24 procent) ook iets anders geweest. De verschillende hoofdmannen vormden dus duidelijk een onderscheiden fractie binnen het stadsbestuur, wat ook bevestigd wordt door de mindere ver-
tegenwoordiging hierin van het patriciaat.

Het cumuleren van functies was geen onbekende praktijk in het veertiende-eeuwse Ieper. Vooral de hospitaalvoogden gingen hun functie vaak met een andere combineren⁶⁸. Vreemd was dit niet aan-

---

66 De gegevens van deze alinea werden gehaald uit de prosopografische databank en de poorterslijsten in P. BOUSSEMAERE, *Een reconstructie van de Ieperse poorterslijsters*.

67 Cf. tabel E.

68 Cf. tabel C.

gezien ze waarschijnlijk voor langere tijd, misschien zelfs levenslang, benoemd waren. De meest populaire cumulatie was die met een zitje in de schepenbank. Dit kwam 111 maal voor. Zo was Niklaas Belle tijdens de jaren 1354-1355, 1361-1362, 1364-1365 en 1370-1371 zowel voogd van het Godshuis Belle als schepen. Op die manier konden mensen zoals Niklaas een stevige machtsbasis verwerven. Dergelijke combinatie was tekenend voor het ondemocratische karakter van de Ieperse stadsmagistraat. Het is ook een indicatie van de macht die de schepenbank kon doen gelden in de verschillende hospitalen. Enkele politieke zwaargewichten konden op bepaalde momenten de leiding over verscheidene caritatieve instellingen binnenrijven. Zo stond Hendrik Slavaris in 1349-1350 zowel aan het hoofd van het O.L.Vrouw Gasthuis als van het St.-Thomas Gasthuis en het Godshuis van de Heilige Geest. Sommige families waren op bepaalde momenten aldus in staat om een uitzonderlijke machtsbasis te verwerven in het liefdadigheidswezen. Zo had de familie Van Lo bijvoorbeeld in 1352-1353 in niet minder dan vier hospitalen voogden. Niklaas was toen voogd van het O.L.Vrouw Gasthuis en het Godshuis van de Heilige Geest, Lambrecht van het Godshuis van de Hoge Zieken en Jacob van het St.-Thomas Gasthuis.

De combinatie van meerdere functies was één manier om een stevige machtspositie uit te bouwen in de Ieperse politiek. Een andere bestond erin om het wepelgebod dat van kracht was voor de schepenbank naast zich neer te leggen⁶⁹. S. Fecheyr toonde aan dat het verplichte wepeljaar in de dertiende eeuw vrij goed werd nageleefd.

---

69 Wie immers twee jaar na elkaar een zitje in de Ieperse schepenbank had kunnen bemachtigen, moest één jaar wepelen. Dit gebod werd op 21 maart 1228 (n.st.) door graaf Ferrand van Portugal en gravin Johanna van Constantinopel ingevoerd. Daarnaast voerden Ferrand en Johanna eveneens een verwantschapsverbod in. Het kwam erop neer dat verwantschap tot in de vierde graad onverenigbaar was en dat ook de relatie schoonvader-schoonzoen in de schepenbank uit den boze was. R. ACKE, *De schepenbank in de stad Ieper*, p. 134. Deze bepaling werd in de dertiende eeuw vrij strikt nageleefd. Enkel aan het einde ervan week men er enigszins van af. S. FECHÉYR, *Het stadspatriciaat te Ieper*, p. 300. Voor de periode 1328-1383 konden geen echte overtredingen van het verwantschapsverbod vastgesteld worden. Toch kunnen die er geweest zijn. Bijna elk jaar duiken immers mensen met dezelfde familienaam in de schepenbank op. Er kon evenwel niet uitgemaakt worden of en in welke mate zij met elkaar verwant waren. Toch is het niet uitgesloten dat ze het verwantschapsverbod overtraden. Diepgaand genealogisch onderzoek zou dit moeten uitwijzen. Het fonds Merghelyncx biedt daarvoor nog mogelijkheden.

Hier en daar deed zich al eens een uitzondering voor⁷⁰. In de periode 1328-1383 waren dergelijke inbreuken echter veel frequenter. In totaal zouden er minstens 37 personen tegen het wepelgebod zondigen. Sommige personen lapten het verbod compleet aan hun laars. Zo zetelde Hendrik Slavaris onafgebroken in de schepenbank vanaf 1329-1330 tot en met 1351-1352. Enkel in het schepenjaar 1334-1335 mocht hij zich geen schepen noemen. Hendrik Slavaris was één van de toonaangevende Ieperse stadsmagistraten van zijn tijd⁷¹. De meeste anderen bouwden eveneens een aanzienlijke politieke carrière uit. Af en toe zit er natuurlijk al eens een vreemde eend in de bijt. Christiaan van de Lande bijvoorbeeld maakte vanaf 1354-1355 tot en met 1359-1360 onafgebroken deel uit van de schepenbank. Hij was al eens schepen geweest in 1351-1352. Daarbuiten heeft hij geen enkele functie waargenomen. Hij is echter een uitzondering. Men kan dus stellen dat degenen die de wepelplicht negeerden over het algemeen mannen met groot politiek aanzien waren. Bovendien maakten tien van hen ook deel uit van één van de fameuze dertig geslachten.

Enkele van de Ieperse topmagistraten slaagden er eveneens in om tot het grafelijke niveau door te dringen. Andries de Ruusse bijvoorbeeld schopte het in 1349 niet alleen tot grafelijke raadgever maar ook tot ontvanger van Vlaanderen. Tussen 1338 en 1350 mocht hij eveneens verschillende functies waarnemen in het Ieperse stadsbestuur. Naast schepen is hij tevens voogd van de wezen, schatbewaarder en hospitaalvoogd geweest.

Sociaal-economische analyse

Om tot een dieper inzicht te komen in de samenstelling en het functioneren van de Ieperse stadsmagistraat konden we ons niet beperken tot een louter politiek-institutionele benadering. Ook het sociaal-economische aspect diende bestudeerd te worden⁷². Rijkdom en politiek succes gingen in de Middeleeuwen immers meestal hand

70 S. FECHÉYR, *Het stadspatriciaat te Ieper*, p. 299.

71 Cf. supra, p. 21-22.

72 Gezien de beperktheid van het geraadpleegde materiaal moet bij de resultaten van deze analyse toch de nodige voorzichtigheid aan de dag gelegd worden. Verder onderzoek is onontbeerlijk.

in hand. Het ene was volgens R. Van Uytven een *conditio sine qua non* voor het andere⁷³. F.J.W. Van Kan en F. Blockmans toonden dit duidelijk aan voor respectievelijk Leiden en Gent⁷⁴. In de genoemde steden was de economische basis van het patriciaat heel breed⁷⁵. Geld dat voortgesproten was uit handel en nijverheid werd onder meer belegd in grond, renten, het pachten van accijnzen, ... E. Matthys en R. Acke illustreerden beiden voor de door hen behandelde periode dat die binding tussen politieke en economische macht te Ieper niet anders was⁷⁶. Het bleef natuurlijk de vraag in hoeverre dit ook gold voor de Ieperse stadsmagistraat tussen 1328 en 1383. Moest men inderdaad rijk zijn om in het stadsbestuur te kunnen zetelen? Konden de meest vermogenden ook de langste politieke carrières uitbouwen? Had de Ieperse politieke elite een brede economische basis, en indien ja, waar steunde die dan op? Om hierop een antwoord te vinden, werd de economische basis van de Ieperse stadsmagistraat ten gronde uitgespit. Er werd eveneens ingegaan op het kerkelijk-caritatieve aspect en de rol van de verwantschapsbanden.

Uit de prosopografische analyse van het Ieperse onderzoeksmateriaal bleek dat er onmiskenbaar een relatie was tussen politieke en economische macht tussen 1328 en 1383. Er konden immers talloze vermeldingen van magistraten die gronden, huizen (of kamers) en erfelijke renten bezaten, teruggevonden worden. Sommige leden van het stadsbestuur gingen eveneens stedelijke accijnzen pachten. De economische basis van de stadsmagistraat was dus ruim. Wel dient gezegd dat de gegevens hier uiterst beperkt zijn en dat de resultaten slechts "vage" indicaties bieden omtrent het sociaal-economisch profiel van de bestuurders. Verder onderzoek, waarvoor de tijd ontbrak, zou nuttig zijn om deze eerste vaststellingen te nuanceren en aan te vullen.

73 R. VAN UYTVEN, *Plutocratie in de "oude democratieën der Nederlanden"*. *Cijfers en beschouwingen omtrent de korporatieve organisatie en de sociale structuur der gemeenten in de late middeleeuwen*, in: *Handelingen der Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, XVI (1962), p. 381.

74 F.J.W. VAN KAN, *Sleutels tot de macht*, p. 112 en F. BLOCKMANS, *Het Gentsche stadspatriciaat tot omstreeks 1302* Antwerpen, 1938 (Rijksuniversiteit Gent. Werken uitgegeven door de Faculteit Wijsbegeerte en Letteren, LXXXV), p. 139.

75 Bemerkt dat hier de term 'patriciaat' gebruikt wordt. Het patriciaat was natuurlijk ruimer dan de families die deel uitmaakten van het stadsbestuur.

76 E. MATTHYS, *Onlusten te Ieper*, p. 67-77 en R. ACKE, *De schepensbank in de stad Ieper*, p. 297-343.

De gronden van de magistraten waren vooral buiten de stad gelegen (101 op 117 of 86,32 procent)⁷⁷. Dit bevestigt het algemene beeld dat R. Van Uytven voor de Nederlanden in de veertiende eeuw ophangt. Hij wijst er namelijk op dat het stedelijke grondbezit op het platteland danig verspreid was⁷⁸. De zucht naar statusverhoging zal hierbij, ook te Ieper, een grote rol gespeeld hebben. Zo poogde een aantal Ieperse families via de verwerving van gronden in de kasselrij hun adellijke aspiraties kracht bij te zetten. Dit wordt nog eens extra in de verf gezet wanneer ze heerlijkheden verwierven. Er konden vijf gevallen uit de bronnen gehaald worden. Op 9 oktober 1378 is er bijvoorbeeld sprake van de vierschaar van de heerlijkheid Ter Camere van Olivier De Ruuse. Verder bezaten ook Joris Belle, Niklaas van Lo, Jan van Penen en Jan van Schoten een heerlijkheid. De meeste buitenstedelijke gronden bevonden zich in de directe omgeving. Vooral Boezinge (22), Brielen (17), Zillebeke (16) en Voormezele (14) waren erg in trek. Huizen en erfelijk renten daarentegen situeerden zich voornamelijk binnen de stad. De meeste huizen bevonden zich binnen de eerste stadsomwalling⁷⁹. Enkele straten staken enigszins boven de rest uit: Elverdingestraat (4), Boomgaardstraat, Boterstraat, Boezingestraat, Mondstraat en de Zuidstraat (allen 3). De vermeldingen van transacties aangaande huizen betroffen vooral aanduidingen van bezit⁸⁰. Bij gronden en erfelijke renten ging het meestal om aankopen⁸¹. De erfelijke renten werden voornamelijk op huizen geheven⁸². De grootte ervan kon sterk verschillen. De hoogste som

---

77 Dit cijfer dient wel enigszins genuanceerd te worden. Enkel vermeldingen die alleen op grondbezit betrekking hadden, werden opgenomen in de telling. Er dient natuurlijk wel opgemerkt te worden dat een huis op een stuk grond stond. Meldingen van het bezit van huizen in de stad impliceren dus ook grondbezit. Voor de locatie van het buitenstedelijk grondbezit: tabel B.

78 R. VAN UYTVEN, *Stadsgeschiedenis in het Noorden en Zuiden*, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, II, Haarlem, 1982, p. 248.

79 Dit is niet onlogisch aangezien volgens een contemporaine getuigenis de massa van het gemeen zich buiten de poorten van de eerste omwalling ophield. Het gewone volk zou steeds op de loer gelegen hebben om de gegoeden van de stad 's nachts te vermoorden en van hun bezittingen te beroven. R. VAN UYTVEN, *Het stedelijk leven 11de -14de eeuw*, p. 200-201. Alhoewel deze getuigenis waarschijnlijk fel gekleurd is, moet hier toch wel iets van aan geweest zijn. Een bewijs daarvan is het verbod van het stadsbestuur om na het beleg van 1383 deze buitenwijken nog op te bouwen. Cf. supra, p. 26.

80 Cf. tabel E.

81 Cf. respectievelijk tabel A en C.

82 Cf. tabel D.

bedroeg 21 lb. 1 d. par., de laagste 2 s. 2 d. par.⁸³

Het bezit van gronden, huizen en erfelijke renten was vooral een zaak van de voornaamste families van de stad. Op het vlak van gronden staken de Belles en de De Vroedes ver boven de rest uit⁸⁴. Wat de erfelijke renten betrof, was het de familie Van Diksmuide die de toon aangaf. Ook de Van Lo's spraken hier een aardig woordje mee⁸⁵. Bij de huizen was het geslacht Van de Pitte de onbetwiste koploper⁸⁶. Af en toe dook ook eens een nieuwe familie op. Vaak was dit dan te wijten aan één persoon. Zo kwam Jacob van Aubengy vijf maal voor bij transacties in verband met huizen. Hij was de enige vertegenwoordiger van zijn familie en schout van de stad. Blijkbaar legde hij zich toe op de verwerving van huizen. Ook bij de traditionele families waren er individuen die dit deden. Denis van Diksmuide bijvoorbeeld specialiseerde zich in erfelijke renten⁸⁷. Toch werd er niet altijd op één

---

83 Eerstgenoemde rente werd op 25 mei 1355 door Denis van Diksmuide gekocht van de Brugse poorter Christoffel van Schoten. De koper schonk ze aan het O.L.Vrouw Gasthuis op voorwaarde dat dit gasthuis een lijfrente van 30 lb. par. aan Christoffel van Diksmuide, kanunnik van het Sint-Maartenskapittel, uitbetaalde. Laatstgenoemde rente werd geheven op een huis ten noorden van het *Saillestraatje* en werd op 3 oktober 1355 door Jacob van Diksmuide geruild met het Godshuis van de Heilige Geest.

84 Alles bij elkaar namen deze twee families met respectievelijk 22 en 20 maar liefst 44 van de 117 (37,61 procent) teruggevonden vermeldingen aangaande gronden voor hun rekening. Ter vergelijking: de overige 62,39 procent werd verdeeld over 33 families.

85 In totaal konden voor de periode 1328-1383 verdeeld over 62 leden van het stadsbestuur 111 transacties van erfelijke renten uit de bronnen gedistilleerd worden. De Van Diksmuides voerden met 13 vermeldingen de lijst aan. Daarvan konden er 12 in verband gebracht worden met Denis van Diksmuide. (Cf. noot 83 en 87) Bij de Van Lo's was er een spreiding over meerdere personen merkbaar, namelijk 10 renten verdeeld over 7 personen.

86 Van de 64 opgespoorde vermeldingen van huizen hadden er 10 betrekking op de Van de Pittes.

87 Zijn naam werd maar liefst twaalf maal bij een transactie in verband met een erfelijke rente teruggevonden. Op één geval na (ruil) ging het telkens om de aankoop van één of meerdere erfelijke renten. Samengeteld kwam hij aan een bedrag van 43 lb. 8 s. 8 d. par. Er dient wel opgemerkt te worden dat bij vier transacties het betrokken bedrag niet opgegeven werd. De totale som kan dus nog veel hoger gelegen hebben. Is het toevallig dat Denis van Diksmuide tussen 1359 en 1379 een echte politieke topcarrière uitbouwde? In die tijdspanne reeg hij de functies aaneen. Zo was hij verschillende malen stadsvoogd, schepen, hospitaalvoogd, schatbewaarder, voogd van de wezen, raadslid en één van de vijf poorters en de vijf zettters. In 1369 mocht hij zich watergraaf noemen. Politieke en economische macht gingen bij hem dus duidelijk hand in hand.

paard gegokt. Mensen als Andries Broederlam en Jan Scorboet legden hun boontjes op verschillende plaatsen te weken. Beiden waren, naast transacties met betrekking tot huizen, bijvoorbeeld ook betrokken bij transacties in verband met erfelijke renten.

De magistraten met het grootste aantal bezittingen bouwden bijna allen een bloeiende politieke carrière uit. Ogenschijnlijk waren de rijksten dus ook de meest succesvolle functionarissen. Dit was echter niet altijd het geval. Zo zetelden de mensen die in 1338-1339 de hoogste bedragen veil hadden voor een lijfrente nooit in het Ieperse stadsbestuur⁸⁸. Dit was eveneens van toepassing bij de directe belasting van 1380-1381 en de lening van 1342-1343⁸⁹. Wie rijk was, wilde of slaagde er dus niet altijd in om dat te vertalen in politieke macht. Toch zal rijkdom ongetwijfeld een vereiste geweest zijn om tot de stadsmagistraat te kunnen toetreden. Het was bijvoorbeeld zo dat de schatbewaarders het eventuele deficit zelf dienden aan te vullen. Zij moesten dus wel vermogend zijn.

De Ieperse magistraten hadden hun geld niet alleen veil voor gronden, huizen en erfelijke renten maar bijvoorbeeld voor stichtingen en schenkingen. Ze deden dit omwille van het prestige en het eigen zielenheil. Veel stichtingen en schenkingen konden evenwel niet teruggevonden worden⁹⁰. Naast economische redenen (achteruitgang lakennijverheid) was dit vooral te wijten aan het gebrekkige documentatiemateriaal in verband met de parochiekerken en andere begunstigden. Uit hetgeen wat opgespoord werd, blijkt dat de aard en de grootte van de schenkingen (al of niet bij stichtingen) nogal kon

---

88 Frans de Beer bijvoorbeeld kocht toen een lijfrente van maar 12 lb. Van 1335 tot 1368 reeg Frans de politieke functies aan. Zo is hij naast schepen, voogd van de wezen en hospitaalvoogd van diverse liefdadigheidsinstellingen ook grafelijk raadgever geweest. Jan de Boom daarentegen maakte geen deel uit van de Ieperse stadsmagistraat maar had wel 60 lb. veil voor een lijfrente.

89 Als voorbeeld kan de lening van 1342-1343 aangehaald worden. Frans de Beer en Pieter Demaets haalden toen 24 lb. uit hun geldbuidel. Zij mochten zich tot de topmagistraten van die dagen rekenen. Beiden hebben verschillende functies in het stadsbestuur waargenomen. Ze worden ook alle twee vermeld als grafelijk raadgever en bezaten verscheidene erfelijke renten en gronden. Iemand als Michiel Vierdynck kende een veel minder uitgebreide carrière als Frans en Pieter maar leende wel 56 lb. 5 s. aan de stad. Dit bevestigt dat degenen die blijkbaar het meeste geld hadden niet altijd de langste politieke carrières konden of wilden uitbouwen.

90 Alles bij elkaar slechts 7 stichtingen (verspreid over 7 magistraten) en 10 schenkingen (verspreid over 9 magistraten).

variëren. Het hoogste weggeschonken bedrag bedroeg 21 lb. 16 d. par, het laagste 11 s. par.⁹¹. Opvallend was wel dat nagenoeg alle initiatiefnemers tot de politieke zwaargewichten van hun tijd behoorden. Dit onderstreepte nogmaals hun ruime economische basis. Sommigen konden zich zelfs een grafzerk veroorloven of werden lid van een broederschap⁹².

Fakties bij de leidende klassen?

Tijdens onze onderzoeksperiode kende Ieper twee rivaliserende clans: de Belles en de Van Diksmuides. De familie Belle en haar par-tijgenoten waren gericht op bezitsvernieuwing in de kasselrij en sym-pathisant van de grafelijke politiek. Het geslacht Van Diksmuide en aanhangers kozen voor de stedelijke belangen⁹³. Gezien het gelimi-teerde aantal gegevens konden weinig sporen van deze clanvorming bij de verwantschapsbanden teruggevonden worden. Uit de opge-spoorde huwelijken⁹⁴ bleek wel dat de Ieperse magistraatsfamilies onderling huwden. Eénmaal kon er zelfs een verbintenis tussen een lid van de familie Belle en een van de familie Van Diksmuide vastgesteld worden. Jan Belle was immers gehuwd met Denise van Diksmuide. Dit staat haaks op de heersende rivaliteit tussen de beide geslachten. Verwonderlijk is dit huwelijk echter niet. De familie Belle poogde immers om via een weloverwogen huwelijkspolitiek banden aan te knopen met de andere vooraanstaande poortersfamilies. Ook de Van

---

91 Het hoogste bedrag werd opgetekend bij Denis van Diksmuide. Cf. supra, p. 17. De laagste som werd op 7 november 1335 weggeschonken door Andries de Ruuse aan het O.L.Vrouw Gasthuis.

92 In totaal gaven de bronnen 15 magistraten prijs die over een grafzerk beschikten en 7 magistraten die lid waren van een broederschap (5 van de Sint-Niklaasbroederschap en 2 van de O.L.Vrouw-Broederschap). Het is niet duidelijk of dit laatste prestigieus en exclusief was. Cf. diverse artikelen van prof. dr. P. Trio, vooral inzonderheid de O.L.V.-Broederschap. Zie als laatste P. TRIO, *Het testament van de Ieperling Pieter Paelding (1306). Een nieuw licht op de oorsprong van de Ieperse O.L.V.-broederschap van studenten van Parijs*, in: J. VAN ACKER (red.), *Wewend aan het verleden. Liber amicorum O. Mus, Veurne, 1992*, p. 233-246.

93 Aangaande deze rivaliteit en clanvorming zie: O. MUS, *De eerste fase van het Iepers herstelprogramma na het beleg van 1383*, in: R. VINCKIER (red.), *Ieper Tuindag, Zesde eeuwfeest*, p. 129-180. Er dient opgemerkt te worden dat de tegenstelling tussen de Van Diksmuides en de Belles vooral na 1383 op de voorgrond trad.

94 Er konden 34 huwelijken teruggevonden worden.

Lo's en de De Vroedes deden dit⁹⁵. Sommige huwelijken wezen eveneens op de adellijke aspiraties van bepaalde geslachten. Ondermeer de Belles waren hier een voorbeeld van. Zo was een andere Jan Belle gehuwd met Marie S'Medos. Zij was vrouwe van Baurewaerd⁹⁶. Via dergelijke verbintenissen probeerden machtige patriciërsfamilies zoals de Belles op te klimmen tot de adel. De adel van haar kant zal vooral in de rijkdom van de familie Belle geïnteresseerd geweest zijn.

Naast huwelijken gaven de bronnen tevens een aantal voogdij-schappen prijs. Ook zij illustreerden de geslotenheid van de leidende Ieperse families. Meestal behoorden zowel de voogden als de wezen tot een magistraatsfamilie.

Tot slot wilden we even nagaan of de rivaliteit tussen de Belles en de Van Diksmuides haar sporen heeft nagelaten in de Ieperse schepenbank. Volgens P. Trio was er in de tweede helft van de veertiende eeuw een duidelijke tweespalt tussen de beide groepen merkbaar in het Ieperse schepencollege⁹⁷. Hij blijft hier echter heel vaag over en werkt dit niet verder uit. Waren er twee duidelijk onderscheiden en even machtige groepen in de schepenbank die lijnrecht tegenover elkaar stonden? Uit een vergelijking van de familienamen van een getuigenlijst van 1370⁹⁸ en de schepenlijsten bleek dat dit niet het geval was. De Belles en hun aanhangers waren immers nauwelijks vertegenwoordigd in de schepenbank. De Van Diksmuides en hun partijgenoten waren dat meestal wel. In de meeste jaren waren zij sterk in de meerderheid ten opzichte van hun tegenstanders. In 1351-1352 bijvoorbeeld behoorden maar liefst zeven schepenen tot de clan Van Diksmuide. De Belles hadden in dat jaar hoogstens één schepen. Ook in de volgende jaren bleef het overwicht van de Van Diksmuides groot. Eigenlijk domineerden ze heel de onderzoeksperiode. Alles bij elkaar leverden ze tussen 1328 en 1383 met zekerheid 165 schepe-

---

95 R. ACKE, *De schepenbank in de stad Ieper*, p. 269-287.

96 Of Beurewaerd, misschien is dit het huidige Bellewaerde?

97 P. TRIO, *Bestuursinstellingen van de stad Ieper*, p. 342-343.

98 In 1370 was er een bloedige twist gerezen tussen Joris, Jan en Niklaas Belle, zonen van Joris Belle enerzijds en Victor van Diksmuide anderzijds. In hetzelfde jaar deed de graaf uitspraak in dit geschil. De personen die op de genoemde getuigenlijst voorkomen, moesten borg staan voor de uitvoering van het vonnis. Op die manier geeft de lijst een mooi beeld van de families die de Belles en de Van Diksmuides respectievelijk aan zich konden binden. De lijst is terug te vinden in: O. MUS, *De eerste fase*, p. 135.

nen. De Belles konden er daar maar 49 tegenover stellen⁹⁹. Gedurende 42 van de 56 jaren waren de Van Diksmuides in de meerderheid. De clan Belle kon maar vier maal het laken naar zich toetrekken. Tien jaren bleven onbeslist. Het overwicht van de Van Diksmuides was zelfs nog meer uitgesproken vanaf 1349-1350 dan voorheen. Tussen dat jaar en 1383 waren ze goed voor maar liefst 133 schepenen, de Belles maar voor 29¹⁰⁰. Zeker in de stedelijke schepenbank konden de Van Diksmuides dus het overwicht behalen op hun rivalen. Onderzoek naar de samenstelling van de kasselrij-schepenbank zou mogelijk een heel ander beeld opleveren.

Besluit

Globaal gezien kende Ieper tussen 1328 en 1383 een ondemocratisch regime. De gevestigde families bleven immers de meeste bestuursorganen domineren. In de schepenbank bijvoorbeeld namen ze 533 van de 839 functies (64,53 procent) voor hun rekening. De schepenbank kende een traag mutatie ritme. Eén persoon mocht er gemiddeld 3,73 maal zijn opwachting maken. Eén Ieperse familie leverde gemiddeld 6,45 schepenen tussen 1328 en 1383.

Net zoals de schepenen werd ook het grootste deel van de stadsvoogden (48 op 62 of 77,42 procent) en de hospitaalvoogden (205 op 272 of 75,37 procent) uit de traditionele middens gerekruteerd. De nieuwe families waren sterk in de minderheid. Enkel wat de hoofdmannen betrof, konden ze het overwicht halen op de traditionele geslachten (109 op 179 functies of 59,78 procent). De hoofdmannen vormden immers duidelijk een onderscheiden fractie binnen het stadsbestuur. Enkel hier was er sprake van een vorm van democratisering.

Ieper vormde met zijn ondemocratisch bestuur geen alleenstaand geval in de veertiende eeuw. Er zijn immers indicaties dat bepaalde gebeurtenissen zoals de Guldensporenslag (1302) en de Opstand van Kust-Vlaanderen (1323-1328) slechts gedurende een korte periode

---

99 Het is niet uitgesloten dat de Belles beter vertegenwoordigd waren in de schepenbank van de kasselrij. Onderzoek zou dit moeten uitwijzen.

100 Cf. tabel F.

voor een democratischer bewind zorgden. Vooral voor Brugge en Gent dringt zich hier verder diepgaand prosopografisch onderzoek op.

De nieuwkomers kwamen op enkele *Einzelgänger* na alleen maar aan de bak in tijden van opstand. Een belangrijk voorbeeld hiervan was het ambtsjaar 1360-1361. De ambachten deelden toen de lakens uit in de stad. Dit had grote repercussies op de samenstelling van de stadsmagistraat. De oude families moesten immers tijdelijk de baan ruimen voor de revolutionairen. Ook in de laatste jaren van onze onderzoeksperiode (1377-1383) bleven de traditionele families opvallend afwezig. De oorzaak hiervan lag bij de politieke troebelen van die tijd. Dit was immers de periode van de Gentse Opstand. Verder prosopografisch onderzoek zou moeten uitwijzen hoe de situatie na 1383 evolueerde.

Eén van de nieuwe families stak boven de rest uit en wist zich tijdens onze onderzoeksperiode op te werken tot een vaste waarde in de Ieperse bestuurlijke kringen. Deze familie luisterde naar de naam Van Diksmuide. De Van Diksmuides werden zelfs zo invloedrijk dat ze één van de twee grote protagonisten op het veertiende-eeuwse politiek toneel werden. Hun tegenspeler was het geslacht Belle. Beide wisten ze verschillende andere families aan zich te binden. Zodoende ontstonden twee clans. De Van Diksmuides en partijgenoten kwamen op voor de stedelijke belangen, de Belles en aanhangers waren gericht op de kasselrij en de graaf. Vooral vanaf 1350 zou de eerste clan de bovenhand halen in de schepenbank.

Naast de Van Diksmuides waren het steevast families die tot de aloude “dertig” behoorden die de toon aangaven. Vooral het geslacht Van Lo was prominent aanwezig in de stadsmagistraat. Bij elke functie behoorde het tot de koplopers. Misschien ging het hier om twee takken van dezelfde familie? Behalve de Van Lo's waren er onder meer nog de Belles. Laatstgenoemden mochten eveneens steeds een groot aantal functionarissen leveren. Verder maakten ook de families Paelding, De Vroede, Rugghinvoet, De Ruusse en Van de Pitte nog immer het mooie weer in de veertiende eeuw. De macht van sommigen van de leden van de “dertig” kon dus maar moeilijk gebroken worden. Toch behielden ze niet allemaal een even grote machtspositie. De families De Medem en Van Torhout bijvoorbeeld brachten alles bij elkaar maar twee schepenen meer voort in de periode 1328-

1383. Ook de geslachten De Vilain (5) en Brun (4) bleven onder het gemiddelde van 6,45 schepenzetels per familie steken.

Het merendeel van de Ieperse magistraten nam verschillende functies waar tijdens hun loopbaan. Vooral de stadsvoogden (26 op 29 of 89,66 procent), de voogden van de wezen (22 op 23 of 95,65 procent) en de schatbewaarders (59 op 62 of 95,16 procent) verkeerden in dat geval. Ook dit was een uiting van het ondemocratische karakter van het Ieperse stadsbestuur. Toch was een lange en gevarieerde politieke carrière niet voor iedereen weggelegd. Zo kon bijna de helft van de schepenen (94 op 225 of 41,78 procent) nooit een andere functie uitoefenen. Velen van hen (55 op 94 of 58,51 procent) konden ook maar éénmaal een zitje in de schepenbank veroveren. Bijna altijd waren het mensen die van opstanden gebruik maakten. Minder nog dan bepaalde schepenen doken de hoofdmannen in de andere bestuursorganen op. Slechts 26 op 68 (of 38,24 procent) nam ooit minstens éénmaal een andere functie waar. Dit toont nogmaals aan dat de hoofdmannen dus duidelijk een onderscheiden fractie vormden binnen de stadsmagistraat.

De leden van het stadsbestuur schrokken er niet voor terug om functies te gaan cumuleren. Vooral de hospitaalvoogden deden dit. Het meest frequent was de combinatie met een zitje in de schepenbank (111 maal). Vreemd waren dergelijke cumulaties allesbehalve. De hospitaalvoogden werden immers voor lange tijd, misschien zelfs voor het leven, benoemd. Vandaar dat de mogelijkheid op cumulaties bij hen groter was dan bij andere functionarissen. Soms viel het eveneens voor dat bepaalde magistraten de leiding over verscheidene liefdadigheidsinstellingen konden binnenrijven. In 1349-1350 stond Hendrik Slavaris zowel aan het hoofd van het O.L.Vrouw Gasthuis als van het St.-Thomas Gasthuis en het Godshuis van de Heilige Geest. Dit alles was opnieuw een indicatie van het ondemocratische karakter van de Ieperse stadsmagistraat. Ook de overtredingen tegen het wepelgebod wezen in die richting.

De families die het politieke leven domineerden, konden ook terugvallen op een brede economische basis. Ze investeerden hun geld in gronden, huizen en erfelijke renten. Sommigen gingen ook één of meerdere stedelijke accijnzen pachten. Bepaalde magistraten waren in staat om zich een grafzerk aan te schaffen. Er vonden ook schenkingen en stichtingen plaats. Deze gebeurden in het kader van

de bekommernis van het Ieperse patriciaat om het eigen zielenheil. Het prestige speelde hierbij natuurlijk een grote rol. Het lidmaatschap van enkele magistraten van één van de broederschappen kan eveneens in dat opzicht gezien worden.

Doorgaans konden de magistraten met de meeste bezittingen een mooie politieke carrière uitbouwen. Toch was rijkdom geen garantie voor politiek succes. Dit bleek uit de lijfrente van 1338-1339, de directe belasting van 1380-1381 en de lening van 1342-1343. De mensen die toen telkens instonden voor de hoogste bedragen namen geen politieke functies waar. Dit wees dan weer op de geslotenheid van de Ieperse bestuurlijke kringen.

Die geslotenheid werd eveneens geïllustreerd door de huwelijken die de magistraten aangingen. De huwelijkspartner kwam meestal uit een andere magistraatsfamilie. Er was dus sprake van endogamie. Bepaalde families zoals de Belles en de Van Lo's poogden zelfs om via een uitgekende huwelijksstrategie tot de adellijke kringen door te dringen. De meeste voogdijschappen wezen eveneens op de moeilijke toegankelijkheid van de Ieperse politieke elite.

Tabellen

Politiek-institutionele analyse

Tabel A: schepenen: frequentieverdeling per persoon

Frequentie	Aantal personen	%	cumulatief	Aantal functies	%	% cumulatief
18	3	1,40	1,40	54	6,44	6,44
16	2	0,93	2,33	32	3,81	10,25
15	1	0,47	2,80	15	1,79	12,04
13	1	0,47	3,27	13	1,55	13,59
12	4	1,87	5,14	38	4,53	18,12
11	7	3,27	8,41	77	9,18	27,30
10	3	1,40	9,81	30	3,58	30,88
9	9	3,74	13,55	81	9,65	40,53
8	6	2,80	16,35	48	5,72	46,25
7	8	3,74	20,09	56	6,67	52,92
6	9	4,21	24,30	54	6,44	59,36
5	12	5,61	29,91	60	7,15	66,51
4	17	7,94	37,85	68	8,10	74,61
3	18	7,94	45,79	54	6,44	81,05
2	34	15,89	61,68	68	8,10	89,15
1	91	38,32	100,00	91	10,85	100,00
Totaal	225	100,00		839	100,00	

Tabel B: schepenen: frequentieverdeling per familie

Frequentie	Aantal families	%	% cumulatief	Aantal functies	%	% cumulatief
82	1	9,77	9,77	82	9,77	9,77
36	1	4,29	14,06	36	4,29	14,06
34	1	4,05	18,11	34	4,05	18,11
29	1	3,46	21,57	29	3,46	21,57
28	1	3,34	24,91	28	3,34	24,91
27	2	6,44	31,35	54	6,44	31,35
19	1	2,26	33,61	19	2,26	33,61
18	2	4,29	37,90	36	4,29	37,90
16	1	1,91	39,81	16	1,91	39,81
15	3	5,36	45,17	45	5,36	45,17
14	3	5,01	50,18	42	5,01	50,18
13	1	1,55	51,73	13	1,55	51,73
12	2	2,86	54,59	24	2,86	54,59
11	2	2,62	57,21	22	2,62	57,21
10	3	3,58	60,79	30	3,58	60,79
9	2	2,15	62,94	18	2,15	62,94
8	8	7,63	70,57	64	7,63	70,57
7	6	5,01	75,58	42	5,01	75,58
6	4	2,86	78,44	24	2,86	78,44
5	5	2,97	81,41	25	2,98	81,42
4	11	5,24	86,65	44	5,24	86,66
3	12	4,29	90,94	36	4,29	90,95
2	19	4,53	95,47	38	4,53	95,48
1	38	4,53	100,00	38	4,53	100,00
Totaal	130	100,00		839	100,00	

Tabel C: hospitaalvoogden: cumulatie met andere functies

Functie	Aantal hospitaalvoogden
Schepen	111
Hoofdman	27
Raadslid	16
Stadsvoogd	15
Voogd van de wezen	12
Schatbewaarder	9

Tabel D: verdeling van de functies tussen de traditionele en de nieuwe families

	Leden van de "dertig"	Leden van de "dertig" + andere traditionele families	Nieuwe families
Schepenen	346/839: 41,24%	533/839: 64,53%	306/839: 35,47%
Stadsvoogden	34/62: 54,84%	48/62: 77,42%	14/62: 22,58%
Voogden van de wezen	19/40: 47,50%	28/40: 70,00%	12/40: 30,00%
Raadsleden	98/256: 38,28%	145/256: 56,64%	111/256: 43,36%
Schatbewaarders	47/120: 39,17%	78/120: 65,00%	42/120: 35,00%
Hoofdmannen	40/179: 22,35%	72/179: 40,22%	109/179: 59,78%
Hospitaalvoogden	128/272: 47,06%	205/272: 75,37%	67/272: 24,63%

Tabel E: aantal magistraten dat tijdens hun carrière andere functies waarnam

Soort magistraat	Aantal dat een andere functie waarnam
Schepen	131/225: 58,22%
Stadsvoogd	26/29: 89,66%
Voogd van de wezen	22/23: 95,65%
Raadslid	48/73: 65,75%
Schatbewaarder	59/62: 95,16%
Hoofdman	26/68: 38,24%
Hospitaalvoogd	79/102: 77,45%

Sociaal-economische analyse

Tabel A: soorten transacties in verband met gronden

Aard transactie	Aantal (117)
Koop	67
Bezit	22
Verkoop	17
Ruil	2
In erfpacht geven	2
In erfpacht houden	2
In erfpacht nemen	1
In cijnsacht geven	1
In cijnsacht nemen	1
Verwerving	1
Huren	1

Tabel B: locatie buitenstedelijk grondbezit

Locatie	Aantal (101)
Boezinge	22
Brielen	17
Zillebeke	16
Voormezele	14
Vlamertinge	6
St. Jacobsparochie in Ieper-Ambacht	5
Langemark	4
Wijtschate	4
Westrozebeke	2
Noord- en Zuidschote	2
Noordschote	2
Zuidschote	1
Kemmel	1
Dikkebus	1
Passendale	1
Moen	1
St. Jansparochie in Ieper-Ambacht	1
“Hernesse” van de abdis van Bourbourg	1

Tabel C: soorten transacties in verband met erfelijke renten

Aard transactie	Aantal (111)
Koop	54
Verkoop	26
Ruil	12
Schenking	8
Stichting	5
Bezit	3
In cijfspacht geven	2
In erfpacht nemen	1

Tabel D: waarop werden erfelijke renten geheven?

Waarop geheven	Aantal (111)
Huis	65
Huis en grond	10
Grond	9
Kamer	3
Boerderij	2
Huis en hoeve	1
Hof en grond	1
Op de stad	1
Onbekend	19

Tabel E: soorten transacties in verband met huizen

Aard transactie	Aantal (64)
Bezit	26
In cijfspacht geven	17
Verkoop	9
Koop	4
In cijfspacht nemen	5
Stichting	2
Krijgen	1

Tabel F: vertegenwoordiging van de clans Belle en Van Diksmuide in de schepenbank¹⁰¹

	Belle	Van Diksmuide
1328-1329	/	/
1329-1330	(1)	2
1330-1331	1	2
1331-1332	/	1
1332-1333	1	1(2)
1333-1334	1	2
1334-1335	(2)	1
1335-1336	2	/
1336-1337	3	2
1337-1338	2	3(4)
1338-1339	(1)	3(5)
1339-1340	1(2)	3
1340-1341	1	1
1341-1342	/	3
1342-1343	1	1(2)
1343-1344	1	1(3)
1344-1345	1	1(3)
1345-1346	/	1(2)
1346-1347	1	1(2)
1347-1348	1	3
1348-1349	1(2)	1
1349-1350	2	5
1350-1351	1	5
1351-1352	(1)	7
1352-1353	/	4(5)
1353-1354	1	5
1354-1355	1	5
1355-1356	/	5(7)
1356-1357	/	2(6)

101 Er werd per jaar gekeken of de families die op de getuigenlijst van 1370 voorkomen in de schepenbank zetelden. Soms kon door het ontbreken van een precieze datering niet met zekerheid uitgemaakt worden tot welke schepenbank iemand nu precies behoorde. Daarom werd tussen haakjes een aparte telling opgemaakt die de bewuste persoon (personen) meetelt.

1357-1358	1	6(7)
1358-1359	1	6(9)
1359-1360	1	4
1360-1361	1(2)	1(3)
1361-1362	1	5(6)
1362-1363	/	3(4)
1363-1364	/	2(4)
1364-1365	1	2(4)
1365-1366	/	4
1366-1367	1	3
1367-1368	2	5
1368-1369	1	5
1369-1370	2	4
1370-1371	2	4
1371-1372	2	4
1372-1373	1	3
1373-1374	2	4
1374-1375	/	5
1375-1376	1	3
1376-1377 (15 sep.)	2	5(6)
1377 (15 sep.)-1378 (15 sep.)	1	3
1378 (15 sep.)-1379 (21 dec.)	1	2
1379 (21 dec.)-1380	/	3
1380-1381 (17 jan.)	/	2
1381 (17 jan.)-1382 (17 jan.)	2	1
1382 (17 jan.)-1382 (1 juni)	/	4
1382 (1 juni)-1383 (16 nov.)	/	/
Totaal	49(57)	165(191)

Noyt zoo grooten luyster van Edeldom Een sociale analyse van de rederij- kerskamer van De Heilige Geest in het zeventiende-eeuwse Brugge

Anno Domini 1724¹. Johannes Petrus van Male, geestelijk proost van de Brugse Heilig-Geestkamer, laat bij Jan Baptiste Verhulst de eerste versie van zijn *Verdeding vande Poëzye* drukken. In dit werkje hangt hij een uiterst positief beeld op van de situatie van zijn collega-rederijders binnen de door hem zo geliefde kamer. “*Het zy zoo het wil, noyt en heeft men in den achtbaeren Konst-raed dezer loffelijcke Gilde gezien zoo grooten luyster van Edeldom als tegenwoordig...*”². Nog nooit waren zoveel edele heren lid van de kamer, nog nooit zagen we zoveel leden van zulk een hoge status.

In dit artikel willen we vooral ingaan op de evolutie die het ledenbestand van de rederijderskamer doormaakte gedurende de zeventiende eeuw, een in de rederijdershistoriografie traditioneel stiefmoederlijk behandelde periode. Er zijn dus weinig artikels en studies waarop we konden terugvallen als voorbeelden³, zowel op gebied van de zeventiende-eeuwse rederijkerij als op het vlak van de sociale stratificatie van de rederijkerij. Dit is erg eigenaardig, vooral omdat in 1990 de Nederlandse literatuurhistoricus Herman Pleij de studie van de sociale status van de rederijders aangaf als een onderzoeksveld

---

1 We houden eraan dr. Maurice Vandermaesen, dr. Anne-Laure Van Bruaene en Jürgen Vanhoutte te bedanken voor alle goede raad en morele steun bij het totstandkomen van dit artikel.

2 VAN MALE, J.P., *Ontleding ende verdeding vande Edele ende Reden-rijcke Konste der Poëzye*. Brugge, 1728, p 34.

3 We vonden slechts een beperkte studie van de sociale status van de rederijders in: VAN DER HEIJDEN, Th., “Aanzet tot de sociale stratificatie van de rederijders in het gewest Holland”. *Jaarboek de Fonteyne*. 43-44 (2001-2002), pp 203-221.

waarop het historisch en literatuurhistorisch onderzoek naar de rederijkers zich zou moeten concentreren. Maar eerst en vooral zullen we pogen deze studie min of meer te kaderen door een beknopte inleiding waarin de stichting en de vroegste geschiedenis van De Heilige Geest wordt besproken, waarna de bronnen waarop deze studie steunt, zullen worden toegelicht.

Inleiding: de oprichting van De Heilige Geest

Zeventiende eeuw in Brugge. De legendarische oprichting van de rederijkerskamer werd door de anonieme auteurs van dit bekend dichtwerk gesitueerd op Witte Donderdag van het jaar 1428:

*“In’t jaer duyst vier hondert – by wysen engiene –
Ende achtentwyntigh doe waeren versaemdt
te Jan van Hulst in’t hoveken zy derthiene
op eenen Witten Donderdagh – vreught was te ziene ;
als hier boven staen reyng ghenaeamt
’t gheselschap ’s Helighs Gheest vol deughden,
mids eender duve wit ongheblaemt,
die daer kam vlerckende, dies zy verheyghden.
Dies zeyde Jan van Hulst met vreughden:
‘O broeders, den gheest wil hier beeten
dies zullen wy ’s Helich Gheest broeders heeten”⁴.*

De leden van een weinig bekende Brugse apostelgilde zaten aan tafel in het huis van hun hooggeëerde proost Jan van Hulst om het Laatste Avondmaal te herdenken. Plots kwam een duif door het open raam de eetkamer binnen gevlogen, waar de leden de Heilige Geest in meenden te herkennen. Deze memorabele gebeurtenis zou aan de basis hebben gelegen van de oprichting van de eerste Brugse rederijkerskamer, die van dan af De Heilige Geest zou heten.

Dit legendarisch verhaal is het enige vaststaande gegeven in verband met de oprichting van de kamer. Rond de precieze omstandigheden waarin de stichting plaatsvond en de vroegste geschiedenis van

4 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 389/1: *Beschrijving van de overoude en wijdvermaerde redenrijcke hoofgilde van den H. Geest*, f° 3.

de Brugse kamer, werd helaas slechts beperkt onderzoek uitgevoerd⁵. Volgens Bart Ramakers zou De Heilige Geest ontstaan zijn uit een zogenaamde apostelgilde. Deze verzorgde de verpersoonlijking van de twaalf – of dertien met Paulus – apostelen in de plaatselijke processies⁶. Hoewel het gedicht omtrent de stichting van de kamer een staaltje zeventiende-eeuwse literaire fantasie betreft, zou het ontstaan toch omtrent 1430 moeten gesitueerd worden. De Brugse stadsrekeningen maakten al in 1442 melding van een gezelschap van De Heilige Geest in de stad⁷. De kamer groeide uit tot een van de oudste en voornaamste rederijderskamers in Vlaanderen en bij uitbreiding in de Nederlanden.

Zoals voor de gehele rederijderscultuur kan worden gepretendeerd, beleefde De Heilige Geest vooral op het einde van de vijftiende en bij het begin van de zestiende eeuw zijn grote bloeiperiode. Precies in die periode waren een aantal grote en bekende figuren uit de rederijkerij in de kamer actief. De drie voornaamste die het vermelden waard zijn, waren Anthonis de Roovere, Cornelis Everaert en Eduard de Dene⁸. De Heilige Geest werkte in die periode tevens actief mee aan allerlei grote stedelijke gebeurtenissen zowel binnen als bui-

-
- 5 De interessantste referentiewerken die we omtrent het ontstaan en de vroegste samenstelling en geschiedenis kunnen opgeven zijn: OOSTERMAN, J., *De gratie van het gebed. Overlevering en functie van Middelnederlandse berijmde gebeden*. Amsterdam, 1995, dl I, pp 189-204. en DERYCKE, L. en VAN BRUAENE, A.-L. "Sociale en literaire dynamiek en het vroeg vijftiende-eeuwse Brugge: de oprichting van de rederijderskamer De Heilige Geest ca. 1428". Te verschijnen in: J. OOSTERMAN, (ed.), *Literaire cultuur in Brugge op de drempel van de rederijkerstijd*.
  - 6 RAMAKERS, B.A.M., *Toneelkunst en processiecultuur in Oudenaarde tussen Middeleeuwen en Moderne Tijd. Spelen en Figuren*. Amsterdam, 1996, p 98.
  - 7 DERYCKE, L. en VAN BRUAENE, A.-L. "Sociale en literaire dynamiek en het vroeg vijftiende-eeuwse Brugge".
  - 8 Over deze drie figuren (Anthonis de Roovere, Eduard de Dene en Cornelis Everaert) werd in het verleden reeds heel wat onderzoek gedaan, voornamelijk vanuit literair oogpunt. Als bibliografische referenties vonden we de volgende monografieën en artikel het vermelden waard: MAK, J.J., *Gedichten van Anthonis de Roovere, naar alle tot dusver bekende handschriften en oude drukken*. Zwolle, 1995; OOSTERMAN, J., "Spelen, goede moraliteiten en eerbare esbatterementen. Anthonis de Roovere en het toneel in Brugge". in: H. VAN DIJK en B. RAMAKERS, *Spel en spektakel. Middeleeuws toneel in de Lage Landen*. Amsterdam, 2001, pp 154-177; VAN VINCKENROYE, F., "Onbekende gedichten van Anthonis de Roovere". *Spiegel der Letteren*, 4 (1960), p 1 e.v.; VIAENE, A., "Nieuwe jaer van Brugghe. Een gelegenheidsgedicht van Anthonis de Roovere 1480". *Biekorf*, 60 (1959), p 7 e.v.; VIAENE, A., "Anthonis de Roovere, stadsdichter van Brugge

ten de stad: Blijde Inkomsten, landjuwelen, tornooien in binnen- en buitenland, processies, toneelopvoeringen, begrafenisplechtigheden, ...⁹ Onderzoek van W. Hüsken wees uit dat de rederijkerskamer gedurende de vijftiende eeuw de Heilig-Bloedprocessie opvrolijkte met een aantal kleine toneelstukken¹⁰.

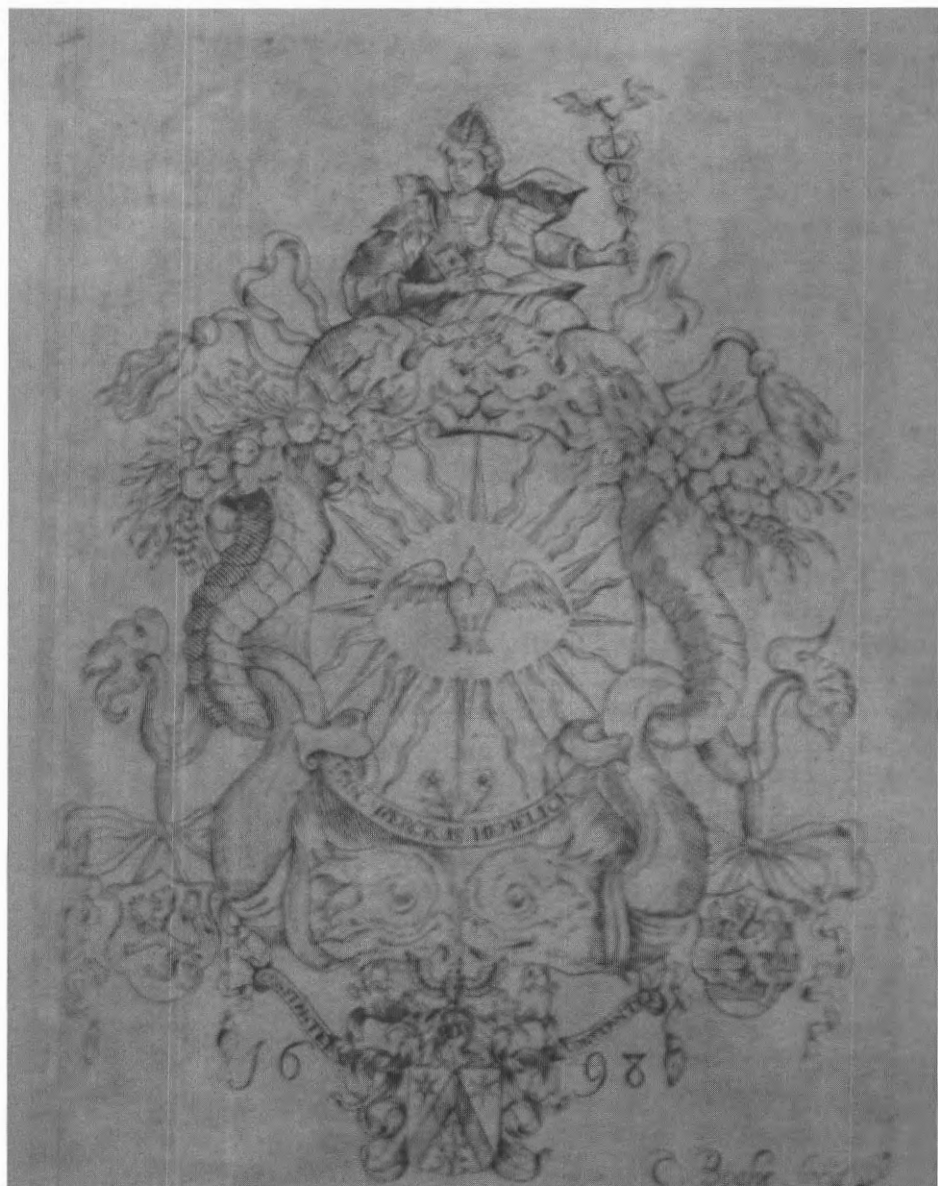
Het doodschuldbconcept

Dit onderzoek naar de sociale achtergrond van het rederijkersbestand kon enkel tot stand komen bij gratie van het bewaarde bronnenmateriaal. Voor de kamer van De Heilige Geest hadden we het geluk om in het Brugse stadsarchief op een tweetal doodschuldboeken te stoten¹¹. Deze boekbanden bevatten samen een achthonderdtal aktes, die de kandidaat-leden bij hun intrede in het gilde moesten laten registreren en ondertekenen en waarin ze een zogenaamde doodschuld of doodgeld aan het gilde beloofden¹².

(1466-1482)". *West-Vlaanderen*, 12 (1963), pp 205-21; WILLEMYNS, R., "Iets over de taal van de "Rethorische werken" van Anthonis de Roovere". *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, (1967) 1, pp 557-573; DEGROOTE, G., "Eduard de Dene (1505-ca. 1578)". *Leuvense Bijdragen*, 34 (1942), pp 126-141; GEIRNAERT, D., "Werk van Eduard de Dene in 16de-eeuwse drukken". *Jaarboek de Fontaine*, 33 (1982-83) 1, pp 245-262; SCHOUTEET, A., "De Brugse rederijker Eduard de Dene". *West-Vlaanderen*, 12 (1963), pp 213-219; HÜSKEN, W.N.M., "Cornelis Everaert en de troon van Salomon". *Ons geestelijk erf*, 65 (1991), pp 144-164; MULLER, J.M., "Een rederijker uit den tijd der hervorming, Cornelis Everaert". *Onze Eeuw*, 4 (1908), pp 88-124; MULLER, J.W. en SHARPE, L. (eds.), *Spelen van Cornelis Everaert*. Leiden, 1920.

- 9 VAN DEN BUSSCHE, A., *Hoofdcamere vander rhetoricken van den heylichen Gheest, Brugge 1428-1998*. Brugge, 1999, p 42.
- 10 HÜSKEN, W.N.M., "Kroniek van het toneel in Brugge". *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 21 (1992), p 226. Voor de zeventiende en achttiende eeuw was het niet mogelijk om de actieve rol van de kamer bij feestelijkheden en processies aan te tonen.
- 11 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 389/6: *Doodschuldboek (1616-1704)*, en BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 389/7: *Doodschuldboek (1697-1790)*. Zie VANDEWALLE, A., *Beknopte inventaris van het stadsarchief Brugge*. Brugge, 1979, p. 145.
- 12 Aangezien het doodschuldbconcept in vele soorten gilden en genootschappen voorkomt, zijn een aantal termen voorhanden om dit begrip aan te duiden. In de rederijkerskamer van De Heilige Geest wordt nagenoeg altijd de term *doodschuld* gebruikt. In de bronnen van allerlei andere broederschappen en gilden vindt men

Deze ets, afgedrukt in het tweede doodschuldenboek van de rederijderskamer, toont in het midden van de tekening een duif, die de Heilige Geest voorstelt. Bovenaan troont Vrouwe Rhetorica. (BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 389/9 *Doodschuldenboek* (1697-1790))

In 1616 besliste het bestuur van De Heilige Geest, de zogenaamde *heeren derthiene*, om vanaf 31 mei van dat jaar de doodschuldkaktes, die de leden bij hun inschrijving moesten ondertekenen, in een nieuw doodschuldenboek te registreren. Door het gebrek aan dergelijk bronnenmateriaal in de zestiende eeuw, is het onduidelijk of men voordien ook al een soortgelijk register bijhield, dan wel of de rederijerskamer hiermee de grote stap zette naar een schriftelijke neerslag van haar ledenbestand. Hoe het ook zij, met het openen van dit boek gaven het gilde en zijn bestuur uitdrukking aan hun wil om de doodschulden te groeperen en aldus over een overzicht van de leden te beschikken wat tevens een betere controle op de betaling van de schulden mogelijk maakte. Hoewel ze niet voor de volle honderd procent in hun opzet slaagden – in het archief van De Heilige Geest kan men namelijk nog op ettelijke andere plaatsen losse aktes van doodschuld aantreffen – wijst dit toch op een striktere opvolging van de doodschuldboekhouding.

De doodschuld zelf kan gedefinieerd worden als “*een soort verbintenis, die elke nieuwe confrater aangaat om bij zijn dood een bepaalde som te schenken aan het gezelschap*”¹³. Op het gevaar af in anachronismen te vervallen, zou in hedendaagse terminologie gesproken kunnen worden van een *codicil*¹⁴, waar een schenking door een individu wordt beloofd aan een welbepaalde organisatie. De doodschuld bij intrede was een traditie in het vroegmoderne verenigingsleven en was bij tal van organisaties in de Nederlanden in voege: de schuttersgilden (in Brugge: Sint-Jorisgilde, Sint-Sebastiaansgilde, Sint-Michielsgilde en Sint-Barbaragilde)¹⁵, diverse broederschappen (bijv. de broederschap

---

evenwel vaak ook de term *doodgeld*. Zie hiervoor ook: TRIO, P., *Volksreligie als spiegel van de stedelijke samenleving. De broederschappen te Gent in de late Middeleeuwen*. Leuven, 1993, pp 148-149.

- 13 VANHOUTRYVE, A., *Zo leefden de Brugse wapengilden. Archiers, scelfscotters, busseschieters en hellebardiers*. Brugge, 1999, p 44. Ook Luwel hanteert een analoge definiëring van het concept: “*De doodschulden waren (...) beloften van na de dood een zeker bedrag aan de gilde te zullen betalen en schenken*”. LUWEL, M., *Twee eeuwen rederijersbedrijvigheid te Brugge, 1600-1800*. Onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Universiteit Gent, 1950, p 260.
- 14 Een codicil kan worden gedefinieerd als een “*door de erflater geheel met de hand geschreven en ondertekende akte waarin slechts bepaalde beschikkingen kunnen worden gemaakt*”. COPPENS, H., *Archiefterminologie. Archiefstermen voor het gebruik in het Rijksarchief*. Miscellanea archivistica, Manuale, 5, Brussel, 1990, p 66.
- 15 VANHOUTRYVE, A., *Zo leefden de Brugse wapengilden*, p 46.

van de HH. Cosmas en Damianus, van het Heilig Sacrament, van de Heilige Carolus Borromeus)¹⁶, etc.

Over het hoe en waarom van dergelijke inschrijvingen die gepaard gingen met de belofte van een doodschuld, is moeilijk enige uitspraak te doen. Slechts enkele historici en volkskundigen hebben de moeite genomen om het concept van doodschulden onder de loep te nemen, wat mede te wijten is aan het kleine aantal gegevens dat omtrent dit onderwerp terug te vinden is. Enkel in statuten, reglementen of processtukken in verband met betwistingen van de doodschuld kunnen gegevens worden aangetroffen. Het merendeel van de volgende conclusies zijn dus slechts hypothesen die gebaseerd zijn op de inschrijvingsakten en gegevens met betrekking tot de gebruiken binnen de kamer.

Zoals eerder aangegeven, werden de doodschuldbeloften onder de vorm van aktes in een speciaal daartoe opgesteld register, het doodschuldenboek, genoteerd. De aktes die door de kandidaat-leden van De Heilige Geest zelf werden ingeschreven, verschillen echter sterk op gebied van lengte en inhoud.

Bij de registratie kon men een aantal modelformuleringen volgen die dan ook doorheen de hele zeventiende eeuw weinig evolutie kenden. Bij wijze van voorbeeld: “*Up den derthiendach XVI twintich zoo heeft mijn heer Roelandt de Grass, heere van Nocre, burgemeester van de commune der stede van Brugghe beloofd over zijn dootschuld de somme van dertich schellingen grooten. Roland de Grass*”¹⁷. Daarbij werden vaak verschillende apostilles genoteerd, zowel door de nieuwe gildenbroeder als door een griffier, klerk of bestuurslid¹⁸. Vaak zijn uit deze bijschriften veel meer gegevens te halen dan uit de aktes zelf.

---

16 VANDEWALLE, A., *Beknopte inventaris van het stadsarchief Brugge*, p 140 en VAN HOUTTE, J.A., *De geschiedenis van Brugge*. Tielt, 1982, p 373 e.v.

17 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 389/6: *Doodschuldenboek* (1616-1704), f° 10 r° (akte 2).

18 We willen ons aansluiten bij de visie van Paul TRIO. Hij ziet de voornaamste bedoeling van deze annotaties in de identificatie van de leden (b.v. om homonimen te onderscheiden). Toch mag volgens hem een zekere willekeur van degene die met de optekening belast was, niet worden uitgesloten. Zo zal de optekening waarschijnlijk anders verlopen wanneer de optekenaar het nieuwe broederschapslid persoonlijk kende dan wanneer de nieuweling een vreemde voor hem was. TRIO, P., *Volksreligie als spiegel van de stedelijke samenleving*, p 202.

Hoewel de meerderheid van de doodschuldakten bestaat uit deze standaardformule – al dan niet met bijschriften in de marge – is het in een aantal gevallen echter duidelijk dat het een kandidaat-lid vrij stond zijn eigen inschrijving op te stellen. Sommige rederijders ontwierpen dan ook een volledig eigen formuleringwijze. Die kon variëren van een korte eenregelige opmerking tot tientallen in rijm geschreven dichtverzen. Niettemin zijn deze laatste slechts uitzonderingen die vooral rond de jaren 1798 en 1799 voorkomen, wat hoogstwaarschijnlijk eerder te maken heeft met een aantal specifieke omstandigheden in die periode¹⁹. Met uitzondering van laatstgenoemde periode, kon bij het noteren en opstellen van de aktes helaas geen echte stijgende of dalende tendens van formalisering worden opgemerkt.

Het is tevens opvallend dat het doodschuldenregister geen duidelijk vast te stellen auteur heeft. Er was met andere woorden geen specifieke persoon aangesteld om de aktes te noteren. Er zijn ook tal van moeilijkheden om de schrijvers te identificeren: in een 190-tal gevallen kan vermoed worden dat het kandidaat-lid zijn inschrijving zelf noteerde. Dit kan bepaald worden aan de hand van het onderschrift en de schrijfwijze van de naam²⁰. Voor de andere registraties kan worden vermoed dat er een beurtrol bij de *Heeren Derthiene* bestond. Bepaalde handschriften blijken immers na verloop van tijd telkens terug te komen. Hoewel er op regelmatige tijdstippen een griffier en een klerk in het gilde werden aangesteld, vinden we in de doodschuldboeken geen sporen van hun handschrift terug. Hun bijdrage bleef blijkbaar beperkt tot de resolutieboeken, processtukken en andere officiële stukken.

---

19 VANHOUTTE, P., *“Mijn werck es hemelick”*. De rederijderskamer van De Heilige Geest te Brugge (1616-1700). Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 2003, pp 118-121.

20 Het is zo dat in een groot aantal gevallen de spellingswijze van de naam in de akte en de schrijfwijze van de signatuur niet overeenkomen. Dit is niet abnormaal, de vroegmoderne maatschappij kende immers nog geen voorkeurspelling. We hebben evenwel als veronderstelling genomen dat een persoon zowel zijn naam als zijn handtekening op dezelfde manier zou spellen - we zien dit als een identiteitsbepalend element voor elk individu - terwijl het goed mogelijk is dat hij de naam van een ander misschien wel op verschillende manieren zou schrijven. Bij de identificatie van de schrijver werd tevens rekening gehouden met het handschrift, de schrijfwijze en de modus die zowel in de akte als in de signatuur werden gebruikt.

Door deze grote willekeur aan externe kenmerken verkeren we niet alleen in het ongewisse betreffende de formaliteiten van de doodschuld, ook het uiteindelijke doel ervan blijft onduidelijk. We hebben een sterk vermoeden dat de doodschuld binnen de kamer van De Heilige Geest als een verplichting beschouwd werd, dit in tegenstelling tot sommige andere broederschappen²¹. Voor de periode 1616 tot 1704 treffen we in het doodschuldenboek 826 inschrijvingen aan. Het lijkt ons onwaarschijnlijk dat de vereniging daarnaast nog een groot aantal leden telde die geen doodschuld betaalden. Het merendeel van de personen die in andere bronnen van de rederijkerskamer voorkomen – zoals bijvoorbeeld het resolutieboek²², de processtukken²³ of het boek van de prijsvragen en antwoorden²⁴ – liet eerst een optekening in het doodschuldenboek opnemen. Zo'n 41 % van de personen die in het resolutieboek voorkomen, bleken bij nader onderzoek niet ingeschreven in het doodschuldenboek²⁵. Op het eerste gezicht lijkt dit cijfer aanzienlijk, maar bij nader onderzoek blijkt het hier voornamelijk om buitenstaanders te gaan die ofwel meewerkten aan de hoofdmanintredes ofwel de kamer in de loop van de zeventiende eeuw vereerden met een bezoek.

Daarenboven treffen we zeer weinig sporen aan van enige andere drempel voor het gewone lidmaatschap onder de vorm van financiële verplichtingen, zoals bijvoorbeeld een bijkomend intrede-, week- of jaargeld. Slechts eenmaal wordt in het resolutieboek gesproken over de inning van een jaargeld²⁶, maar voor of na die datum blijven alle sporen uit. Het is onzeker of de rederijkers deze jaarlijkse bijdrage zo

21 Zie tevens TRIO, P., *Volksreligie als spiegel van een stedelijke samenleving*, p 149 e.v.: Hij stelt dat de doodschuld “niet altijd een verplichtend karakter had. Maar deze vrijblijvendheid kenmerkte alleen diverse broederschappen waarvan het ontstaan rond het midden van de XVde eeuw en daarna te situeren viel. Bij oudere broederschappen was het betalen van een vastgelegd doodgeld inherent aan het lidmaatschap.”

22 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 389/2: *Resolutie- en memorieboek* (1640-1709).

23 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 389/18: *Processtukken* (1585-1701).

24 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 389/9: *Prijsvragen en antwoorden* (1691-1700).

25 Zie de prosopografische databank als bijlage bij VANHOUTTE, P., *“Mijn werck es hemelick”*.

26 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 389/2: *Resolutie- en memorieboek* (1640-1709), f° 70 r°.

vanzelfsprekend achtten dat ze er niet aan dachten om dit periodiek in hun resolutieboek op te nemen; dan wel of het hier om een eenmalige actie gaat, een unieke poging tot het invoeren van een bijkomend lidgeld. Ook de rekeningen uit de achttiende eeuw konden ons geen uitsluitel geven; met geen woord over een jaargeld gerept wordt. Over het doodgeld kunnen we echter wel duidelijk zijn: het was inherent aan het lidmaatschap van de Brugse rederijderskamer van De Heilige Geest.

Naast een duidelijke definiëring van het doodschuldbegrip, interesseert ons ook het uiteindelijke doel van dit doodgeld: welke verplichtingen hield deze doodschuld precies in, waarvoor werd het geld gebruikt dat in de doodschuld aan het gilde werd toegekend, etc.? De meeste auteurs zien de doodschuld als een financiële bijdrage die een broederschap, genootschap, etc. verwerft en in ruil waarvoor die gilde de verplichting krijgt om een zielenmis ter ere van de schenker te laten opdragen²⁷. Ook bij de rederijderskamer van De Heilige Geest was dat hoogstwaarschijnlijk het geval.

Hierbij dient echter een kleine kanttekening te worden gemaakt. Veel van de nieuwe leden hielden er immers aan vast om in hun registratie nog eens extra te benadrukken dat er na hun overlijden een mis ter ere van hun ziel gecelebreerd moest worden. We kunnen ons dan ook de vraag stellen of deze wens zo expliciet zou worden vermeld indien het als een vanzelfsprekendheid gold dat de doodschuldbetaler na zijn overlijden een mis *pro remedio animae* kreeg. In een groot aantal gevallen wordt de aanwezigen in de requiemmis zelfs een geldelijke som aangeboden, "*voor wie sal comen offeren ter mijner sielsmisse*"²⁸. Omwille van de grote nadruk die aldus werd gelegd op de aanwezigheid van medegildenbroeders in de eucharistieviering, kunnen we ons afvragen of de leden van de rederijderskamer hun geestelijke plichten al dan niet ernstig namen²⁹. Absenteïsme blijkt namelijk

27 TRIO, P., *Volksreligie als spiegel voor een stedelijke samenleving*, p 149; KRUISEHEER, C.I., *De Onze Lieve Vrouwe-broederschap te Doesburg, ca. 1397-1580*, p 19, en JONGERIUS, H.A.M., "De broederschap der Ellendige Zielen aan de Buurkerk te Utrecht, 1436-1520". *Jaarboek Oud-Utrecht*, z. jg. (1989), p 9-36.

28 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 389/6: *Doodschuldenboek (1616-1697)*, f° 73 v° (akte 4).

29 Door het gebrek aan statuten en reglementen met betrekking tot de rederijderskamer van De Heilige Geest wordt nergens expliciet melding gemaakt van deze verplichting. We kunnen niettemin aannemen dat deze verplichting waarschijnlijk

een van de voornaamste problemen waarmee de rederijkerij tijdens de zeventiende eeuw te kampen had. De rederijderskamers waren hiervoor extra kwetsbaar aangezien deze organisaties het vooral van vrijwillige inzet moesten hebben³⁰. Niet alleen de verplichte requiemmissen, maar ook de vergaderingen van De Heilige Geestkamer zelf lokten steeds minder aanwezig. Vaak lieten zelfs een aantal bestuursleden het afweten op vergaderingen of op religieuze plechtigheden naar aanleiding van bepaalde feestdagen³¹.

Nochtans bleek in de sociale context van de tweede helft van de zeventiende eeuw een groeiende zorg aanwezig voor het leven na de dood. Door de Contrareformatie was er een hernieuwde belangstelling gegroeid voor de concepten hel en vagevuur³². Onder druk van de katholieke Kerk ontstond de overtuiging dat een leven in het teken van het *quotidie morior* samen met een omvangrijke uitvaart slechts het zielenheil tegemoetkwam³³. Dat idee uitte zich onder andere in een verlangen naar collectieve regelingen in verband met begrafenissen en de wens dat de teraardebestelling door talrijke vrienden en kennissen werd bijgewoond³⁴. We kunnen een duidelijke parallel vaststellen met de bepalingen die in heel wat testamenten voorkomen. Ook

---

wel gold binnen de kamer, omdat zoveel andere broederschappen, genootschappen en gilden in Brugge en ook veel rederijderskamers zowel in Vlaanderen als daarbuiten ze kenden.

- 30 GROOTES, E.K., "De ontwikkeling van de literaire organisatievormen". *De Zeventiende eeuw*, 8 (1992) 1, p 55.
- 31 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 389/2: *Resolutie- en memorieboek (1640-1709)*. Vanaf 1661 worden op regelmatige tijdstippen de namen van de afwezige bestuursleden genoteerd. Uit deze aanduidingen kan worden afgeleid dat de "heren dertien" bijna nooit voltallig konden vergaderen.
- 32 BLACK, C., *Italian Confraternities in the sixteenth century*. Cambridge, 1989, p 30.
- 33 Voor meer informatie rond de zorg voor de dood in de vroegmoderne periode: ARIES, P., *Het uur van onze dood: duizend jaar sterven, begraven, rouwen en gedenken*. Amsterdam, 1987.
- 34 THIJS, A., "Religieuze rituelen in het emancipatieproces van Vlaamse en Brabantse handwerkgezellen (zestiende tot negentiende eeuw)", in: C. LIS en H. SOLY (eds.), *Werken volgens de regels. Ambachten in Brabant en Vlaanderen, 1500-1800*. Brussel, 1994, p 240. Voor meer informatie omtrent de gebruiken in de Nederlanden rond overlijden en dood en hun schriftelijke neerslag in testamentaire bepalingen verwijzen we onder andere naar: MEILLANDER, V., *De studie van de doodschuld te Middelburg in een comparatief kader (17de-18de eeuw)*. Onuitgegeven licentiaatverhandeling, Universiteit Gent, 1984, en NOWE, R., *Begravenisrituelen te Brugge (1670-1820) Statistische studie over de testamentaire beschikkingen*. Onuitgegeven licentiaatverhandeling, Universiteit Gent, 1980.

daar bereikt in volle baroktijd de zorg voor de begrafenis en de mis-
sen *pro remedio animae* een climax. In het kader daarvan is het mis-
schien niet verwonderlijk dat de nieuw ingeschrevenen hun gilden-
broeders via allerlei giften - zowel financieel als materieel - naar hun
begrafenis trachtten te lokken. We mogen ook niet vergeten dat een
druk bijgewoonde uitvaartdienst bijdroeg tot het prestige van de
overledene en zijn familie. De dood werd aangegrepen om voor een
laatste keer de sociale status in de maatschappij te manifesteren.

We kunnen de giften in ruil voor het bijwonen van de uitvaart-
plechtigheid ook kaderen binnen een aantal volkskundige gebruiken
uit die tijd. In sommige streken was het namelijk de gewoonte om na
de mis de vrienden en kennissen *huilbier*, *leedbier* of *troostelbier* aan te
bieden³⁵. We troffen een aantal optekeningen aan in de staat van goed
van de Brugse zilversmid Pieter Moreeuw³⁶, tevens lid van De Heilige
Geest³⁷, die een duidelijker beeld geven van hoe dit in zijn werk ging.
De zilversmid vermeldt naast de betaling van de doodschuld³⁸, ook de
betaling van "*wisselgelt over de thaire gedaen bij de gildebroeders van
retorica als ordinaire*"³⁹. Er werd dus de aanwezige rederijkers een
dronk aangeboden na de begrafenis. De rederijkers van De Heilige
Geest waren zeker niet de enige die deze traditie in ere hielden. Ook
sommige schuttersgilden lieten na een begrafenisdienst een *lijkmaal-
tijd* organiseren in hun doelen⁴⁰. Een parallel kan worden getrokken
met de begrafenismaaltijden die heden ten dage nog steeds worden
aangeboden aan een aantal familieleden en vrienden. Het schenken
van eetbare goederen⁴¹ als doodschuld en gift aan de aanwezige gil-

---

35 ROOIJAKKERS, G., *Rituele repertoires: volkscultuur in oostelijk Noord-Brabant 1559-1853*. Nijmegen, 1994, pp 321-322.

36 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, *Staten van goed*: nr. 8719: Staat van goed Pieter Moreeuw, gestorven op 15 september 1729.

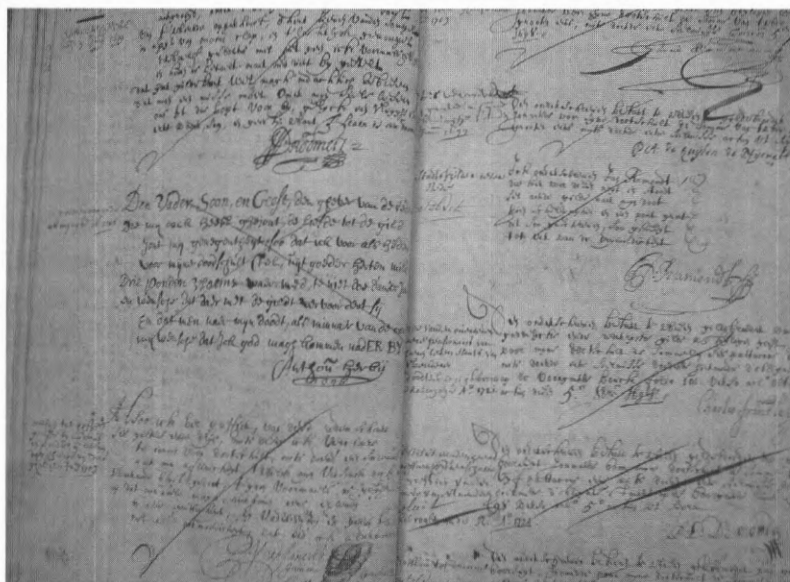
37 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 389/6: *Doodschuldenboek* (1616-1704), f° 99 v° (akte 7).

38 "*Voorts betaelt aan Jeronimus Maelfeyt over de doodschult van de overleden inde confrerie van retorica binnen desen staet veerthien schellynghen grooten*" : BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 8719: Staat van goed Pieter Moreeuw, gestorven op 15 september 1729, f° 24 v°.

39 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 8719: Staat van goed Pieter Moreeuw, gestorven op 15 september 1729, f° 25 v°.

40 KNEVEL, P., *Burgers in het geweer. De schutterijen in Holland, 1550-1700*. Hilversum, 1994, p 291.

41 Twee goede voorbeelden die in de doodschuldenboeken kunnen worden teruggevonden zijn enerzijds de akte van Gillis van Copenolle (10 november 1698)

Het doodschuldenboek van De Heilige Geest. (BRUGGE, *Stadsarchief*; Oud Archief, nr. 389/6 *Doodschuldenboek* (1616-1709))

denbroeders in de zielmis kan waarschijnlijk ook binnen dit kader geïnterpreteerd worden.

Voor het concrete verloop van de inning van de doodschuld moeten we tenslotte terugvallen op de boekhouding van de achttiende eeuw aangezien er voor De Heilige Geest geen rekeningen uit de zeventiende eeuw bewaard zijn gebleven. Deze kunnen we aanvullen met nota's in het resolutieboek en een aantal bijschriften in het doodschuldregister zelf. Hoewel we uit kleine details - zoals allerlei bijschriften bij de inschrijvingsakten - kunnen afleiden dat sommige rederijkers reeds voor hun dood hun schuld bij de kamer vereffenden, staat bij het concept *doodschuld* het overlijden van de rederijker centraal. Na het overlijden werd de betaling van de doodschuld door De

---

die "3 mael 3 stopen wijn ende 3 bauten" schenkt en anderzijds die van Ignatius Walleijn (20 oktober 1699) die een doodschuld van "3 coppels coninen" laat registreren. BRUGGE, *Stadsarchief*; Oud Archief, nr. 389/6: *Doodschuldenboek* (1616-1704), f° 9 r° (akte 2), en BRUGGE, *Stadsarchief*; Oud Archief, nr. 389/6: *Doodschuldenboek* (1616-1704), f° 101 v° (akte 3).

Heilige Geest gevorderd bij de erfgenamen. Waarschijnlijk werd de som opgehaald door de deken van het gilde, die het nadien ook in de rekeningen opnam. De rederijkers volgden de betalingen goed op: in het resolutieboek bevinden zich enkele lijstjes waarin de toenmalige deken de status van de doodschuldboekhouding zorgvuldig noteerde. Soms werd in het doodschuldenboek zelfs het tijdstip vermeld wanneer de erfgenamen van een bepaald lid diens schuld hadden ver-effend. Echte twisten omtrent de betaling van de doodschuld komen in het archief van de rederijkerskamer niet voor. De gevonden processtukken gaan meestal over renten die verscheidene bestuursleden aanbelangden. Daardoor kunnen we veronderstellen dat het redden van het zielenheil van de overledene voor de erfgenamen een voldoende doorslaggevend argument was om tot betaling over te gaan. De bedragen waren vaak zeer bescheiden, wat de betaling ervan hoogstwaarschijnlijk ook ten goede kwam.

Socio-professionele doorsnede van het ledenbestand

De vermelde doodschuldderegistratie stelde ons in staat een vollediger beeld te schetsen van de populatie van De Heilige Geest gedurende het grootste deel van de zeventiende eeuw. In de hedendaagse rederijkershistoriografie zien we een doorgedreven polariteit tussen verschillende onderzoekers opduiken omtrent de problematiek van de populatie en de activiteiten van een rederijkerskamer in de “ijzeren eeuw”. Het klassieke beeld, verdedigd door historici zoals E.K. Grootes en J. Zijlmans, toont een rederijkerij die tijdens de zeventiende eeuw verviel in boers en ongeciviliseerd gedrag⁴². Drinkbroers van laag allooi maakten zich meester van de kamers en de maatschappelijke elite werd gedurende de zeventiende eeuw steeds minder bij de rederijkerij betrokken⁴³. Recent werd deze zienswijze echter ondermijnd door nieuw historisch en literatuurhistorisch onderzoek dat de populatie van een rederijkersgezelschap steevast omschrijft als voortkomend uit de hogere stedelijke middenklassen. “*De meesten waren*

---

42 ZIJLMANS, J., *Vriendenkringen in de zeventiende eeuw. Verenigingsvormen van het informele culturele leven te Rotterdam*. Den Haag, 1999, p 222.

43 GROOTES, E.K., “De ontwikkeling van de literaire organisatievormen”, p 55.

welgestelde en ontwikkelde ambachtsmeesters, vooral uit de hooggespecialiseerde en artistieke ambachten”, aldus Anne-Laure Van Bruaene⁴⁴. Bart Ramakers en Arjan van Dixhoorn zien de rederijerskamers in zowel Noord als Zuid gedurende de zeventiende en achttiende eeuw evolueren tot een soort eliteclubs voor de stedelijke burgerij, waarin de gezelligheid stilaan gaat primeren op de literaire doelstellingen en ambities⁴⁵, zonder deze echter geheel te overschaduwen. Hierbij aansluitend is in de eerste helft van de zeventiende eeuw een duidelijke wijziging merkbaar in de activiteiten van een aantal kamers. Zo tastte bijvoorbeeld de concurrentie van rondreizende toneelgezelschappen en schooltoneel hun toneelmonopolie aan⁴⁶. De kamers werden hierdoor gedwongen van opzet te veranderen, wilden ze nog leden aantrekken.

Precies in het kader van deze stellingen leek het ons van belang het rekruteringspatroon van De Heilige Geest gedurende deze omstreken zeventiende eeuw na te gaan. Werd de kamer toen inderdaad bevolkt door Bruggelingen uit de laagste klassen of was het eerder de stedelijke elite die opteerde voor een lidmaatschap? De meest voor de hand liggende methode om op vragen naar sociale status een antwoord te krijgen, is de prosopografie. Deze werkwijze liet ons toe om uit een grote hoeveelheid losse, individuele gegevens vooralsnog enkele algemene conclusies te trekken. De gegevens uit de doodschuldenboeken werden daarvoor aangevuld met ander bronnenmateriaal, zowel opgesteld binnen de schoot van de rederijersadministratie als daarbuiten: het resolutieboek en het boek van de prijsvragen en antwoorden maar ook de schepenbankregisters van Brugge en het Brugse Vrije. Aldus werd geopteerd voor een beperkte prosopografie, wat te verklaren is door het grote aantal leden die in de uiteindelijke databank werd opgenomen. Het aantal zeventiende-eeuwse rederijers kwam op een totaal van 1113 personen te liggen.

Om een duidelijk beeld te krijgen van de plaats die de betreffende rederijers innamen op de sociale ladder spitsen we ons toe op een

44 VAN BRUAENE, A.-L., “Minnelijke rederijers, schandelijke spelen. De rederijerskamers in Brussel tussen 1400 en 1585”, in: J. JANSSENS en R. SLEIDERINK (eds.), *De macht van het schone woord. Literatuur in Brussel van de veertiende tot de achttiende eeuw*. Leuven, 2003, p. 125.

45 THIJS, A., *Van geuzenstad tot Katholiek bolwerk. Antwerpen en de Contrareformatie*. Turnhout, 1990, p. 232.

46 RYCKAERT, M. en VANDEWALLE, A. (eds.), *Brugge, geschiedenis van een Europese stad*. Tielt, 1999, p. 161.

aantal zogenaamde statusindicatoren. Deze statusindicatoren werden gekozen op basis van de vermeldingen in het doodsschuldenboek. Allereerst werd in de marge van de doodschuldakte veelal het beroep aangeduid, waaruit heel wat interessante conclusies konden worden getrokken met betrekking tot de professionele bezigheden van de Brugse rederijders. In tweede instantie behandelen we de politieke activiteit. Aan de hand van de vergelijking van de vermeldingen met de beschikbare lijsten van schepenen, burgemeesters en raadsleden van Brugge en het Brugse Vrije konden we vaststellen of er rederijders waren die politieke functies uitoefenden binnen de stad of regio. Ten slotte behandelen we nog een van de meest duidelijke statusindicatoren: het gebruik van titulatuur. Waren er leden van adellijken bloede en/of een academische niveau? Via het uitdiepen van deze drie aspecten trachten we een duidelijke sociale doorsnede te schetsen, zowel van de individuele leden als van de gehele kamer.

Professionele status van de leden van De Heilige Geest

In de eerste plaats bekijken we de professionele activiteiten van de Brugse rederijders. In de doodschuldbelofte wordt regelmatig een beroepsactiviteit vermeld (zie supra). Dit gebeurde echter niet systematisch. Meestal had dit tot doel homoniemen te onderscheiden. Voor de 795 mannelijke leden – bij vrouwen werd immers geen beroep aangeduid – die in de periode 1616 tot 1700 hun doodschuld lieten registreren, vinden we 242 beroepsaanduidingen, wat zo'n 30 % van de totale rederijderspopulatie bedraagt. Er kan dus sprake zijn van enige representativiteit voor de gehele groep.

Om een duidelijk overzicht te bekomen van de sectoren waarin de rederijders actief waren, werden de beroepsaanduidingen in een aantal categorieën ingedeeld. De basis voor deze indeling vonden we bij J. Denolf. In zijn studie over de Brugse bevolking omstreeks het jaar 1748 trachtte deze auteur immers een sociale stratificatie van de stad Brugge op te stellen op basis van de toenmalige volkstelling⁴⁷.

---

47 DENOLF, J., "Socio-professionele structuren binnen de Brugse samenleving rond het midden van de achttiende eeuw", in: J. DE BELDER, W. PREVENIER en C. VANDENBROEKE (eds.), *Sociale mobiliteit en de sociale structuren in Vlaanderen en Brabant van de late Middeleeuwen tot de 20^e eeuw*. Studia Historica Gandensia, CCLVII. Gent, 1983, pp 79-127.

*Professionele status van de leden van De Heilige Geest, 1616-1700*⁴⁸

Categorie	Heilige Geest	Aantal	%	% in de stad (1748) ⁴⁹
<i>Productiesector</i>		91	37,60%	59,55%
Land- en tuinbouw	1 hovenier ⁵⁰ , 1 landbouwer, 1 landsman, 1 pachter	4	1,65%	3,66%
Voeding en genot	12 bakkers, 4 beenhouwers, 1 beenhouwersknecht, 1 brouwer	18	7,44%	8,97%
Textiel	1 fusteinwever ⁵¹ , 1 saaiwerker, 1 tijkwever ⁵² , 2 lakensnijders, 2 garentwijnders, 2 twijnders, 1 zeilmaker	10	4,13%	20,91%
Kleding	1 kulkstikker, 1 handschoenmaker, 5 kleermakers, 1 knopenmaker	8	3,31%	7,55%
Leder en huiden	1 huidenvetter, 2 leertouwers	3	1,24%	4,35%
Bouw	1 dakdekker, 1 haardenmaker, 1 metselaar, 1 steenhouwer ⁵³	4	1,65%	5,48%
Houtbewerking	4 (stoel)draaiers ⁵⁴ , 2 schrijnwerkers, 6 timmermannen	12	4,96%	2,64%

48 Bron: prosopografische databank als bijlage bij VANHOUTTE, P., *“Mijn werck es hemelick”*. In de tabel werden Middelnederlandse beroepstermen overgenomen die zich niet leenden tot een hedendaagse omschrijving. De oorspronkelijke spelling is deze die door de kandidaat-leden in het doodschuldenboek werd gebruikt.

49 DENOLF, J., “Socio-professionele structuren binnen de Brugse samenleving”, pp 83-85.

50 De hoveniers vormden een aparte gilde die slechts tussen 1757 en 1761 onder rechtstreeks toezicht van de stedelijke overheid en dus op gelijke voet met de ambachten stond. VANDEWALLE, A., *Beknopte inventaris van het stadsarchief*, p 135.

51 De fusteinwevers hadden een eigen ambacht. Fustein was een gemengde stof van wol en katoen.

52 Tijkwevers waren textielbewerkers en maakten tycke, een stof die voornamelijk werd gebruikt voor het overtrekken van kussens of peulen. VERWIJS, J. en VERDAM, E., *Middelnederlandsch Woordenboek*, (Lemma Tycke).

53 De steenhouwers werden ondergebracht onder het ambacht van de metselaars. VANDEWALLE, A., *Beknopte inventaris van het stadsarchief*, p 135.

54 Draaiers of stoeldraaiers waren in Brugge lid van hetzelfde ambacht. In dit ambacht waren tevens de zeeffmakers en waslichtmakers opgenomen.

Metaal	1 klokgieter, 1 lantaarnmaker, 1 nagelmaker, 1 smid, 1 stadssmid, 3 tinnegieters	8	3,31%	2,24%
Papier & Boek	3 boekbinders, 3 drukkers	6	2,48%	0,24%
Verpakking	7 kuipers, 2 mandenmakers ⁵⁵	9	3,72%	2,21%
Luxeartikelen	1 goudsmid, 3 schilders ⁵⁶ , 1 stadsschilder, 1 tapijtsier ⁵⁷ , 3 zilversmeden	9	3,72%	0,79%
Varia		0	0 %	0,51%
<i>Dienstensector</i>		150	62 %	33,91%
Transport	4 rijkepijnders ⁵⁸ , 1 schipwerker, 1 schipper	6	2,48%	4,98%
Handel	1 herbergier, 1 oudkleerkoper, 1 kruidentier, 1 fruitenier ⁵⁹ , 12 koopmannen, 2 tappers, 5 visverkopers	23	9,50%	9,98%

VANDEWALLE, A., *Beknopte inventaris van het stadsarchief*, p 133. In het doodschuldenboek van De Heilige Geest staat bij één persoon het beroep *draaiier* aangegeven, bij de andere drie de vermelding *stoeldraaiier*. Het is niet duidelijk of de tijdgenoot een onderscheid tussen de beide beroepen maakte.

- 55 De mandenmakers werden tussen 1439 en 1462 verenigd met het ambacht van de draaiers. In 1464 werd het bij het ambacht van de lissekleedwevers (wevers van bankbekledingen) ondergebracht, in 1523 werd het weer afgescheiden en later er opnieuw bijgevoegd. VANDEWALLE, A., *Beknopte inventaris van het stadsarchief*, p 135.
- 56 Het ambacht waarin de schilders waren vertegenwoordigd, groepeerde tevens de beeldhouwers, stofschilders, spiegelmakers, glazeniers, zadel- en garelmakers. BLOCKMANS, W., "The creative environment: incentives to and functions of Bruges art production", in: M.W. AINSWORTH (ed.), *Petrus Christus in Renaissance Bruges. An interdisciplinary approach*. Turnhout, 1995, p 12.
- 57 Tapijtsiers, sarazinoyswerkers of tapijtsiers hadden hun aandeel in de productie van tapijten, een luxegoed bij uitstek. VANDEWALLE, A., *Beknopte inventaris van het stadsarchief*, p 142.
- 58 De rijkepijnders stonden in voor de goederen die bestemd waren voor het weeghuis. Ze moesten deze bewaken en vervoeren. VANDEWALLE, A., *Beknopte inventaris van het stadsarchief*, p 149. Hun belangrijkste opdracht moet evenwel het vervoer van de goederen zijn geweest. Volgens Dambruyne moet het beroep worden geïnterpreteerd als *draggers van zakken graan*. DAMBRUYNE, J., "Rijkdom, materiële cultuur en sociaal aanzien. De bezitpatronen en investeringsstrategieën van de Gentse ambachten omstreeks 1540", in: C. LIS en H. SOLY (eds.), *Werelden van verschil. Ambachtsgilden in de Lage Landen*. Brussel, 1997, p 201.
- 59 Het beroep *fruytenier* moet volgens Dambruyne als fruithandelaar worden geïnterpreteerd. DAMBRUYNE, J., "Rijkdom, materiële cultuur en sociaal aanzien", p 201.

Personeel	1 valet, 1 knape	2	0,83%	2,38%
Onderwijs en cultuur	7 schoolmeesters, 2 studenten	9	3,72%	1,74%
Kerk	1 abt, 3 kanunniken ⁶⁰ , 9 kapelaans, 1 kloosterling, 1 promotor van het geestelijke hof ⁶¹ , 13 priesters, 1 vicaris	29	11,98%	4,20%
Administratie	4 klerken, 1 <i>taelman</i> ⁶² , 1 amman, 1 baljuw, 1 bode, 1 controleur van 's konings comptoir, 1 concierge van het Vrije, 4 commiezen, 1 deur- waarder van het consistorie ⁶³ , 1 deurwaarder van de Raad van Vlaanderen, 3 griffiers, 1 substituut voor de griffier, 1 officiaal van de Berg van Barmhartigheid, 4 ontvangers, 1 post ⁶⁴ , 1 portier, 6 pensionarissen ⁶⁵ , 1 present- meester ⁶⁶ , 1 advocaat fiscaal	35	14,46%	3,39%

60 Bij twee van deze kanunniken vinden we de expliciete vermelding dat ze verbonden waren aan het kapittel van de Sint-Donaaskathedraal op de Brugse Burg.

61 De promotor van het geestelijk hof vervulde de rol van promotor in de kerkelijke officialiteit.

62 “*Taelman*: 1/ Redenaar 2/ Advocaat, pleitbezorger, hij die in rechte voor iemand optreedt 3/ Bij uitbreiding: advocaat, voorspraak, hij die iemands belangen bepleit, voor iemand pleit 4/ Heraut, hij die in iemands naam roem verkondigt, iemand die “enes woerde spreect” 5/ Raadsman, middelaar, scheidsrechter 6/ Tolk. In latere tijd is *taelman* in Vlaanderen, evenals in het Middelnederlands, de naam van een ambtenaar.” VERWIJS, J. en VERDAM, E., *Middelnederlandsch Woordenboek*, (Lemma *Taelman*). In Brugge waren verschillende “taellieden” in dienst van de stedelijke administratie. Het was hun taak in te staan voor de rechtsgeldigheid van een proces, met name wat betreft de formele kenmerken van de rechtspraak voor de schepenbanken. VAN HOUTTE, J.A., *Geschiedenis van Brugge*, p 321.

63 Met het consistorie wordt hier waarschijnlijk naar de Raad van Vlaanderen verwezen.

64 Post wijst waarschijnlijk op de functie van bode in dienst van het stadsbestuur. We verwijzen hiervoor naar een toevallige vondst in de Gentse stadsrekeningen. Daarin staat ene P. de Somere vermeld als zijnde *post van Brugghe*, die in 1605 een *goede tydinghe* naar de aartshertogen bracht. GENT, *Stadsarchief, Stadsrekeningen*, Reeks 400/114, f° 274. Ook binnen het Brugse Vrije was dit ambt hoogstwaarschijnlijk aanwezig.

65 De stedelijke pensionarissen nemen de algemene leiding van de administratieve diensten waar. Vanaf de 15^e eeuw dienden deze pensionarissen juridisch geschoold

Openbare orde en veiligheid	1 militair, 1 majoor, 7 kapiteins, 1 boogschutter	10	4,13%	1,69%
Vrije beroepen	9 advocaten, 1 apotheker ⁶⁷ , 1 boekhouder, 7 chirurgijns, 3 landmeters, 3 dokters, 5 procureurs, 1 procurator solutum	30	12,40%	2,75%
Varia	3 barbiers, 2 arbeiders op de markt, 1 <i>biddere</i> ⁶⁸	6	2,48%	2,80%
<i>Adel</i>	1 edelman ⁶⁹	1	0,41%	5,84%
<i>Onbepaald</i>		0	0 %	0,60%
		242	100 %	100 %

te zijn. MERTENS, J., "Bestuursinstellingen van de stad Brugge (1127-1795)", in: W. PREVENIER en B. AUGUSTIJN, *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Brussel, 1997, p 327.

- 66 De presentmeester was een stedelijke ambtenaar. Hij was hoogstwaarschijnlijk belast met het kopen van geschenken (en het beheren van het fonds daarvoor bestemd) die herhaaldelijk vanwege een stad aan verschillende vorsten en hooggeplaatste personen werden gegeven. VERWIJS, J. en VERDAM, E., *Middelnederlandsch Woordenboek*, (Lemma Presentmeester).
- 67 Apothekers vormden samen met de kruideniers een apart ambacht. VANDEWALLE, A., *Beknopte inventaris van het stadsarchief*, p 139.
- 68 De taak van de *bidders* was bij een overlijden de personen te gaan opzoeken die door de familie ter begrafenis *gebeden* werden. Ze bezorgden ook de rouwuitrusting en assisteerden bij de begrafenis. Het ambt werd in 1673 ingesteld als officie; het kon dan met andere woorden afgekocht worden van de overheid. VANDEWALLE, A., *Beknopte inventaris van het stadsarchief*, p 147. Silvester Cabooter werd in 1657 ingeschreven op het doodschuldenboek van de Heilig-Geestkamer en schreef *biddere* als aanduiding van zijn beroepsactiviteit. Hoogstwaarschijnlijk werd het dus een tweetal decennia voor de instelling als officie, reeds erkend als een zelfstandige en volwaardige beroepsactiviteit.
- 69 Hoewel *edelman* niet echt kan worden beschouwd als een beroep, kozen we er toch voor om deze notie in de beroepsclassificatie op te nemen. We geven een drietal argumenten ter verantwoording. Ten eerste geeft ook J. Denolf dit beroep als aparte beroeps categorie in zijn studie. Anderzijds werd het door de rederijker in kwestie ingeschreven als beroepsactiviteit, dit wil zeggen op dezelfde plaats en dezelfde wijze als de anderen hun beroep noteerden. Daarnaast moet deze beroepsaanduiding waarschijnlijk worden geïnterpreteerd als *zonder beroep*. Het was namelijk zo dat vele edelen zich uit het economische leven terugtrokken en gingen rentenieren, iets waarmee ze zich duidelijk als van adel wilden profileren. Het niet-werken werd dus als bewijs gezien van de hoge sociale standing. VAN DEN BERG, M., "De adel in de 18^e eeuw: een "leisure class"?", in: J. VERBESSELT, R. VAN ERMEN, e.a. (eds.), *De adel in het hertogdom Brabant*. Brussel, 1985, p 144.

Het eerste wat in deze beroepenindeling in het oog springt, is de hoge vertegenwoordiging van de dienstensector. Deze sector die niet zozeer producten fabriceert, maar vooral de verkoop van goederen en diensten op zich neemt, vertegenwoordigde zo'n 62 % van de beroepsaanduidingen binnen De Heilige Geest. Als we dit percentage vergelijken met de aanwezigheid van deze sector binnen de hele Brugse bevolking komen we tot een nog indrukwekkender resultaat. Een kleine 34 % van de stadsbevolking leverde meer dan 60 % van het ledenbestand van de kamer.

Opvallend hierbij is tevens de sterke aanwezigheid van commerciële beroepen. Volgens de enge interpretatie van het schema hierboven zien we een aanwezigheid van 9,80 %, wat iets onder het stedelijk gemiddelde ligt. Dit moet echter worden aangevuld met een aanzienlijk deel van de corporatief georganiseerde beroepen. We mogen immers niet vergeten dat een groot deel van de ambachtslieden hun producten niet alleen vervaardigde, maar deze ook zelf aan de man bracht, hetzij op de markt, hetzij in een eigen winkeltje met de hulp van vrouw en kinderen. Een verklaring voor het enthousiasme waarmee deze winkeliers, handelaars en kooplied werden van een dergelijk genootschap kan liggen in de functie die het verenigingsleven kon vervullen als medium voor klantenwerving. Als actief lid van een genootschap, gilde of rederijderskamer kon men immers potentieel cliënteel ontmoeten en tevens zijn eigen naam en faam als respectabel burger en bekwaam vakman verspreiden. Een bijkomende reden voor het lidmaatschap werd gevormd door het praktische nut van de rederijdersactiviteiten. Volgens recente inzichten werd de retorica of welsprekendheid in de zeventiende eeuw als een belangrijke beroepsbekwaamheid beschouwd. Vooral kooplieden schonken veel aandacht aan deze vaardigheid. Taalvaardigheid werd immers als een belangrijk verkoopsinstrument gezien⁷⁰. De rederijderskamer met zijn dichtoefeningen en toneelopvoeringen kon hierbij goede diensten leveren. Deze interactionele taalvaardigheden zoals het spelen voor en het overtuigen van een publiek werd binnen het verenigingsleven, waar

---

70 JANSSENS, J., "Het geslaagde spreken: welsprekendheid als beroepsbekwaamheid in de zeventiende eeuw". *De Zeventiende eeuw*, 18 (2002) 1, pp 37-41. Zie tevens BOSTOEN, K., *Dichterschap en koopmanschap in de zestiende eeuw*. Deventer, 1987.

de leerling was omringd door gelijkgestemden, ingeoefend.

Een tweede belangrijke categorie binnen de dienstensector wordt gevormd door de intellectuele beroepen. Deze beslaat in hoofdzaak de beroepen binnen de administratieve sector (14,05 %), het onderwijs en de culturele sector (3,72 %) en de vrije beroepen (12,81 %). Opnieuw wordt het gewicht van deze cijfers enkel groter wanneer we ze vergelijken met de percentages op de totalen van de Brugse bevolking. In alle drie van deze categorieën vinden we individuen met een gedegen opleiding. Ze kunnen vlot lezen en schrijven en hebben overwegend een humaniora-opleiding genoten aan een Latijns college. Hierdoor beschikken ze over voldoende kennis van de antieke en bijbelse tekstcultuur. Dit opleidingsniveau geeft een meer dan voldoende basis om ten volle actief te zijn in de rederijerscultuur.

Een groot aandeel van de groep heeft na dit Latijns collegeonderwijs verder gestudeerd aan een universitaire instelling. Meestal gaat het hier om een opleiding in zowel kerkelijk als Romeins recht. Het valt dan ook op dat een groot aantal rederijers betrokken is bij bestuurlijke en vooral juridische organen, zoals de Brugse schepensbank en de Raad van Vlaanderen. Naast een negental advocaten en een advocaat-fiscaal hoogstwaarschijnlijk verbonden aan de Raad van Vlaanderen, bevinden zich onder de leden tevens een aantal stadspensionarissen. Onderzoek heeft uitgewezen dat het al sinds de veertiende en zeker sinds de vijftiende eeuw de gewoonte was om voor de functie van stadspensionaris een universitair onderlegd jurist in dienst te nemen⁷¹. Ook het merendeel van de ambtenaren in dienst van de provinciale overheden had een rechtenstudie doorlopen⁷².

Een bijzondere vaststelling is de aanwezigheid in het ledenbestand van een zogenaamde *taelman*. Op 16 november 1698 werd de doodschuld van L. J. van Essen geregistreerd, waarbij in de marge het beroep van *taelman van Brugghe* werd aangeduid. Deze taallieden hadden als taak in een rechtzaak ervoor te zorgen dat de regels nauwgezet in acht werden genomen, zodat het formalistische karakter van

---

71 DE RIDDER-SYMOENS, H., "De universitaire vorming van de Brabantse Stadsmagistraat en Stadsfunktionarissen. Leuven en Antwerpen, 1430-1580". *Varia Historica Brabantica*, 6-7 (1978), pp 39-44 en pp 104-108.

72 DE RIDDER-SYMOENS, H., "Training and professionalization" in: REINHARD, W. (ed.), *Power elites and state building. Volume 4 of the origins of the modern state in Europe (13th-18th century)*, Oxford, 1996, p 153.

het procesrecht niet in het gedrang kwam. In de zestiende en zeventiende eeuw had Brugge een viertal taallieden in dienst, waarbij één van hen in opdracht van de burgemeester van de raad optrad in de processen waarin het stadsbestuur was betrokken⁷³. Ook binnen de administratie van het Brugse Vrije bestond deze functie. We konden niet achterhalen of J.L. van Essen effectief een academische vorming heeft genoten. In de matrikels van de Leuvense universiteit komt hij niet voor⁷⁴, wat echter niet wil zeggen dat hij niet elders in Europa gestudeerd kan hebben. Analoog met het ambt van stadspensionaris werden deze functies sinds de veertiende eeuw nagenoeg altijd voorbehouden aan een geschoold jurist⁷⁵. J.L. van Essen was overigens niet enkel lid van de rederijderskamer. In de bronnen over de schuttersgilde van Sint-Sebastiaan vonden we ene *Louis van Essen, docteur en droit* terug⁷⁶. Vermoedelijk betreft het hier om een en dezelfde persoon.

Behalve juristen, telde de rederijderskamer ook een groot aantal leden die actief waren binnen de medische sector. We tellen naast een apotheker ook een aantal chirurgijns, onder wie Cornelis Kelderman⁷⁷. Deze chirurgijn engageerde zich sterk binnen de Heilig-Geestkamer, waar hij onder meer verschillende bestuursfuncties uitoefende: hij werd een van de *heeren derthiene*, proost in 1671 en koning in 1692⁷⁸. Daarnaast schreef hij een aantal gedichten onder het pseudoniem *Bemindt malkander*. Ten slotte vervulde hij ook een

73 VAN HOUTTE, J.A., *De geschiedenis van Brugge*, p 321.

74 REUSENS, E., WILS, J. en SCHILLINGS, A., *Matricule de l'Université de Louvain*. 10 dln, Brussel, 1903-1969.

75 DE RIDDER-SYMOENS, H., "Stad en kennis" in: M. CARLIER, A. GREVE, W. PREVENIER en P. STABEL (eds.), *Hart en marge in de laat-middeleeuwse stedelijke maatschappij - Core and periphery in late medieval urban society - coeur et marge dans la société urbaine au bas moyen âge*. Studies in Urban Social, Economic and Political History of the Medieval and Modern Low Countries, 7, Leuven/Apeldoorn, 1997, p 138.

76 GODAR, H., *Histoire de la gilde des archers de Saint Sebastien de la ville de Bruges*. Brugge, 1947, p 323.

77 Cornelis Kelderman liet zijn doodschuld verhogen en stond dus twee maal geregistreerd in de doodschuldenboeken van De Heilige Geest. BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 389/6: *Doodschuldenboek (1616-1704)*, f° 71v° (akte 5) en nr. 389/7: *Doodschuldenboek (1697-1790)*, f° 5v° (akte 3).

78 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 389/1: "Beschrijving van de overoude en wijdvermaerde redenrijcke hoofdgilde van den H. Geest ...", f° 16 - 21. Zie tevens de prosopografische databank als bijlage bij VANHOUTTE, P., "Mijn werck es hemelick".

aantal bestuurfuncties in het Brugse chirurgijnambacht⁷⁹. Hoewel de chirurgijns – in tegenstelling tot de *doctors inde medicijne* – geen hoger onderwijs hadden genoten, hadden ze een zeer hoge geletterdheid. Ze verhoogden ook intensief hun kennis aan de hand van lectuur, getuige daarvan de bibliotheek in de vergaderzaal van het ambacht en de praktische boekenpolitiek die het ambachtsbestuur vanaf de zeventiende eeuw hoog in het vaandel voerde⁸⁰. Een volkstelling uit 1748 stelde een opvallend hoog aantal chirurgijns vast in de binnenstad: 1,4 op 1000 Bruggelingen. Waarschijnlijk was het grote aantal te danken aan de aanzienlijke aanwezigheid van edelen en renteniers uit het Brugse Vrije, die sneller een beroep deden op medische verzorging⁸¹.

In zijn rekrutering binnen de medische sector beperkte De Heilige Geest zich niet tot chirurgijns of apothekers, ook medische beroepen die een hogere opleiding vereisten, kwamen in aanmerking. Zo zien we een aantal *docteurs inde medicijne* lid worden. Een van de bekendste was ongetwijfeld de beroemde Brugse wetenschapper Boëtius⁸². In 1620 liet Boëtius alias Anselmus de Boodt zijn doodschuld registreren⁸³. Hij stamde uit een adellijke familie die te Brugge een belangrijke rol speelde op economisch, juridisch en wetenschappelijk gebied. Hij studeerde in Leuven, waar hij de artesfaculteit doorliep en voltooide zijn rechtenstudies aan de vermaarde rechtenuniversiteit van

79 VAN PUYMBROECK, K., *De organisatie en het sociaal statuut van de Brugse chirurgijn-barbiërs in de late zeventiende en achttiende eeuw*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 1997, p 160.

80 VAN PUYMBROECK, K., *De organisatie en het sociaal statuut van de Brugse chirurgijn-barbiërs*, p 32.

81 DENOLF, J., "Socio-professionele structuren binnen de Brugse samenleving", p 98.

82 Van Boëtius wordt onder andere in de Gentse universiteitsbibliotheek een handschrift bewaard (hs. 462) Voor meer informatie rond het leven en werk van Boëtius zie ook: BOLTON, H.C., *Folies of science at the court of Rudolf II*. Milwaukee, 1904.; JAEGHER, F.M., "Anselmus Boëtius de Boodt, 1550-1632". *Chemisch weekblad*, 15 (1918), pp 628-671; DE BOODT-MASELIS, M.C., *Anselmus de Boodt, een Vlaams humanist van Europees formaat, 1550-1632*. Handzame, 1981; DE BOODT-MASELIS, M.C., "Anselmus Boëtius de Boodt". *Nationaal Biografisch woordenboek*, 9 (1981), pp 72-79; DE BOODT-MASELIS, M.C., "Anselmus Boëtius De Boodt (1550-1632). Brugs humanist aan het Hof van Oostenrijk". *Vlaanderen*, 51 (2002) 1, pp 21-22. en DE SMET, J., "Het testament van A. de Boodt". *Biekorf*. 69 (1968), pp 265-272.

83 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 389/6: *Doodschuldenboek (1616-1704)*, f° 10v° (akte 1).

Orléans. In 1579 verliet hij Brugge, waarna hij in 1588 door keizer Rudolf II aan het Oostenrijkse hof als lijfarts werd benoemd. Hij schreef tal van wetenschappelijke werken, naast bundels met vrome gedichten en een muziekhandschrift, getiteld “*Een lutebouc met veel sticken ende liedekens*”. Toen Rudolf II in 1612 stierf, keerde Boëtius terug naar zijn geboortestad Brugge waar hij lid werd van de rederijderskamer van De Heilige Geest⁸⁴. Anselmus de Boodt werd bij zijn registratie in het doodschuldenboek met veel eerbetoen omschreven als “*Doctor van doverleden keyzericke majesteyt Mathyas*”⁸⁵. Hij werd tevens opgenomen in “*de Naem Lijste van alle de Bruggelingen ende Vry-laeten de welke de Edele Conste der Poëzye met grooten Lof geoeffend hebben*” die Johannes Petrus van Male weergaf in zijn zeventiende-eeuwse rederijkerspoëtica⁸⁶.

Binnen de categorie van de intellectuele beroepen werden ook een tweetal individuen opgenomen die strikt genomen niet in de classificatie van professionele bezigheden thuishoren. Het betreft twee studenten die respectievelijk op 1 en 13 mei 1657 hun doodschuld lieten registreren⁸⁷. We hebben ze niettemin in het overzicht opgenomen omdat De Heilige Geest de nota *student* op dezelfde plaats en op identieke wijze registreerde als waar in een aantal andere gevallen de professionele status van het kandidaat-lid werd weergegeven. Het was helaas niet mogelijk meer informatie rond deze twee jongeren te verwerven. In de matrikels van de Leuvense universiteit werden ze in ieder geval niet opgenomen⁸⁸. Dat ze hun studies aan een buitenland-

84 DE BOODT-MASELIS, M.C., “Anselmus Boëtius de Boodt”. *Nationaal biografisch woordenboek*, 9 (1981), pp 72-79.

85 Op dit gebied leeft een contradictie tussen de literatuur, waar Boëtius wordt omschreven als wetenschapper aan het hof van Rudolf II, en de akte in het doodschuldenboek, waar lijfarts van Matthias I wordt aangegeven. Een verklaring voor deze contradictie is eenvoudig te vinden: Op 20 januari 1612 overleed keizer Rudolf II, waarna hij op 13 juni 1612 werd opgevolgd door zijn zoon Matthias I. Waarschijnlijk bleef Boëtius ondanks de machtswissel aan het hof actief als arts en wetenschapper, om pas later naar Brugge terug te keren. MATZ, K.J., *Wer regierte wann? Regententabellen zur Weltgeschichte von den Anfängen bis zum Gegenwart*. München, 2001, p. 300.

86 VAN MALE, J.P., *Ontleding ... Edele ende Reden-rijcke Poëzye*, p 37.

87 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 389/6: *Doodschuldenboek (1616-1704)*, f° 48r° (akte 1) en f° 51r° (akte 3).

88 REUSENS, E., WILS, J. en SCHILLINGS, A., *Matricule de l'université de Louvain*.

Anselmus Boëtius de Boodt (1550-1632) was een prominent lid was van de Heilig-Geestkamer. Hij werd op 6 januari 1620 ingeschreven in het doodschuldenboek. (Portretgravure door E. Sadeler, 1598; uit: DE BOODT-MASELIS, M.A., "Anselmus Boëtius de Boodt". *Vlaanderen*, 51 (2002) 1, p 21)

se universiteit zouden hebben volbracht, lijkt ons zeer onwaarschijnlijk, daar ze in persoon bij hun doodschuldregistratie aanwezig waren. We vermoeden dan ook dat ze priesters in opleiding waren. In 1611 werd een volwaardige priesterschool in Brugge opgestart. Helaas had het college af te rekenen met aanzienlijke financiële moeilijkheden en was er een groot gebrek aan discipline bij de seminaristen. Het college werd daarom in 1638 naar Leuven overgeplaatst⁸⁹. Het lijkt ons waarschijnlijker dat deze studenten gedurende enkele weken thuis verbleven en van de gelegenheid gebruik maakten om hun doodschuld te laten registreren.

89 THERRY, M., "De priesteropleiding" in: M. CLOET en R. BOUDENS (eds.), *Het Bisdom Brugge (1559-1984). Bisschoppen, priesters en gelovigen*. Brugge, 1984, pp 95-97.

Het woord student wordt tevens gebruikt in de context van Latijnse scholen. Het is ook mogelijk dat het hier om leerlingen uit zo'n school gaat, vooral omdat die opgroeiden binnen een theatertraditie zoals van de jezuiten en augustijnen. Dat het hier om scholieren zou gaan, lijkt ons echter onwaarschijnlijk, omdat deze studenten geen directe familieband (vader-zoonrelatie) hebben met andere rederijkers⁹⁰, wat een inschrijving op dergelijke jonge leeftijd zou kunnen verklaren. Met hun eigen literaire productie van zowel toneel als poëzie waren de Latijnse colleges eerder een te duchten concurrent van de rederijderskamer⁹¹. Ook op ideologisch vlak trachtten Contrareformatorische orden als de jezuiten het rederijdersgebeuren min of meer te ontmoedigen⁹². Lidmaatschap van een kamer zal als dusdanig niet onder de leerlingen zijn aanbevolen.

We willen graag nog iets dieper ingaan op de problematiek van de relatie tussen de rederijderskamers en de Kerk. De gangbare historio-
grafische visie blijft vasthouden aan de grote tegenstand die vanuit de kerkelijke overheid en de reguliere ordes werd geuit tegen de activiteiten van de rederijderskamers. Daarmee wordt aangesloten bij de politiek van de centrale overheden in de late zestiende en zeventiende eeuw. Rederijders worden gelijk gesteld met onruststokers en oproerkraaiers die er niet voor terugdeinzen de bevolking tegen Kerk en Staat op te juttten. Daarnaast gaan sommige reguliere ordes zoals de jezuiten met hun collegetoneel ook de concurrentie aan met de literaire activiteiten van de kamers.

Wanneer de zeventiende-eeuwse praktijk wordt onderzocht valt echter een ietwat tegenstrijdig beeld te reconstrueren. In de beroepenanalyse is immers de grote aanwezigheid van geestelijken te zien. Bijna 12 % van de ingeschreven rederijders blijkt een carrière binnen de Kerk te hebben uitgebouwd. Een meerderheid van deze religieuzen behoorde tot de seculiere geestelijkheid, maar we vonden ook een

---

90 Niet alleen staat geen enkele verwijzing naar de ouders van deze jongens in de doodschuldakte, er werden in het doodschuldenboek tevens geen personen met dezelfde achternaam gevonden.

91 Over het pedagogisch project van de jezuiten en de plaats die drama en poëzie innamen in dit educatief systeem, zie: VROOMEN, J., "Het prille begin van de dramatische vorming. Boetvaardige zondaressen, heilige maagden en gruwelijke slechteriken". *Speltribune*, 6 (1990), pp 17-18.

92 THIJS, A., *Van geuzenstad tot Katholiek bolwerk. Antwerpen en de Contrareformatie*, pp 162-163.

abt terug in de doodschuldregisters. Deze clerici binnen De Heilige Geest beperkten zich ook niet enkel tot het niveau van parochiepriesters. Heel wat hoge geestelijke functies waren in de kamer vertegenwoordigd, zoals bijvoorbeeld een kanunnik van Sint-Donaas⁹³. Het Sint-Donaaskapittel kan gelden als een van de belangrijkste van Vlaanderen⁹⁴. Ook de zogenaamde *Promoteur van de geestelijken hove binnen Brugghe* kan bezwaarlijk als een lage kerkelijke functie worden gezien⁹⁵. In tegenstelling tot wat de geschiedkundige theorie ons laat vermoeden is de aanwezigheid van geestelijken in een rederijderskamer niet zo uitzonderlijk: tal van geestelijken schreven poëzie, vertaalden Griekse en Romeinse werken en waren betrokken bij de processies waar ook de rederijders aan meewerkten. Ook in andere kamers in Vlaanderen was de clerus sterk vertegenwoordigd. We denken bijvoorbeeld aan de bekende zestiende-eeuwse priester Mathijs de Castelein uit Oudenaarde⁹⁶. Hoogstwaarschijnlijk was het bestuur van De Heilige Geest zeer opgezet met de inschrijving van geestelijken. Hun lidmaatschap zorgde voor een min of meer verdoken goedkeuring van de rederijdersactiviteiten en misschien ook een grotere welwillendheid van de bisschoppelijke overheid met betrekking tot de visitatie en controle op hun theaterstukken. Clerici werden daarom ook vaak opgenomen in het bestuur. Gedurende de hele zeventiende eeuw zien we geestelijken opduiken binnen de *heeren derthiene*, soms worden ze verkozen tot proost of deken.

Niet alleen in het bestuur was de geestelijkheid aanwezig, ook binnen de rederijdersactiviteiten speelden ze een prominente rol. Bij de

93 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 389/6: *Doodschuldenboek (1616-1700)*. f° 72 recto, akte 3.

94 Voor meer informatie rond de werking van het kapittel en de positie die het binnen de Vlaamse religieuze wereld en in het Brugse cultuurleven innam, zie: JANSSENS DE BISTHOVEN, B., "Het kapittel van Sint-Donatiaan te Brugge", in: *Sint-Donaas en de voormalige Brugse kathedraal*. Brugge, 1978, pp 51-59; PARMENTIER, R.A., "Het kapittel van de Sint-Donaaskerk te Brugge en het humanisme". *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis gesticht onder de benaming Société d'Emulation te Brugge*, 63 (1926), pp 190-193, en DE KEYSER, R., *Het Sint-Donaaskapittel te Brugge (1350-1450): Bijdrage tot de studie van de hogere geestelijkheid tijdens de Late Middeleeuwen*. Onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, 1972.

95 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 389/6: *Doodschuldenboek (1616-1700)*. f° 72 recto, akte 3.

96 Voor meer informatie rond deze markante figuur: RAMAKERS, B.A.M., *Toneelkunst en processiecultuur*.

plechtige intrede van hoofdman Frans vanden Hende in 1683 werd een eucharistieviering opgedragen door de abt van de Sint-Andriesabdij⁹⁷. De rederijkers-geestelijken beperkten zich duidelijk niet alleen tot een passieve deelname aan de rederijkerij maar waren in sommige gevallen ook vooraanstaande medespelers bij de activiteiten.

Een laatste illustratie van de rol die geestelijken konden spelen binnen de rederijkerscultuur kunnen we terugvinden bij de organisatie van een rederijkersfeest in 1628. De bedoeling was een groots “landjuweel” te laten doorgaan in Brugge, waar onder meer esbattementen en spelen van zinne zouden worden vertoond. De reden voor deze feestelijkheden lag in het *solemnele jubilee vande 200 jaere van haere institutie* van De Heilige Geest⁹⁸. De centrale overheid besloot echter dit feest te verbieden, met als voornaamste reden de onzekere politieke situatie van dat moment⁹⁹. Opvallend is wel dat zowel de Brugse magistraat als de bisschop van Brugge geen bezwaren hadden tegen de organisatie van het rederijkerstreffen. Deze voorbeelden geven aan dat er een duidelijke tegenstelling bestond tussen de theorie van het centrale en kerkelijke bestuur en de sociale praktijk binnen de steden waar de rederijkers gezien werden als mensen binnen een breder sociaal netwerk.

We willen tenslotte nog een aantal categorieën aanstippen die – in vergelijking met hun percentage binnen de Brugse bevolking – in meer of mindere mate ondervertegenwoordigd waren in het ledenbestand van de rederijderskamer. Allereerst stellen we een quasi afwezigheid van edelen vast. Slechts één lid geeft de notie *edelman* op als beroep. In een volgend onderdeel wordt verder ingegaan op de problematiek van de aanwezigheid van edellieden in de kamer. Twee andere categorieën waar we een relatieve ondervertegenwoordiging voor vaststellen waren dan weer van iets lager allooï. Het betreft werknemers uit de transportsector en dienstpersoneel, die respectievelijk

97 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 389/2: *Resolutie- en memorieboek (1691-1700)*. f° 59 r°-f° 61 v°.

98 VANDERSTRAETEN, E., “Een verboden landjuweel te Brugge in 1628”, *De Eendracht*. 20 (1866), pp 63 en 67-68.

99 Een aantal archiefstukken die omtrent het betreffende wedstrijdverbod terug te vinden zijn: GENT, *Rijksarchief*, Archief van het Bisdom Gent, nr. 31.114 (B4892): Gelijktijdige kopie voor de bisschop van Gent van een bevelschrift aan de magistraat van Brugge om het door de kamer van Rhetorica te Brugge geplande en door het stadsbestuur reeds goedgekeurde landjuweel te verbieden (29 mei 1628) en BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 118: *Resolutieboek Stad Brugge (1607-1632)*, f° 257 v° (resoluties van 23 juni 1628 en 27 juni 1628).

2,48 % en 0,83 % van het ledenbestand innemen. Vermoedelijk moeten we de status van deze beroepen als voornaamste verklaring voor hun ondervertegenwoordiging aanvoeren. Huispersoneel moest lange uren werken en verdiende hiervoor een zeer laag loon. Het lijkt ons dus weinig waarschijnlijk dat de leden met een vrij beroep, zoals procureurs of advocaten, het zouden hebben getolereerd dat hun huispersoneel in dezelfde vereniging werd opgenomen. Hetzelfde geldt voor werknemers uit de transportsector. Hun aanwezigheid in het ledenbestand duidt er echter op dat soms – zij het zeer zelden – uitzonderingen werden gemaakt.

Bij de eerste classificatie van de beroepen hebben we tot slot kunnen vaststellen dat de meeste rederijders aangesloten waren bij een ambacht of nering. Omdat het overwicht van deze categorie (30%) zo enorm is, leek het interessant om na te gaan uit welke ambachten en ambachtssectoren De Heilige Geest precies recruteerde. De beroepen werden daarom ingedeeld in verschillende economische sectoren, waarbij het type product dat binnen deze sector vervaardigd en/of verhandeld werd centraal staat. Daarbij namen we het schema over dat Johan Dambruyne in zijn doctoraatsverhandeling opstelde¹⁰⁰. Hoewel hij het specifiek voor de situatie van de zestiende-eeuwse Gentse ambachten gebruikte, kunnen de categorieën ook voor ons hun nut hebben. De status van een bepaald beroep en/of ambacht hing nauw samen met het product dat er werd verhandeld of vervaardigd. Zo had bijvoorbeeld een zilversmid een hogere maatschappelijke status dan een oudkleerkoper, niet alleen omdat zilversmeden met grotere kapitalen en duurdere materialen werkten, maar ook omdat ze meer in contact kwamen met vooraanstaande klanten.

We willen echter benadrukken dat het lidmaatschap van een bepaald ambacht geen absolute zekerheid geeft over de socio-professionele bezigheden van de rederijders. Het is slechts een beperkte indicator, die eerder de juridische werkelijkheid weergeeft dan de dagdagelijkse realiteit. Het levert echter wel een aanwijzing voor de manier waarop de rederijders zichzelf wilden voorstellen, als mens naar de collectieve kamer en de buitenwereld toe. Daarbij dient vermeld te worden dat allerlei beroepen werden aangegeven, niet enkel de meest vooraanstaande beroepsactiviteiten.

---

100 DAMBRUYNE, J., *Corporatieve middengroepen. Aspiraties, relaties en transformaties in de 16de-eeuwse Gentse ambachtswereld*. Gent, 2002, p 130.

*Ambachtslieden in De Heilige Geest, 1616-1700*⁰¹

Sector	Heilige Geest (1616-1700)	Totaal	%
Levensmiddelen	12 bakkers, 4 beenhouwers, 1 beenhouwersknecht, 1 brouwer, 1 herbergier, 1 kruidenier, 1 fruitenier, 5 visverkopers, 2 tappers	28	25,45%
Textiel	1 fusteinwever, 1 saaiwerker, 1 tijkwever, 2 lakensnijders, 1 knopenmaker, 1 kulkstikker, 2 garentwijnders, 2 twijnders, 1 zeilmaker	12	10,91%
Hout	4 (stoel)draaiers, 2 schrijnwerkers, 6 timmermannen	12	10,91%
Detailhandel	1 oudkleerkoper	1	0,91%
Leder en pels	1 huidenvetter, 2 leertouwers	3	2,73%
Kleding	1 handschoenmaker, 4 kleermakers	5	4,55%
Bouw	1 dakdekker, 1 haardenmaker, 1 metselaar, 1 nagelmaker, 1 steenhouwer	5	4,55%
Transport	1 rijkepijnder, 1 schipper	2	1,82%
Metaal	1 klokgieter, 1 smid, 1 stadssmid	3	2,73%
Huishoudelijke producten	2 mandenmakers	2	1,82%
Kunst	1 goudsmid, 3 schilders, 1 stadsschilder, 3 tinnegieters, 1 tapijtsier, 3 zilversmeden, 3 boekbinders, 3 drukkers	18	16,36%
Diensten 1 hovenier	7 schoolmeesters	8	7,27%
Gezondheid	3 barbiers, 1 apotheker, 7 chirurgijnen	11	10,00%
Totaal		110	100 %

101 BRUGGE, *Stadsarchieff*, Oud Archief, nr. 389/6: *Doodschuldenboek (1616-1704)*. Voor gedetailleerdere informatie bij de samenstelling, geschiedenis en organisatie van elk ambacht zie: GAILLIARD, J., *De ambachten en neringen van Brugge, of beschrijving hunner opkoomst, bloei, werkzaamheden, gebruiken en voorrechten*. 3 dln., Brugge, 1854.

Uit bovenstaand schema blijkt dat De Heilige Geest zijn leden uit zowat alle lagen van de ambachtelijke wereld recruteerde. Vooral ambachtslieden uit de levensmiddelensector en de kunstnijverheid waren nadrukkelijk aanwezig. Een kleine kanttekening hierbij is dat de meeste neringdoenders die actief waren in de voedingssector, leefden van de handel eerder dan van de productie van voedingsmiddelen. In die hoedanigheid stonden ze hoger aangeschreven in de stedelijke hiërarchie, wat zich onder meer uitte in meer inspraak bij het samenstellen van de schepenbanken¹⁰² en in symbolische representatie zoals het dichter opstappen bij het heiligenbeeld in een processie¹⁰³. De rederijders uit de levensmiddelensector behoren tevens uit de rijkste ambachten. De gegevens die Johan Dambruyne verzamelde over de sociale positie en rijkdom van de Gentse ambachten in de zestiende eeuw, kunnen uiteraard niet zomaar geëxtrapoleerd worden naar het zeventiende-eeuwse Brugge. Ze geven ons niettemin een duidelijk indicatie over het prestige van het ambacht, temeer omdat de zeventiende-eeuwse neringen nogal eens teerden op het imago dat ze tijdens de vorige eeuwen hadden opgebouwd. Dambruyne omschrijft de kruideniers, brouwers, viskopers en bakkers als welstellende beroepscategorieën en de fruiteniers als een ambacht met middelmatige rijkdom¹⁰⁴.

Via beperkt prosopografisch onderzoek konden we achterhalen dat er – naast diegenen die hun beroep expliciet lieten optekenen in het doodschuldenboek – nog heel wat beenhouwers lid waren van de rederijderskamer. De beschikbaarheid van het nodige zeventiende-eeuwse bronnenmateriaal maakte een nadere studie van deze beroepscategorie interessant, tevens daar het beroep van beenhouwer vaak van vader op zoon werd doorgegeven. Het ambacht bleef aldus beperkt tot een aantal families, die ook prominent in de rederijderskamer aanwezig waren¹⁰⁵. De voor ons interessantste bron was het gildenboek van de beenhouwers¹⁰⁶. In dit perkamenten register vindt

102 MERTENS, J., "Bestuursinstellingen van de stad Brugge (ca. 1127-1795)", p 324.

103 RAMAKERS, B.A.M., *Toneelkunst en processiecultuur*, pp 59-68.

104 DAMBRUYNE, J., *Corporatieve middengroepen*, pp 456-457.

105 DENOLF, J., "Socio-professionele structuren binnen de Brugse samenleving", p 107.

106 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 315: *Gildenboek Beenhouwers (1649-1829)*.

men de inschrijvingsakten van de leden van het gilde terug, gerangschikt per familie. Van de vijf beenhouwersgeslachten zijn er vier die ook geregeld opduiken in het doodschuldenboek van De Heilige Geest. Het betreft hier de families Breydel, Van Assenede, Van Vijfven en De Roovere. Binnen de rederijderskamer behoren 34 leden tot een van deze geslachten. Daarvan zijn er uiteindelijk 23 opgenomen in het gilde van de beenhouwers¹⁰⁷.

Verklaringen voor het grote aantal leden uit de levensmiddelen-sector zijn er niet direct. Misschien werd een deel van hen lid uit erkentelijkheid, omdat ze levensmiddelen mochten leveren voor een aantal banketten die De Heilige Geest inrichtte. Dit valt helaas voor de zeventiende eeuw niet na te trekken door het gebrek aan rekeningen. Een analoge redenering kan voor de beenhouwers worden opgezet. Misschien was het lidmaatschap van de rederijderskamer ook de ideale manier om publiciteit te maken voor de eigen zaak. Veelvuldig contact met de overige stedelingen kon immers potentieel nieuwe klanten opleveren. Het lidmaatschap kon aldus de vorming van informele netwerken bevorderen. De levensmiddelensector was trouwens ook sterk vertegenwoordigd binnen de stad. Uit de volkstelling van 1748 blijkt dat bijna 9 % van de stedelijke bevolking actief was binnen deze beroeps categorie¹⁰⁸.

De belangrijke aanwezigheid van leden uit de kunstnijverheid kan dan weer eenvoudiger worden verklaard. De rederijderskamer was immers een creatieve vereniging, wat leden uit die sector bijzonder aansprak. We mogen ook niet vergeten dat de aanwezigheid van personen uit de kunstwereld zeker geen unicum was, maar eerder een constante in de geschiedenis van de rederijkerij. De Antwerpse kamer *De Violieren* had nauwe banden met het Sint-Lucasgilde, waartoe

---

107 Hierbij moet natuurlijk rekening worden gehouden met de kenmerkende problematiek van de prosopografie. Het is altijd delicaat om relaties te leggen tussen verschillende bronnen, aangezien we nooit de onweerlegbare zekerheid hebben dat het bij twee gelijkaardige naamsvermeldingen telkens een en dezelfde persoon betreft. Niettemin hebben we toch een relatieve zekerheid ingebouwd door de vermelding van geboorte- en sterfdatum in de akte van inschrijving bij de beenhouwers te vergelijken met de inschrijvingsdatum in het doodschuldenboek, soms aangevuld met een annotatie.

108 DENOLF, J., "Socio-professionele structuren binnen de Brugse samenleving rond het midden van de achttiende eeuw", p 88.

schilders, beeldsnijders, verluchters, etc. behoorden¹⁰⁹. Sommige van deze kunstenaars konden onder andere via het lidmaatschap in een rederijderskamer contacten leggen met kapitaalcrachtige schepenen en andere leden van de stedelijke elite die later invloedrijke klanten en/of geldschieters konden worden. Voorbeelden die het belang van de rederijderskamer bij de opbouw van een dergelijk professioneel netwerk illustreren, zijn legio. We beperken ons tot een tweetal. Allereerst is er de bekende Brugse schilder Jacob van Oost, die op derdierendag – 6 januari – 1631 zijn doodschuld liet registreren¹¹⁰. Hij schilderde onder meer een portret van Olivier de Wree (Vredius), een van de prominente leden van De Heilige Geest. De contacten beperkten zich echter niet enkel tot de leden van het eigen genootschap. Ook over de gildegrenzen heen kon een band worden gesmeed. Naar aanleiding van het bezoek van de Engelse vorst Karel II aan de schuttersgilde van Sint Barbara schreef een lid van de rederijderskamer een uitvoerig lofdicht¹¹¹. Het kunstwerk waarin deze gebeurtenis werd

Jacob van Oost de Oudere, *Portret van Olivier de Wree*. Vredius was een prominent lid van de rederijderskamer. (Zwijnaarde, privé-verzameling; uit : MEULEMEESTER, J.L., *Jacob van Oost de Oudere en het zeventiende-eeuwse Brugge*, Brugge, 1984, p 33)

- 109 DONNET, F. (ed.), *Het jonstich versaem der Violieren. Geschiedenis der rederijderskamer De Olijftak sedert 1480*. Uitgaven der Antwerpsche Bibliophilen XXIII. Antwerpen, 1907, pp 51, en VAN VAECK, M., “Een rederijdersdochter om mee te pronken. Barbara Ogier (Antwerpen, gedoopt 7 februari 1648 – Antwerpen, 18 maart 1720)”. in: R. SCHENKEVELD-VAN DER DUSSEN (ed.), *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850: van Anna Bijns tot Elise van Calcar*. Amsterdam, 1997, pp 391.
- 110 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 389/6: *Doodschuldenboek (1616-1704)*. f° 26v° (akte 4).
- 111 VIAENE, A., “Koning Karel II en de Engelse Prinsen in het Busschietershof te Brugge, 2 oktober 1656”. *Bieckorf*, 68 (1967), p 129.

Jan-Baptist van Meunincxhove, lid van De Heilige Geest, schilderde *Karel II in de hovingen van de Gilde van Sint Barbara* in opdracht van het gilde. De hoofdman overhandigt de koningsketting aan de hertog van York, broer van Karel II. (BRÜGGE, Stedelijke Musea; uit: VERMEERSCH, V., *Gilden en ambachten*. Brugge, 1988, p 37)

vereeuwigd, werd eveneens door een rederijker geschilderd, met name Jean Baptist van Meunincxhove¹¹².

We beschouwen de rederijderskamer uiteraard niet als de enige mogelijkheid voor schilders en andere kunstenaars om klanten te bereiken, maar wel als een essentiële schakel in de profilering van hun vakmanschap. Via de contacten met de stedelijke elite recruteerden ze mogelijke klanten en bevonden ze zich in een kring waar hun goede naam en faam kon rondgaan. Dit verschilt in weinig van de situatie in de veertiende en vijftiende eeuw. Maximiliaan Martens toonde reeds met succes aan dat de religieuze broederschappen in deze periode een trefpunt konden vormen waar verschillende segmenten van de Brugse elite de artiesten en kunstenaars konden ontmoeten en waarbinnen

---

112 VERMEERSCH, V., *Gilden en ambachten*. Brugge, 1988, pp 37-38.

patronagenetwerken en klantenbinding ontstonden¹¹³. Waarschijnlijk vervulden de rederijerskamers tijdens de zeventiende eeuw een soortgelijke functie. Uit nader onderzoek van de bronnen in verband met het ambacht van de edelsmeden blijkt trouwens dat ook niet alle edelsmeden hun beroep vermeldden in het doodschuldenboek. Er waren met andere woorden nog heel wat meer edelsmeden-rederijers dan aanvankelijk aangegeven¹¹⁴. Waarschijnlijk telde De Heilige Geest aldus nog ettelijke leden die binnen de kunstsector actief waren.

De rederijerskamer was zonder twijfel zeer opgezet met de aanwezigheid van schilders en andere leden van de kunstambachten. Bij het opvoeren van toneelstukken had men namelijk niet alleen nood aan acteurs en schrijvers maar ook aan een groot aantal mensen die konden instaan voor het decor en de kostumering. Schilders konden helpen bij het vervaardigen van de achterdoeken, die als voornaamste decorstuk dienst deden. Ook de belangrijke vertegenwoordiging van werklieden uit de textielsector (10,91 %) en de houtbewerking (10,91 %) moet binnen deze context worden begrepen. De houtbewerkers zorgden voor de bouw van het podium en/of de infrastructuur van de zaal waar het toneel werd opgevoerd.

Textielwevers konden dan weer instaan voor goedkope stoffen voor de kostumering. Vaak werkten ze samen met de pels- en leerbewerkers, die slechts een minderheid in de kamer vormden. De kostumering kon op die manier rijkelijk worden versierd, wat het imago van de rederijerskamer als elitevereniging alleen maar ten goede kwam. Via prosopografisch onderzoek kon achterhaald worden dat er behalve een huidenvetter en twee leertouwers nog een aantal pels- en lederbewerkers lid waren van De Heilige Geest. Drie andere rederijers waren ingeschreven in het corduaniersambacht¹¹⁵. Tot slot stelden we

---

113 MARTENS, J., "New information on Petrus Christus' bibliography and the patronage of his Brussels Lamentation". *Simiolus*, 20 (1990-1991) 1, pp 5-23.; BLOCKMANS, W., "The creative environment: incentives to and functions of Bruges art production", p 16.

114 Bron: prosopografische databank als bijlage bij VANHOUTTE, P., "*Mijn werck es hemelick*". De gegevens zijn afkomstig uit VOLCKAERT, S., *Prosopografische analyse van het ambacht der edelsmeden te Brugge in de 18de eeuw*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 2003.

115 VANDEWALLE, A., *Brugse ambachten in documenten. De schoenmakers, timmerlieden en schrijnwerkers (14^e tot 18^e eeuw)*. Brugge, 1985. Zie tevens prosopografische databank als bijlage bij VANHOUTTE, P., "*Mijn werck es hemelick*".

vast dat vier Heilig-Geesters ook nog als vinder dienst deden in het bestuur van het oudkleerkopersambacht¹¹⁶.

Binnen de groep textielarbeiders-rederijkers werd een speciale plaats ingenomen door Anthone Herbij, een zeilmaker uit Brugge. Hij werd in 1691 lid van De Heilige Geest¹¹⁷ en vrijwel onmiddellijk na zijn intrede al toegelaten tot de *heeren derthiene*¹¹⁸. Een mogelijke verklaring voor dit snelle opklimmen kan in verband worden gebracht met het beroep van de betrokkene. Zeilen waren immers een onmisbaar element bij theateropvoering. Ze werden beschilderd met interieurs of landschappen en achter het podium opgehangen als decor. Anthone Herbij werd dus naar alle waarschijnlijkheid met open armen ontvangen. Hij kon zich overgens heel wat veroorloven binnen de kamer: tijdens de acht jaar dat hij lid was van de *heeren derthiene*, was hij amper op één bestuursvergadering aanwezig¹¹⁹.

Bij de leden die actief waren in de textielnijverheid en de kunstsector valt aldus in de eerste plaats de correlatie van hun activiteiten met die van de rederijkerskamer op. Maar niet alleen de correlatie van hun socio-professionele bezigheden van de leden met de rederijkersactiviteiten speelde een rol bij de intrede van nieuwe kandidaat-leden. Ook de geletterdheid moest op een redelijk peil zijn om de doodschuld te mogen registreren. Kunnen lezen en schrijven werd ongetwijfeld als een primaire vereiste gezien voor wie tot een letterkundige vereniging wilde behoren. Bijna iedereen kon minstens zijn handtekening onder de doodschuldakte plaatsen¹²⁰. In de studie omtrent

---

116 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 343: Oudkleerkopers.; SCHOUTEET, A., "Het ambacht van de oudkleerkopers te Brugge". *Handelingen van het Genootschap voor geschiedenis gesticht onder de benaming Société d'émulation te Brugge*, 107 (1970) pp 45-87. Zie tevens prosopografische databank als bijlage bij VANHOUTTE, P., "*Mijn werck es hemelick*".

117 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 389/6: *Doodschuldenboek, 1616-1704*, f° 92v° (akte 4).

118 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 389/2: *Resolutieboek van De Heilige Geest, 1640-1709*, f° 67r°.

119 Bron: prosopografische databank als bijlage bij VANHOUTTE, P., "*Mijn werck es hemelick*". In het resolutieboek staat op geregelde tijdstippen aangeduid wie van de *heeren derthiene* aanwezig was op de bestuursvergaderingen.

120 Het staat vast dat de overgrote meerderheid van de Heilig Geesters kon lezen en schrijven. Velen schreven zelf hun doodschuld neer in het register of lieten deze neerschrijven waarna ze de akte ondertekenden. Slechts heel uitzonderlijk troffen we een akte aan die een beverige en onzekere handtekening droeg. Aldus kunnen we vermoeden dat lezen en schrijven toch een van de basisvereisten was voor het lidmaatschap.

de alfabetiseringsgraad in Lyon tussen 1560 en 1570 wees Davis op de hoge geletterdheid van kunstenaars als schilders en muzikanten. Ook herbergiers waren volgens haar goed bedreven in het lezen en schrijven. Pels- en lederbewerker en meesters in de textielambachten waren blijkbaar minder geletterd, maar nog steeds beduidend beter gealfabetiseerd dan dagloners in de bouwnijverheid¹²¹. Het is dan ook niet verwonderlijk dat precies deze sectoren goed vertegenwoordigd zijn.

Tenslotte kenden nog een tweetal kleinere categorieën een belangrijke vertegenwoordiging in De Heilige Geest. Het betreft hier de educatieve sector (7,27 %) en de gezondheidszorg (10 %). Binnen deze sectoren vinden we heel wat personen die over een relatief hoge graad van geletterdheid beschikken. We vermelden hier speciaal de aanwezigheid van een aantal schoolmeesters, leerkrachten in een lagere of zogenaamde *kleijne schole*. Deze rederijkers waren meestal leken, aangesteld door de Brugse magistraat. De kennis van lezen en schrijven was vanzelfsprekend een noodzaak voor de uitoefening van hun beroep. Zowel chirurgijns, apothekers¹²² als schoolmeesters hadden een opleiding genoten en waren dus voldoende in de literatuur bedreven om actief te kunnen meeschrijven en argumenteren.

Uit deze categorisering valt duidelijk af te leiden dat de *ghilde ende broederscepe vande Heylighe Gheest* zijn leden rekruteerde uit beroepssectoren met een aanzienlijke scholingsgraad. Zowat iedereen had de *kleijne schole* doorlopen, meestal nog gevolgd door een opleiding aan een Latijns college. Sommigen hadden daarna nog een universitaire opleiding achter de rug. Deze laatsten waren veelal werkzaam bij de bestuursorganen van de stad of het Brugse Vrije en/of werkzaam bij de stedelijke rechtspraak. Ook de Brugse geestelijkheid was binnen de rederijkerskamer vertegenwoordigd. Ze bezetten meestal een bestuurspost in De Heilige Geest, wat zijn voordelen kon hebben bij visitaties en controle door het bisdom. Bij de ambachten – die een overwicht vormden binnen de kamer – waren vooral de levensmiddelensector en de kunstnijverheid sterk vertegenwoordigd, gevolgd door de textielnijverheid.

---

121 DAVIS, N. Z., *Society and culture in Early Modern France*. London, 1975, p 210.

122 Volgens Davis hadden ook zij een zeer hoge graad van geletterdheid. DAVIS, N.Z., *Culture and society in Early Modern France*, p 210.

Uit de bovenstaande gegevens blijkt dat er bij de intrede van leden in de kamer een drietal factoren met beslissende invloed samenkwamen. Allereerst staat de geletterdheid van het kandidaat-lid centraal. De Heilig-Geesters waren doorgaans hoog tot gemiddeld geletterd. Daarnaast speelde het gildenbelang een rol. Rederijkers die door hun beroep, opleiding of sociale status tot de stedelijke elite behoorden, waren extra welkom. Zij konden de kamer meer prestige en geldelijke middelen bijbrengen en de nodige invloed uitoefenen op de stads-magistraat. Maar ook de lagere klassen werden niet uitgesloten. Ambachtslieden – voornamelijk diegene die een welbepaald product verhandelden dat een rol kon spelen bij de activiteiten van de kamer – werden met open armen ontvangen. Tenslotte mag vanzelfsprekend ook het eigenbelang van het kandidaat-lid niet over het hoofd worden gezien. Ambachtslieden uit de kunstsector, maar ook producenten van luxeproducten zoals handschoenen, lederwaren, etc. werden maar al te graag lid van een rederijkerskamer. Op die manier konden namelijk contacten worden gelegd met potentiële klanten. De beslissing van een kandidaat-rederijker om uiteindelijk lid te worden van de kamer kan dan ook worden beschouwd als een osmose van deze drie elementen.

Politiek engagement

In de vorige paragrafen konden we een representatief beeld schetsen van de socio-professionele activiteiten van de leden van De Heilige Geest. Een van de resultaten die daaruit naar voren kwam, was de vaststelling dat veel rederijkers werkzaam waren in de stadsadministratie (12 %) of een intellectueel beroep (21 %) uitoefenden, twee sectoren die trouwens nauw met elkaar in verband staan. Aldus bleek duidelijk dat veel leden van De Heilige Geest via hun professionele activiteiten een connectie hadden met de stedelijke magistraat en/of de schepenbank van het Brugse Vrije. De vraag is of er nog andere banden bestonden. Was het courant dat schepenen en burgemeesters lid werden van een rederijdersgezelschap? In hoeverre gold het lidmaatschap van een *kamer van rhetorike* als bevorderlijk voor een carrière in politieke kringen? Had de aanwezigheid van politieke verantwoordelijken onder de leden implicaties voor de *ghilde ende broederscepe vande Heylighen Gheest*? Haalde de vereniging hieruit bepaal-

de voordelen of werd ze op gelijke voet behandeld met de andere broederschappen, rederijerskamers en schuttersgilden?

Net zoals bij de studie van de professionele activiteiten kunnen we ook hier allereerst terugvallen op de vermeldingen in beide doodschuldenboeken. In verschillende registratieaktes zijn namelijk aanduidingen terug te vinden van de uitoefening van schepen- en burge-meesterambten. Opvallend is dat dergelijke vermeldingen niet terloops in een apostille worden genoteerd, maar wel expliciet in de doodschuldakte zelf. De verklaring is hoogstwaarschijnlijk te situeren in het prestige dat de inschrijving van een burgemeester of schepen met zich meebracht voor het gilde.

Het kasselrijbestuur van het Brugse Vrije had een erg groot belang in de zeventiende eeuw. Aan het hoofd stond de hoogbaljuw, de hoogste grafelijke ambtenaar. Hij werd bijgestaan door een *krikhouder* of *cricwaerder*, die als hooggeplaatste ambtenaar de rol van openbaar ministerie vervulde¹²³. Het platteland rond Brugge werd in de dertiende eeuw reeds opgesplitst in drie bestuursgebieden: oost, noord en west. Uit elk district werden een burgemeester en negen schepenen aangesteld¹²⁴. Naast deze schepenbanken en burgemeesters telde het Vrije nog een hele reeks administratieve medewerkers, zoals ontvangers, pensionarissen, procureurs, notarissen, *taellieden*, etc.¹²⁵

Binnen Brugge was het schepencollege de spil van het stadsbestuur. Deze instelling omvatte twee schepenbanken, waarvan de eerste was samengesteld uit *schepenen* en de tweede uit zogenaamde *raden*. De politieke functies werden via een vaste sleutel verdeeld onder de vertegenwoordigers van de negen geledingen of *leden* van de stadsbevolking. De eerste van deze geldingen omvatte de burgerij of *poorterie*, de andere een ambacht of groepering van een aantal ambachten¹²⁶. Binnen de schepenbanken werd aan de schepenen een rangorde toegekend, waaraan traditioneel een reeks bevoegdheden

---

123 HUYS, E., "Kasselrij van het Brugse Vrije (ca. 1000-1795)", in: W. PREVENIER en B. AUGUSTYN (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*. Brussel, 1997, p 466.

124 DE SOETE, M., *De criminaliteit in het Brugse Vrije tijdens de eerste helft van de zeventiende eeuw, met een belichting van de vrouw*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 1983, p 18, en DE BECKER, "Recht spreken in het Vrije". *Brugs Ommeland*, 13 (1973), p 44.

125 HUYS, E., "Kasselrij van het Brugse Vrije (ca. 1000-1795)", pp 466-467.

126 MERTENS, J., "Bestuursinstellingen van de stad Brugge (1127-1795)", p 324.

verbonden was. Zo moesten de twee eerste schepenen zich telkens bekommeren over de *weezerije*¹²⁷. Aan het hoofd van elke schepenbank stond een burgemeester¹²⁸. Naast deze louter politieke functies die elk jaar werden vernieuwd, vinden we tevens een aantal permanente functies terug in het stadsbestuur. Een van de belangrijkste was het ambt van thesaurier. Vanaf de vijftiende eeuw telde Brugge twee schatbewaarders: een thesaurier-principaal, die de verantwoordelijkheid droeg voor de stadsrekeningen en een thesaurier-rentier die de renten ten laste van de stad moest beheren. Tenslotte willen we nog de hoofdmannen van de *zestendeelen* (Sint-Niklaas, Sint-Jacobs, Onze-Lieve-Vrouw, Sint-Donaas, Sint-Jan en de Carmers) of *paisierers* vermelden. Ze hadden binnen hun stadswijk een bevoegdheid te vergelijken met die van de huidige vrederechters¹²⁹.

In het volgende overzicht werden enkel die inschrijvingen opgenomen met vermelding van schepen- en/of burgemeesterambten. Dit wil dus zeggen dat de kandidaat-rederijker deze functie uitoefende op het moment waarop hij werd ingeschreven in het doodschuldregister. We hebben dit aangevuld met het ambt van thesaurier. Deze functie werd, ondanks zijn permanent karakter, ook ingeschreven in het register van de wetsvernieuwingen van de stad en tevens op dezelfde manier opgenomen in de inschrijvingsakten in de doodschuldenboeken. In totaal werd aldus bij 6,27 % van de mannelijke rederijkers een politieke functie vermeld.

---

127 VANDEN BERGHE, Y., *Jacobijnen en Tradionalisten. De reacties van de Bruggelingen in de Revolutietijd (1780-1794)*. Brugge, 1970, p 4.

128 VAN HOUTTE, J.A., *De geschiedenis van Brugge*, p 308.

129 MERTENS, J., "Bestuursinstellingen van de stad Brugge (1127-1795)", p 325.

*Aantal schepenen en burgemeesters in de rederijkerskamer van De Heilige Geest (1616-1700)*¹³⁰

Autoriteit	Politieke functies	Datum van intrede	Totaal	%	%
	Burgemeester	1626, 1698, 1629, 1629, 1625, 1628, 1674, 1626	8	15%	
	Burgemeester van de Commune	1620, 1625, 1698	3	5%	
	Oud-burgemeester	1639, 1621, 1625, 1626	4	7%	
	Schepenen	1691, 6 in 1698	7	13%	
Brugse Vrije	Oud-schepenen	1626, 1628, 1699	3	5%	45%
	Burgemeester	1621, 1623, 1627, 1661	4	7%	
	Oud-burgemeester	1627, 1628	2	4%	
	Burgemeester van de Courpse	1661	1	2%	
	Schepenen	1622, 1671, 3 in 1698, 1699	6	11%	
	Oud-schepenen	1625, 1631, 1699	3	5%	
	Raadslid	1628, 1698	2	4%	
	Oud-raadslid	1625, 1698	2	4%	
Brugge	Thesaurier	3 in 1620, 1625, 3 in 1629, 1623, 1628, 1631	10	18%	55%
<i>Totaal</i>			55	100%	100%

Het eerste wat opvalt als we deze politieke ambten onder de loep nemen, is het lichte overwicht van de leden van de Brugse wet. Wanneer de thesauriers echter niet in de procentuele aandelen worden verrekend, ontstaat echter een meerderheid van de magistraat van het Brugse Vrije.

Ook met betrekking tot de inschrijvingsdata kunnen een aantal interessante vaststellingen worden gedaan. Allereerst blijkt dat leden

¹³⁰ Bron: prosopografische databank op basis van de twee doodschuldenboeken van De Heilige Geest als bijlage bij VANHOUTTE, P., "*Mijn werck es hemelick*".

met een politieke functie zich vaak niet apart inschreven, maar eerder in groepjes van 4 of 5 prominenten, die hun aktes na elkaar lieten registreren¹³¹. Gedurende een tweetal periodes bereikt de inschrijving van burgemeesters en schepenen een hoogtepunt: tussen 1625 en 1630 en op het einde van de zeventiende eeuw. In deze periodes lag de populariteit van het rederijdersgezelschap zeer hoog. Dit hing telkens samen met een toegenomen activiteit van de kamers. Tussen 1625 en 1630 was de toename van het aantal inschrijvingen voornamelijk te danken aan de viering van het 200-jarig bestaan van De Heilige Geest, met een groots vooropgesteld rederijkerstreffen tussen Noord en Zuid in 1628.

We gaven reeds aan dat eigenbelang vaak een van de voornaamste motieven was voor het lidmaatschap van een rederijderskamer, eerder dan liefde voor de dicht- of toneelkunst. Ook bij de inschrijving van burgemeesters en schepenen was dit een duidelijke drijfveer. In 1628 werden immers heel wat prominente gasten verwacht; het Brugse rederijkerstreffen zou over de tong gaan in de hele Nederlanden. De schepenen zagen aldus hun kans schoon om de stad, het stadsbestuur en vooral zichzelf op een positieve manier in de belangstelling te brengen en schreven zich daarom massaal in. Toen echter bleek dat de centrale overheid, gesteund door de Kerk, de wedstrijd verbood, leidde dit tot grote teleurstelling ook bij de stedelijke magistraat. De schepenbanken steunden De Heilige Geest dan ook in hun oproep ten overstaan van de centrale overheid om het geheel vooralsnog te laten doorgaan¹³².

Ook het succes op het einde van de zeventiende eeuw, is te verklaren door een toename van activiteiten die binnen de kamer werden georganiseerd. In verband hiermee vermelden we de naam van Lieven Ignace vanden Sompele. In 1698 tot hoofdman verkozen, gaf hij De Heilige Geest een nieuw elan. Niet alleen liet hij de vergaderplaats van de rederijderskamer rijkelijk herdecoreren, de kersverse leider herstelde ook een oude activiteit in z'n oude glorie: de verkiezing van het *Prinsdom van Eere*. Enkel Bruggelingen mochten aan deze wedstrijd deelnemen en de winnaar kreeg de titel van *Prince van Eere*, een cere-

131 Bron: prosopografische databank als bijlage bij VANHOUTTE, P., *"Mijn werck es hemelick"*.

132 BRUGGE, Stadsarchief, *Oud Archief, nr. 118*: Resolutieboeken Stad Brugge (register 1607-1632), f° 256v° en f° 257v°.

monieel ambt dat hij minimum een tiental jaar mocht vervullen.

Daarnaast hield de toevloed van schepen- en burgemeestersinschrijvingen ook verband met pogingen van het stadsbestuur om een grotere invloed en controle te krijgen op het rederijersgebeuren, een tendens die ook te kaderen valt binnen het zogenaamde *discipline-ringsoffensief*. We mogen immers niet uit het oog verliezen dat het precies in 1698 was dat de hoofdmansverkiezing een nieuwe institutionele omkadering kreeg. Vanaf dat jaar was het niet langer de kamer zelf, maar wel de stedelijke magistraat die de hoofdman verkoos en aanstelde¹³³. Lieven Ignace vanden Sompele zetelde zelf verschillende malen in de schepenbank van Brugge en oefende daarenboven ook het ambt van griffier van de vierschaar uit in het Brugse Vrije¹³⁴. Waarschijnlijk kaderde ook de toegenomen registratie van schepenen en burgemeesters binnen deze stijgende controle van het stadsbestuur op de rederijerskamers. Een ander historisch gegeven maakt het evenwel opmerkelijk dat de leden van de stedelijke magistratuur precies voor een registratie in De Heilige Geest opteerden. Een paar jaar later organiseerde de kamer van De Drie Santinnen, als grootste concurrent immers een eigen wedstrijd in mei 1700¹³⁵. Misschien kunnen hier dezelfde tendensen worden vastgesteld, doch dit valt wegens bronnengebrek niet te controleren.

Hoewel het doodschuldenboek slechts melding maakt van een vijftigtal rederijers met een politieke functie – 2,28 %¹³⁶ van de mannelijke rederijerspopulatie schreef zich in als schepen, raadslid of burgemeester van Brugge – blijkt na onderzoek van de Brugse wetsvernieuwingen¹³⁷ dat er nog meer leden van het stadsbestuur waren ingeschreven in De Heilige Geest. In totaal waren 63 raden, schepenen, burgemeesters en hoofdmannen lid van de kamer, wat 7,18 % van de

133 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 389/2: *Resolutieboek van De Heilige Geest, 1640-1709*, f° 74v°.

134 Bron: prosopografische databank als bijlage bij VANHOUTTE, P., "*Mijn werck es hemelick*".

135 De werken die voor deze wedstrijd werden opgevoerd werden vereeuwigd in een publicatie: *Den Heliconsche Echo, of weerklink der rijmwerken en gezangen der neerduytsche redekameren en bezondere konstminners, wytgegalmt op de 9 en 10 mey 1700 in voldoening van d'afgezonden Konstbegroetinghe door de Vrije-hoofdkamer der Weerde Drie Santinnen in Brugge*. Brugge, s.d.

136 20 (oud-)burgemeesters, (oud-)schepenen en (oud-)raadsleden op de 877 akten van mannelijke leden.

137 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 114: *Wetsvernieuwingen (1363-1795)*.

mannelijke populatie vertegenwoordigt. Op basis van deze gegevens het lidmaatschap van een rederijderskamer gaan beschouwen als een opstap naar een politiek ambt zou echter verkeerd zijn. Slechts een derde van de leden met een politieke functie schreven zich in de kamer in voor ze tot hun ambt werden verkozen of benoemd. Meer dan twee derden werd met andere woorden pas lid van De Heilige Geest nadat ze reeds zetelden of gezeteld hadden in de schepenbank of het ambt van hoofdman van een zestendeel op zich hadden genomen¹³⁸.

Bij het doornemen van de wetsvernieuwingen van het Brugse Vrije¹³⁹ hoopten we tot dezelfde conclusies te komen, namelijk dat niet alle zetelende raadslieden hun titel vermeldden. Dit was echter niet het geval. Integendeel, een drietal leden die claimden in het Brugse Vrije een politieke functie uit te oefenen, waren niet in de wetsvernieuwingen terug te vinden. De enige verklaring die we hiervoor kunnen aanreiken is de mogelijke onvolledigheid van de bronnenuitgave. In totaal zetelden zeventien personen in de schepenbank van de kasselrij. Een drietal anderen waren actief als griffier of *crickhouder*.

De wetsvernieuwingen van de stad Brugge lichten ons ook in over een ander aspect van de politiek actieve leden van de rederijderskamer. Bij een aantal vernieuwingen staat immers vermeld wie als opvolger fungeerde voor het overleden of gepromoveerde bestuurslid. Uit deze aanduidingen blijkt dat een raad, schepen of burgemeester die lid was van De Heilige Geest, vaak ook werd opgevolgd door een ander lid van diezelfde vereniging. Van de dertien vervangingen die we in de wetsvernieuwingen konden terugvinden, was in 8 gevallen zowel de ontslagnemende of overleden schepen/burgemeester als zijn opvolger lid van De Heilige Geest. Dit komt op het aanzienlijke percentage van 62%! Naar alle waarschijnlijkheid valt ook dit te verklaren door de vorming van informele netwerken binnen de rederijderskamers en andere Brugse verenigingen.

Het verloop van de wetsvernieuwingen kende een officieel en een officieus luik. Het was de taak en het voorrecht van de regerende

---

138 Bron: prosopografische databank als bijlage bij VANHOUTTE, P., *"Mijn werck es hemelick"*.

139 PRIEM, F., *Documents extraits du dépôt des archives de la Flandre Occidentale à Bruges*, 1851, deel 7.

landsheer om de nieuwe schepenen aan te stellen tijdens de jaarlijkse wetsvernieuwing in september. Hiervoor werd een beroep gedaan op een aantal raadgevers die de vorst hun advies gaven over de kandidaten voor de verschillende ambten. In Brugge was deze taak toevertrouwd aan de baljuw, de schout en de Brugse bisschop¹⁴⁰. Deze procedure was echter vaak slechts een formaliteit. De ware keuze en selectie van de kandidaten gebeurde vaak door de aftredende raadsleden zelf, die de welwillende adviseurs de nodige wenken gaven. De studie van Eveline De Pauw omtrent Brugge en de aartshertogen geeft mooie voorbeelden van hoe een dergelijke schepenenbenoeming kon verlopen. Zo werd Philippe van Steenland, derde schepen in 1613, tijdens de laatste maanden van datzelfde jaar ernstig ziek. Om die reden kon hij onmogelijk zijn schepenambt verder uitzitten. Stadssecretaris J.B. van Belle meldde dit nieuws aan de aartshertogen, met de vraag of Van Steenland kon vervangen worden door diens schoonzoon Gomaer Boudens. Op 20 januari 1614 arriveerde een positief antwoord op dit verzoek¹⁴¹. Zodoende wordt duidelijk dat het advies en de welwillendheid van de voorganger en de andere collegaschepenen helpen bij een ambtelijke benoeming. Dergelijke relaties konden makkelijk worden gelegd binnen het kader van een rederijderskamer. Dus wordt de rol van de rederijderskamers binnen de ontwikkeling van stedelijke netwerken nog maar eens onderschreven.

Uit de confrontatie van beide bronnen –het doodschuldenboek van De Heilige Geest en de wetsvernieuwingen van de beide besturen – blijkt heel duidelijk dat de stad Brugge veel beter vertegenwoordigd was binnen De Heilige Geest dan de schepenbank van het Brugse Vrije. De voornaamste verklaring die hiervoor te vinden is, is de uitgestrektheid van de kasselrij.

Ondanks alle connecties van De Heilige Geest met leden uit de stedelijke magistratuur en het kasselrijbestuur, konden we geen in het oog springende voorbeelden van een mogelijke begunstiging van de kamer door het stadsbestuur vinden. Het rederijdersgezelschap kreeg dezelfde maatregelen opgelegd als de ambachten, de broederschappen en de andere culturele gilden. Wanneer het bijvoorbeeld in 1686

---

140 DE PAUW, E., *Brugge en de aartshertogen, 1598-1621*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 2002, p 67.

141 DE PAUW, E., *Brugge en de aartshertogen, 1598-1621*, p 71.

aan de ambachten verboden wordt hun nieuwe hoofdman met veel pracht en praal binnen te halen, vallen ook de rederijderskamer onder deze nieuwe reglementering¹⁴². Na de aanstelling van Lieven Ignace vande Sompele in 1698 werden dan ook geen plechtige intredes meer gedaan.

Anderzijds werd toch een aantal kleinere toegevingen vanwege het stadsbestuur aan de rederijderskamer toegekend. In 1698 werd voor het eerst controle door de stedelijke magistraat uitgeoefend op de verkiezing van een hoofdman¹⁴³. Drie kandidaten werden geselecteerd en aan een van hen werd uiteindelijk de functie toegekend. Hoewel ze slechts een niet-bindend advies ontvingen van De Heilige Geest, valt het op dat de schepensbank toch de enige kandidaat koos die effectief ook lid was van de kamer. Waarschijnlijk werd er achter de schermen druk gelobbyd en droegen de rederijders-schepenen daartoe ook hun steentje bij. Aldus kreeg de rederijderskamer de hoofdman van haar keuze. Ook het verbod op de intrede van een hoofdman werd in diezelfde periode makkelijk omzeild. In plaats daarvan werd wel een plechtige ommegang van een nieuwe *Prince van Eeren* georganiseerd. Ook de hoofdman werd in deze optocht met het nodige eerbetoon aan de stad voorgesteld.

Niet toevallig situeren beide voorbeelden zich op het einde van de zeventiende eeuw. Het overzicht van de leden met een politieke functie wijst erop dat precies rond het jaar 1698 veel schepenen en andere bestuursverantwoordelijken hun doodschuld lieten registreren. Het is helaas onduidelijk of andere verenigingen zoals de schuttersgilden ook van deze voordelen genoten. Door tijdsgebrek konden we de houding van het stadsbestuur ten opzichte van De Heilige Geest niet verder uitspitten, we beperken ons dus tot deze voorbeelden.

Titulatuur

Na een analyse van de beroepsstructuur en de politieke activiteiten van de rederijders van De Heilige Geest, willen we als laatste statusindicatie het gebruik van al of niet adellijke titulatuur van naderbij bekijken.

---

142 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 118: *Resolutieboeken Stad Brugge (1683-1688)*, f° 95v°.

143 BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 389/2: *Resolutie en memorieboek*, f° 74v°.

ken. Naast de vermeldingen van het beroep en de eventuele schepen- en/of burgemeestersambten vinden we in de inschrijvingsakten ook de vermelding van een aantal titels terug. Deze titulatuur beperkt zich niet tot adellijke eretitels, ook universitaire graden worden vermeld. In totaal wordt bij 9,48 % van de inschrijvingsakten een titel vermeld¹⁴⁴.

Gebruikte titulatuur in De Heilige Geest, 1616-1700¹⁴⁵

Categorie titel		Titel	Jaartal van inschrijving	Totaal	%
Formele adellijke of heerlijke titel		- Heer van Nokeren	1620	11	12%
		- Heer van Lisseweghe	1623		
		- Ridder, heer van Rumst	1624		
		- Heer	1625		
		- Ridder, heer van Bilanderie	1627		
		- Heer van Ponsele	1661		
		- Burggraaf van Looi, heer van het hof van Ruddervoorde	1674		
		- Baron	1682		
		- Heer van Tillegem, Marloop, Archelare etc.	1691		
		- Baron van Corlecque	1699		
	- Jonckheer, Heer van Bruwaene	1699			
Voorvoegsel dat kan wijzen op een adellijke status	Man-nelijk	Jonckheer	1620, 1624, 2 in 1626, 1646, 1662, 1678 en 3 in 1699	10	11%
		Seigneur	1620, 1621, 1624, 1625, 3 in 1626, 3 in 1627, 4 in 1628,		

144 93 titels op de 981 inschrijvingsakten uit de twee doodschuldenboeken.

145 Bron: BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 389/6: *Doodschuldenboek (1616-1704)*. en BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud Archief, nr. 389/7: *Doodschuldenboek (1697-1790)*.

		3 in 1629, 2 in 1630, 1631, 3 in 1643, 1 in 1670, 2 in 1671, 1674 en 1675		
	Vrouwelijk	Jonckvrauwe ¹⁴⁶	7 in 1620, 2 in 1623, 2 in 1627, 1628, 2 in 1642 en 5 in 1646	18 19%
		Jonckvrauwe	1624, 1643	2 2%
Academische titel		Licentiaat inde rechten, licentiaet in beider de rechten, docteur inde medicine, medicine licent en doctor medicus	2 in 1629, 1659,1675 en 1698	5 5%
Meesterstitel		Meester	2 in 1616, 1617, 2 in 1623, 1624, 1626, 1628, 3 in 1629, 1631, 1642, 2 in 1647, 2 in 1669, 1697 en 1698	19 20%
<i>Totaal</i>				93 100%

Het eerste opvalt wat met betrekking tot de titulatuur, is het veelvuldig gebruik van het voorvoegsel *Jo^e* of *Jonckvrauwe* voor vrouwelijke leden. We vinden deze termen twintig keer terug in het doodschuldenboek, terwijl er slechts 96 vrouwen in de kamer zijn ingeschreven (ca. 21 %). Het is zeer twijfelachtig dat al deze van adellijken bloede waren. Het gebruik van een dergelijke aansprektitel werd overigens niet alleen in de Brugse rederijkerskamer vastgesteld. Ook in een aantal Gentse broederschappen werd de term *Jonckvrauwe* voor zowel jong meisje, ongehuwde vrouw, getrouwde vrouw, meisje

van goede stand en religieuze gebruikt¹⁴⁷. Mannen worden met Sr. (Seigneur) of Jor. (Jonkheer) aangeduid. Ook hier kan sprake zijn van een gewone beleefdheidsformule.

Vaak zien we ook de meesterstitel opduiken in het doodschuldenboek. Het blijft echter onduidelijk naar welke hoedanigheid deze titel precies verwees. Had de bedoelde kandidaat-rederijker de meestersstand in een ambacht verworven of betrof het een licentiaat in de rechten? Beide opties zijn even legitiem. Aan de hand van een aantal extra beroepsaanduidingen kon worden afgeleid dat zowel stadspensionarissen als chirurgijns deze titel voerden. Daarnaast hebben we reeds gewezen op de sterke vertegenwoordiging van de ambachtssectoren. Ook de stadsadministratie telde heel wat leden binnen de rederijderskamer. Voor veel van de overheidsfuncties was een universitair diploma in de rechten een *conditio sine qua non*, hoewel ook familiale prestige, rijkdom, etc. een belangrijke rol speelden bij de toewijzing van dergelijke ambten¹⁴⁸.

Het aantal echte edellieden is erg beperkt. Slechts zes rederijders beschikken werkelijk over legitieme adelbrieven¹⁴⁹. Het betreft vooral lagere adel, met geen of slechts bescheiden persoonlijke titulatuur zoals ridder. We konden ook vaststellen dat de adelsverheffing van de leden in kwestie telkens van vrij recente datum was; geen enkele verkreeg zijn titel voor 1609. Aldus hebben we hier voornamelijk te maken met ambtsadel, die in ruil voor werkzaamheden in het regionaal of stedelijk bestuur een titel had verkregen. Dit was een relatief courante praktijk in de zeventiende en achttiende eeuw: *the function created the noble*¹⁵⁰.

---

146 In afkorting *Jo^e* gebruikt.

147 TRIO, P., *Volksreligie als spiegel van een stedelijke samenleving*, p 201.

148 FRIJHOFF, W., "Chapter 9: Graduation and careers" in: DE RIDDER-SYMOENS, H. (ed.), *A history of the university in Europe. Volume II: Universities in Early Modern Europe (1500-1800)*. Cambridge, 1996, p 358.

149 DUERLOO, L. en JANSSENS, P., *Wapenboek van de Belgische adel van de 15e tot de 20e eeuw*. 4 delen, Brussel, 1992-1994; GAILLIARD, J., *Bruges et le Franc ou leur magistrature et leur noblesse, avec des données historiques et généalogiques sur chaque famille*. 6 delen, Brugge, 1857-1864. en DE VEGIANO, J. en DE HERCKENRODE, J., *Nobiliaire des Pays-Bas et du Comté de Bourgogne*. 3 delen, Gent, 1865-1868.

150 FRIJHOFF, W., "Chapter 9: Graduation and careers", p 388.

Evolutie van de kamer in de zeventiende eeuw

Nu we het recruteringspatroon van de rederijderskamer onder de loep hebben genomen, is gebleken dat de rederijderskamer vooral op dit gebied een grote diversiteit aan de dag legde. Ambachtslieden, universitair geschoolden en zelfs lage adel waren broederlijk verenigd in De Heilige Geest. Uit de talrijke gegevens konden we ook vaststellen dat er een aantal voordelen met het lidmaatschap waren verbonden, zoals bijvoorbeeld de opbouw van een sociaal netwerk waaruit zakelijke en/of politieke belangen konden worden gewonnen. Maar de rederijderskamer is – zoals voor elke vereniging geldt – heel moeilijk in een momentopname te vatten. Kenmerkend was haar grote dynamiek en haar sterk veranderend imago naargelang nieuwe leden een vooraanstaande rol speelden. Daarom is het ook belangrijk om bij conclusies over het ledenbestand na te gaan welke evolutie de kamer doormaakte. Gelden de vaststellingen die we hierboven gedaan hebben nog voor het einde van de zeventiende eeuw?

Allereerst valt – zoals vermeld – het opmerkelijk aantal inschrijvingen van schepenen en burgemeesters op. De verkiezing van de nieuwe hoofdman in 1698 speelde hierbij een cruciale rol. De keuze viel uiteindelijk op Lieven Ignace vande Sompele die niet toevallig zetelde als schepen in de Brugse schepenbank en als griffier werkzaam was bij de vierschaar van het Brugse Vrije. Door zijn toedoen kreeg de rederijderskamer een dynamisch nieuw elan. Vande Sompele wist op een relatief korte termijn heel wat nieuwe initiatieven te realiseren, waardoor De Heilige Geest opnieuw op een positieve manier voor het voetlicht kwam. Getuige hiervan de herinrichting van de vergaderplaats, de organisatie van een *prinsdom van eere*, enz. De rederijderskamer profileerde zich opnieuw als de *aloude hoofdcamer van Vlaenderen*, die reeds grote dichters had voortgebracht, wat de status van De Heilige Geest en haar leden alleen maar ten goede kwam.

Een van de gevolgen van deze nieuwe heropleving onder Vande Sompeles impuls was de inschrijving van heel wat nieuwe leden. In 1698 kreeg De Heilige Geest aldus het hoogste registratieaantal van de gehele zeventiende eeuw te verwerken. Om een duidelijker zicht te krijgen op de sociale status van deze nieuwe leden deelden we de beroepsaanduidingen in de doodschuldaktes in een aantal categorieën

in¹⁵¹. Hieruit blijkt dat de kamer tijdens de laatste jaren van de zeventiende eeuw bij haar rekrutering vooral de nadruk legde op de intellectuele beroepen (25 %) en de beroepen met een correlatie tot overheid en administratie (23 %). In het begin van de eeuw waren de leden voornamelijk afkomstig geweest uit de ambachtelijke milieus. Een duidelijke verschuiving die hoogstwaarschijnlijk ook het prestige van de rederijderskamer als dusdanig gevoelig opkrikte.

We kunnen ons echter de vraag stellen of deze tendens naar elitisering enkel te wijten was aan de inspanningen van de nieuwe hoofdman. De plotse heropleving van de kamer kan niet eenzijdig worden verklaard door het toedoen van een persoon, ook al was hij dan een hooggeplaatst lid van de lokale elite. De Heilig-Geestkamer is daarenboven niet de enige die een dergelijke shift doormaakt, ook in bepaalde schuttersgilden kan tijdens de zeventiende eeuw een duidelijke statusverhoging bij kandidaat-leden worden vastgesteld. Zo ondervond Godar in zijn onderzoek naar de geschiedenis van de Brugse Sint-Sebastiaansgilde dat er zich steeds meer stedelijke elite onder de gildenbroeders bevond¹⁵². We kunnen aldus spreken van een fenomeen dat zich in de verschillende culturele gilden van de stad voltrok. De evolutie naar elitisering bleef trouwens niet beperkt tot Brugge. Ook in Gent werd dezelfde tendens vastgesteld. De vier hoofdgilden van de schutters beleefden er in het begin van de achttiende eeuw een nieuwe, weliswaar korte, bloeitijd¹⁵³.

Tegenover deze duidelijke statusverhoging staat echter ook een aantal andere gegevens met betrekking tot de activiteiten van de rederijderskamer. Zo werd vastgesteld dat veel van de leden met een hogere status, zoals pensionarissen, advocaten, schepenen, etc. niet ten volle betrokken waren bij de initiatieven van de kamer. Van hen werden geen gedichten teruggevonden en ze waren geen lid van het

---

151 VANHOUTTE, P., *"Mijn werck es hemelick"*, p 190.

152 "(...) il est incontestable qu'un nombre de plus en plus important de notabilités de la ville de Bruges se font inscrire comme confrères. Des représentants du Magistrat, des hauts fonctionnaires, des chefs du clergé, une foule de nobles figurent sur nos listes d'inscription." GODAR, H., *Histoire de la gilde des archers de Saint Sebastien*, p 271. Zie tevens DEWITTE, F., *500 jaar vrye archiers van mynheere Sint Sebastiaen te Sint-Kruis-Brugge*. Brugge, 1975, p 67.

153 BAILLIEUL, B., *De vier Gentse Hoofdgilden Sint-Joris, Sint-Sebastiaan, Sint-Anthonius en Sint-Michiël. Zeven eeuwen traditie van waken, feesten en teren*. Gent, 1994, p 55.

bestuur. We dienen ons dan ook af te vragen in hoeverre de nieuwe leden echt actief waren en het lidmaatschap niet enkel als statussymbool hanteerden. We kunnen echter ook niet met zekerheid stellen dat ze niet aan de activiteiten deelnamen door gebrek aan exhaustieve lijsten met dichtwerken en bronnen die omtrent het publiek bij toneelopvoeringen of feestelijkheden. Het is zeer goed mogelijk dat ze zich af en toe lieten zien op bepaalde gildenactiviteiten.

Uit de gegevens met betrekking tot het ledenbestand op het einde van de zeventiende eeuw kunnen we concluderen dat er binnen De Heilige Geest wel degelijk sprake is van een tendens tot elitisering. De rederijkerskamer telde op dit moment een zeer groot aantal leden met een politieke functie of een relatief hoge professionele status. Het is helaas niet eenvoudig te achterhalen wat de oorzaken hiervan zijn. Alfons Thijs opperde in zijn studie over de stad Antwerpen en de Contrareformatie dat de sociale toplaag zich aldus wenste te distantiëren van de lagere sociale klassen¹⁵⁴. Een andere mogelijke verklaring is dat de bestuurselite streefde naar een betere controle over het toneel en zijn toehoorders. Dit kunnen we linken aan het disciplineringsoffensief van Kerk en Staat tijdens de zeventiende en achttiende eeuw¹⁵⁵. Een van de doelstellingen van dit proces was de controle over een aantal cultuurgoederen te verwerven om zo de lagere sociale groepen tot gehoorzaamheid en werklust aan te zetten. Via haar lidmaatschap kon de maatschappelijke elite de activiteiten van de kamer domineren en zo haar ideeën promoten.

Een andere plausibele verklaring voor de stijgende aanwezigheid van leden met een hogere status kan gekaderd worden binnen een grotere maatschappelijke tendens. Op het einde van de zeventiende

---

154 THIJS, A., *Van geuzenstad tot Katholiek bolwerk. Antwerpen en de Contrareformatie*, p 232.

155 De these van het disciplineringsoffensief kwam reeds in heel wat studies aan bod, maar werd zeer goed uitgewerkt in de artikels van Hugo Soly, met name: SOLY, H., "Plechtige intochten in de steden van de Zuidelijke Nederlanden tijdens de overgang van Middeleeuwen naar Nieuwe Tijd: communicatie, propaganda, spektakel". *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 97 (1984), pp 341-361, en SOLY, H. "Openbare feesten in Brabantse en Vlaamse steden, 16de-18de eeuw", in: *L'initiative publique des communes en Belgique. Fondaments historiques (Ancien Régime). 11e Colloque International (Spa, 1-4 sept. 1982). Actes / Het openbaar initiatief van de gemeenten in België. Historische grondslagen (Ancien Régime). 11de Internationaal Colloquium (Spa, 1-4 sept. 1982). Handelingen*. Brussel, 1984, pp 605-629.

eeuw gaan de hoge adellijke kringen binnen Europa zich geleidelijk aan steeds meer voor de theaterkunsten interesseren. Halverwege de achttiende eeuw was het zelfs bonton om zich als lid van de *high society* op toneelvoorstellingen te laten zien; het was een van de grote bloeiperioden van de Brusselse Muntschouwburg. Sommige hofadel ging zelfs zo ver in hun residenties een eigen privé-theater op te richten¹⁵⁶. Deze investeringen in theater en aanverwante paraferalia kunnen perfect gekaderd worden binnen het *conspicuous consumption* (of opzienbarende consumptie) patroon – een term ontleend aan de Amerikaanse socioloog Thorstein Veblen – dat de adel hanteerde om zich expliciet als een niet-werkende klasse te manifesteren¹⁵⁷. De leden van De Heilige Geest gingen waarschijnlijk niet zo ver in hun theaterambities, maar niettemin kunnen we hier een gelijkaardige tendens vaststellen, zij het dan op veel kleinere schaal. Een van de motieven om lid te worden van de rederijderskamer was mogelijks tonen dat men het zich financieel kon veroorloven. Het feit dat deze leden duidelijk minder geïnteresseerd waren in een bestuursfunctie of in deelname aan de creatieve activiteiten kan hierbij als een bevestiging worden gezien.

Of deze elitisering betekende dat De Heilige Geest zich vanaf het einde van de zeventiende eeuw ook op een ander publiek ging richten, is zeer de vraag. Tijdens de vroegmoderne periode maakten de publieke rituelen in grote delen van West-Europa grote transformaties door. Nog tijdens de vroege zestiende eeuw werden de openbare feesten nog gekenmerkt door een “*ongedwongen vermenging van ondenkend spel en heilige ernst, van grove scherts en diepe vroomheid en van liturgie en werelds vertoon*”¹⁵⁸. Vooral in de zeventiende eeuw werden religieuze processies steeds meer gezuiverd van profane voorstellingen die als ongepast werden ervaren. Dit zorgde ervoor dat veel wereldlijke elementen zoals reuzen en monsters uiteindelijk verdwenen uit de kerkelijke context van de processie. Een tweede tendens die historici konden vaststellen, is het geleidelijk aan uiteengroeien van de cultuur van de sociale bovenlagen en die van de lagere bevolkingsklassen.

---

156 VAN DEN BERG, M., “De adel en de achttiende eeuw: een “leisure class?””, p 160.

157 VEBLLEN, Th., *Theory of the leisure class*. New York, 1899.

158 VAN UYTVEN, R., “Volksvermaak en feestvieren in de steden”. *Spiegel Historiae*, 18 (1983), p 551.

De zelfbewuste burgerij ging zich onder invloed van humanisme en Renaissance hoe langer hoe meer vervreemden van de cultuur van het gepeupel¹⁵⁹.

Bovengenoemde ontwikkelingen zijn slechts ten dele terug te vinden binnen de Brugse Heilig-Geestkamer. We konden vaststellen dat ze zich steeds meer op poëzie gaat richten in deze periode, wat als een meer elitaire vorm van literatuur kan worden beschouwd. Toch bleef de rederijderskamer tijdens diezelfde periode ook een aantal oude genres aanhouden, zoals bijvoorbeeld de *reuzenspraken*¹⁶⁰ uit de Heilig-Bloedprocessie, een typisch staaltje volkscultureel erfgoed en een van de weinige overblijvende profane elementen die in de Bloedprocessie waren op te merken. De vraag is dan ook of de hierboven beschreven scheiding tussen de elitaire cultuur van de rederijders en de gewone volksklassen zo sterk moet worden doorgevoerd. We stellen uiteindelijk vast dat De Heilige Geest zich ten dele nog steeds op hetzelfde publiek richtte, ondanks de elitisering van het ledenbestand.

Besluit

In de literatuur wordt de rol van de rederijkerij steeds weer beperkt tot de bloeiperiode van de vijftiende en zestiende eeuw. In overzichtstudies van de Brugse geschiedenis wordt enkel naar De Heilige Geest verwezen in het kader van de stadscultuur tijdens de late middeleeuwen. De zeventiende en achttiende eeuw bracht volgens velen slechts het doodbloeden van de kamer en het verwateren van haar activiteiten.

Niettemin komen we tot andere conclusies wanneer we de rederijderskamer – meer bepaald haar activiteiten, ledenaantal en sociale sta-

---

159 VERLEYSSEN, F., *Ambachten en Contrareformatie. Godsdienstige aspecten van de corporatieve wereld na de val van Antwerpen (1585-1633)*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 2000. [http://home.planetinternet.be/~ld907264/contrareformatie/contrareformatie_inhoud.htm]

160 Een aantal van deze spraken werden getranscribeerd, geannoteerd en besproken in: DE ROCK, T., "Het leven is maer een droom". *Jan Droomers' spraken in het licht van de Heilig Bloedprocessie van 1698. Een teksteditie en een literair-historische situatieschets*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, 2001.

tus – bestuderen. De Heilige Geest fungeerde ook dan nog overduidelijk als ontmoetingsplaats voor de Brugse stedelingen. Zelfs vanuit het Brugse Vrije en ver daarbuiten werden leden aangetrokken.

Wanneer we de status en het beroep van de leden analyseren, pleiten de gegevens voor nuancering. De rederijkers waren over het algemeen afkomstig uit de hogere middenklassen en de stedelijke elite, wat niet betekent dat Bruggelingen uit lagere klassen intensief werden geweerd. Niet alleen vonden we er een relatief groot aantal ambachtslieden terug, maar ook personeel uit de overheidsdiensten en de stedelijke administratie, kortom beroepen die een bepaald scholingsniveau vereisten. Daarnaast troffen we er ook een relatief grote vertegenwoordiging van de stedelijke elite aan. Het betreft een toplaag die voornamelijk op het lokale en regionale niveau enige macht had. De hogere adel voelde zich gedurende de zeventiende eeuw veel minder geroepen om toe te treden tot De Heilige Geest.

Talrijke leden van De Heilige Geest zijn op een of andere manier betrokken bij het stadsbestuur of het kasselrijbestuur van het Brugse Vrije. Deze betrokkenheid was voornamelijk van beroepsmatige aard (stadspensionaris) dan wel politiek bepaald (raad, schepenen of burgemeester). Hoewel de contacten tussen De Heilige Geest en de stedelijke magistraat en het kasselrijbestuur frequent waren, werden slechts enkele indicatoren gevonden die erop wezen dat de kamer langs deze weg enige voorspraak of bevoordeling bekwam.

Ten slotte belichtten we ook de rol van titulatuur in de *ghilde ende broederscepe vande Heylighen Geest*. In het doodschuldenboek werd relatief veel het gebruik van titels vastgesteld, waarvan helaas aan slechts enkele titels duidelijk een betekenis kon worden toegekend. Opnieuw valt hier de afwezigheid van de hoge adel op te merken. Het was overigens niet gebruikelijk dat edelen zich in een rederijderskamer lieten inschrijven

Algemeen kunnen we zeggen dat over de gehele lijn de breuk naar een elitegezelschap vast te stellen is, hoewel de notie *Edeldom* zoals de rederijker Johannus Petrus van Male ze in zijn beknopte studie van de kamer gebruikte¹⁶¹, ook niet op zijn plaats is bij de beschrijving van de sociale stratificatie van de rederijderskamer. De elitisering van De Heilige Geest betekende immers niet dat plots alle Bruggelingen van

---

161 VAN MALE, J.P., *Ontleding ... Edele ende Reden-rijcke Konste der Poëzye*, p 34.

een lagere klasse werden geweerd uit te kamer, maar wel dat er een duidelijke verplaatsing plaatsvond van de rekruteringsstrategieën. In plaats van ambachtslui werd nu de voorkeur gegeven aan mensen in overheidsdienst of met een beroep waar enige studie voor noodzakelijk was. Er is dus sprake van een overschakeling wat betreft de populatie van de kamer. Deze tendens werd niet exclusief bij de rederijderskamer vastgesteld; andere studies wezen al op deze evolutie bij een aantal schuttersgilden binnen Brugge en op dezelfde tendens bij een aantal andere rederijderskamers binnen Vlaanderen. Op dit gebied is echter nog heel wat studie en onderzoek noodzakelijk want net als bij de rederijderskamers, stellen we vast dat ook bij de schuttersgilden alleen de glorierijke bloeiperiode van de late middeleeuwen wordt onderzocht en besproken. Onderzoek naar hun ledenbestand, activiteiten en evolutie binnen de zeventiende en achttiende-eeuwse stedelijke context lijkt nog steeds aan de orde. Ook de broederschapen die actief waren binnen de Brugse kerken zijn een blinde vlek in de geschiedschrijving. We willen dan ook pleiten voor verder onderzoek naar deze, toch wel boeiende, verenigingen en hun culturele identiteit.

Spanningen tussen geestelijke dochters, families en geestelijke leiders te Brugge (17de en 18de eeuw)

Inleiding

Velen zien geestelijke dochters als vrouwen die hun leven aan God opdroegen en kozen voor vrijwillige armoede¹. Niettegenstaande hun streven naar materiële onthechting beheerden sommigen van hen in de 17de en 18de eeuw een aanzienlijk patrimonium in en rond Brugge. Was dat een tegenstrijdigheid of eerder een verklaring voor het feit dat ze hun religieuze roeping buiten het klooster beleefden? In hoeverre was hun keuze beïnvloed door de houding van de kerk na het Concilie van Trente, door de Contrareformatie, door de wetten op de dodehand en door de materiële belangen van hun familie? In welke mate hebben zij hun rijkdom aangewend om hun idealen te realiseren en in hoeverre werden ze daarin gestuurd van buitenaf? Om die vragen voor de Brugse geestelijke dochters afdoende te beantwoorden is een systematisch onderzoek vereist. Dit artikel is vanuit een andere invalshoek geschreven, met name een analyse van de vastgoedmarkt waar geestelijke dochters één – weliswaar kleine – actieve groep vormden.

Het voorbije decennium verschenen twee belangrijke publicaties over de geestelijke dochters. M. De Vroede behandelde de situatie voor de Zuidelijke Nederlanden in zijn werk *“Kwezels” en “Zusters”. De geestelijke dochters in de Zuidelijke Nederlanden, 17de en 18de eeuw*.² De klemtoon van deze studie ligt vooral op gemeenschappen of com-

---

1 Met dank aan Prof. dr. H. Soly (VUB) en Prof. em. M. Cloet (KUL) voor hun commentaar op een eerdere versie.

2 M. De Vroede, *“Kwezels” en “Zusters”. De geestelijke dochters in de Zuidelijke Nederlanden, 17de en 18de eeuw*, Brussel, 1994, (Verhandelingen van de

muniteiten, hoewel de situatie van alleenwonende geestelijke dochters ook aan bod komt. Voor de 18de eeuw is daarbij de nodige aandacht besteed aan de wisselwerking tussen wereldlijke overheid, kerk en gemeenschappen. M. Monteiro onderzocht de situatie voor de Noordelijke Nederlanden in haar studie *Geestelijke maagden. Leven tussen klooster en wereld in Noord-Nederland gedurende de zeventiende eeuw*.³ Zij behandelde daarin de gemeenschappen, maar gaf vooral aandacht aan alleenwonende geestelijke dochters. Door een analyse van normatieve teksten en van ego-documenten benaderde ze die groep op een originele manier, waarbij ze ook seksegebonden karakteristieken aanhaalde als mogelijke motivatie voor deze levenskeuze. Beide auteurs bespraken twee geestelijke dochters uit Roermond, Agnes van Heilsbach en Joanna van Randenraedt, die een schat aan geschriften nalieten. De analyse daarvan maakt het zwaartepunt uit van Monteiro's werk. Toch dient gezegd – en daar verwijzen beide auteurs ook naar – dat Roermond in de behandelde periode meestal deel uitmaakte van de Zuidelijke Nederlanden. De combinatie van beide invalshoeken levert evenwel een mooi totaalbeeld.

M. Nuyttens publiceerde recent het *Monasticon van devote gemeenschappen in de provincie West-Vlaanderen tijdens het Ancien Regime*.⁴ Na een uitgebreid bibliografisch overzicht geeft hij per gemeente en per gemeenschap een overzicht van beschikbare bronnen en bruikbare literatuur, gevolgd door een korte geschiedenis. In zijn inleiding wijst hij erop dat sommige geestelijke dochters alleen woonden of met twee of drie samen, zonder daarom een echte gemeenschap te vormen. Alleen voor Brugge deed hij een beperkte steekproef naar alleenwonende devote vrouwen. Een studie over de Brugse geestelijke dochters dient evenwel nog geschreven te worden.⁵

Tijdens onze eigen studie van de Brugse immobiliënmarkt kregen we een inkijkje in het leven van enkele Brugse geestelijke dochters. Deze bijdrage bevestigt of nuanceert de bestaande literatuur rond dit

---

Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, LVI, nr. 152).

3 M. Monteiro, *Geestelijke maagden. Leven tussen klooster en wereld in Noord-Nederland gedurende de zeventiende eeuw*, Hilversum, 1996.

4 M. Nuyttens, *Monasticon van devote gemeenschappen in de provincie West-Vlaanderen tijdens het Ancien Regime*, Brussel, 2001, (Bibliografische inleiding tot de Belgische kloostergeschiedenis vóór 1796, 41).

5 M. Nuyttens, *op. cit.*, p. 58-59.

thema en bekijkt de vastgoedtransacties van deze vrouwen vanuit hogervermelde vraagstelling.

Geestelijke dochters, een noodoplossing?

Kerkhistorische context

In de vroegchristelijke kerk en bij het religieuze renouveau van de 12de en 13de eeuw waren vrouwen actief die zich sterk aangetrokken voelden door een evangelisch leven in vrijwillige armoede. Zij wijd- den zich aan werken van barmhartigheid en apostolaat en vormden soms kleine seculiere gemeenschappen. Vanaf de 12de eeuw heeft de kerk geprobeerd die leefgemeenschappen naar kloosters te laten evo- lueren. Vele vrome vrouwen zochten toen inderdaad aansluiting bij derde orden; andere werden begijn, gasthuiszuster of leidden een zeer godsdienstig leven binnen de eigen familie.⁶

In reactie op de Hervorming die de waarde van het huwelijk beklemtoonde, stelde het Concilie van Trente (1545-1563) maagde- lijkheid voor als een nog betere staat. Wie niet wenste te trouwen kon een religieuze loopbaan volgen. Mannen hadden daarbij de keuze tus- sen de seculiere en reguliere geestelijkheid; voor vrouwen wachtte alleen een contemplatief bestaan in een slotklooster. Voor hen was de enige keuze *eenen man oft een traillie*.⁷

Net zoals er voorheen begijnen bestonden, waren er ook na het Concilie van Trente vrouwen die niet trouwden en toch opteerden voor een vroom leven buiten het klooster, in navolging van de mid- deleeuwse devote dochters. Voor sommigen was dit seculiere leven een keuze tegen het klooster omdat ze fysiek of psychologisch niet geschikt waren voor de clausuur en de onvoorwaardelijke gehoor- zaamheid die van hen verlangd werd, of omdat ze het intredegeld niet konden betalen. Voor anderen was het een bewuste keuze voor een

---

6 M. De Vroede, *op. cit.*, p. 74-84.

7 M. Monteiro, *Den Middelen Staet: waarom vrouwen in de vroegmoderne tijd kozen voor een semi-religieus bestaan*. In: M. Monteiro et al., *De dynamiek van religie en cultuur. Geschiedenis van het Nederlands katholicisme*, Kampen, 1993, p. 138-161.

actief leven in de wereld waar ze zich nuttiger konden inzetten voor hun geloofsovertuiging dan achter kloostermuren. Vooral de jezuïeten hebben daarvan vlug de voordelen ingezien voor henzelf en de Contrareformatie. Samen met bisschoppen hebben zij de verdediging van geestelijke dochters op zich genomen toen Rome de gemeenschappen onder vuur nam wegens het semi-religieuze karakter dat in tegenspraak was met de richtlijnen van Trente.⁸

Hoewel Rome aanvankelijk zelf sceptisch stond tegenover semi-religieuzen, is het precies dat seculiere karakter geweest dat dergelijke organisaties liet ontkomen aan de maatregelen die Jozef II en de Franse revolutionairen namen tegen contemplatieve kloosters. Vele devote gemeenschappen zijn in de 19de eeuw uitgegroeid tot echte congregaties die hun roeping op vlak van onderwijs en verpleging verderzetten in een zich seculariserende maatschappij.⁹

Sociaaldemografische context

Vanaf de late 16de eeuw doken in de Zuidelijke Nederlanden de eerste *geestelijke dochters* of *filiae devotae* op, ook bekend onder de wat pejoratieve naam *kwezels*, waarvan de pendant in de Noordelijke Nederlanden *kloppen* of *kloppjes* was. Geestelijke dochters leidden een semi-religieus bestaan in maagdelijkheid en in onthechting van het materiële en kozen daarbij voor een leven buiten het klooster, maar aanvaardden wel de morele en religieuze leiding van een geestelijke.¹⁰ Sommigen onder hen leefden in kleine devote gemeenschappen, anderen bleven bij hun familie of woonden zelfstandig.

In zijn standaardwerk over geestelijke dochters in de Zuidelijke Nederlanden besteedt M. De Vroede ruime aandacht aan gemeenschappen. Deze hebben vooral een bloei gekend in de tweede helft van

---

8 M. Monteiro, *Den Middelen Staet...*, p. 139. Id., *Geestelijke maagden...*, p. 156.

9 M. De Vroede, *op. cit.*, passim en conclusies p. 254-256. M. Nuytens, *op. cit.*, p. 16. H. Deneuwe, *De twee gezichten van Brugge*. In: V. Vermeersch et al., Brugge, Antwerpen, 2002, p. 120-123. Id., *Brugge was een echte kloosterstad*. In: *Ibid.*, p. 200-203. K. Rotsaert, *Kloosters te Brugge in de 19de en de 20ste eeuw*. In: Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, CXXXVIII, 2001, 1-2, p. 125-161.

10 M. Monteiro, *Een maagd zonder regel is als een schip zonder stuurman. Richtlijnen voor geestelijke maagden in de Noordelijke Nederlanden in de zeventiende eeuw*. In: *Trajecta*, I, 1992, p. 334.

de 17de eeuw en opnieuw tegen het einde van de 18de eeuw. In tegenstelling tot reguliere vrouwengemeenschappen trokken zij vooral armere meisjes aan die het intredegeld voor kloosters niet konden opbrengen. De leefgemeenschappen waren klein en de vrouwen moesten er door handenarbeid, onderwijs of ziekenzorg in hun levensonderhoud voorzien.¹¹ Een aantal historici heeft het succes van dergelijke gemeenschappen verklaard vanuit de zwakke economische conjunctuur. Oorlogen en economische crises dreven jonge vrouwen en weduwen naar de stad in de hoop daar een betrekking of een extra gezinsinkomen te vinden. Deze immigratie veroorzaakte in de steden een vrouwenoverschot.¹² Tegelijkertijd werd het voor vrouwen ook moeilijker een baan te vinden. Sommige meisjes van geringe komaf zochten daarom bestaanszekerheid in leefgemeenschappen van geestelijke dochters.¹³ Vanuit enkele gemeenschappen is evenwel gereageerd tegen deze toestroom van armen. In 1693 is in Sint-Niklaas een lijst opgesteld van devote vrouwen die onder leiding van Oratorianen stonden. In de inleiding maken die priesters hun voornemen kenbaar in de toekomst *geen godvruchtige dochters meer aan te nemen tenzij na gemeenschappelijk beraad hen duidelijk is dat zij beschikken over passende middelen of bedreven zijn in een eerbare handenarbeid*.¹⁴ Dat De Vroede een terugval constateerde in de eerste helft van de 18de eeuw, zouden we kunnen verklaren door de barrières die gemeenschappen opwierpen ten aanzien van armen. Tot op zekere hoogte is vrouwenoverschot als verklarende factor aanvaardbaar. Ook in de volkscultuur vinden we enkele elementen die dat onderschrijven. Denken we maar aan het nog steeds gekende volksliedje *Zeg kwezelke wilde gij dansen (ik zal u geven een man)* of aan de termen *kwezels* en *dibben* als synoniemen voor geestelijke dochters, termen die nu nog doorleven met als betekenis “schijnheiligen” en “muurbloempjes”. Blevden die dames ongehuwd omwille van hun karakter of hun terughoudendheid

---

11 M. De Vroede, *op. cit.*

12 J. Verbeemen, *De werking van economische factoren op de stedelijke demografie der XVIIe en der XVIIIe eeuw in de Zuidelijke Nederlanden*. In: *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, XXXIV, 1956, 3, p. 680-700 en XXXIV, 1956, 4, p. 1021-1055.

13 M. De Vroede, *op. cit.*, p. 125-126.

14 J. Schietekat, *Geestelijke dochters te St.-Niklaas in de 17de en 18de eeuw*. In: *Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas*, LXXXII, 1979, p. 50-51.

tegenover mannen? Michiel English suggereerde dat in 1922 in een ietwat karikaturaal artikel.¹⁵

Vrouwenoverschot en het zoeken naar sociaal-economische zekerheid zijn slechts gedeeltelijke verklaringen voor de aantrekkingskracht van het semi-religieuze leven, want ook rijke vrouwen kozen ervoor al hadden zij gemakkelijker toegang tot reguliere kloosters. In Ardoois bijvoorbeeld leefden in de 18de eeuw, over een periode van 75 jaar, zo'n 200 geestelijke dochters, wat opmerkelijk veel is voor een gemeente met ruim 3000 inwoners rond 1720 en iets minder dan 5500 rond 1795. Die *devotae* kwamen uit alle sociale standen van het dorp, maar overwegend uit de hogere en middenklassen.¹⁶ Ook in Beveren in het Waasland behoorden de meeste geestelijke dochters tot de gegoede stand¹⁷ en hetzelfde kunnen we op basis van onze steekproeven concluderen voor Brugge.¹⁸ We kunnen veronderstellen dat vooral in tijden van vrouwenoverschot rijkere meisjes meer kansen kregen op de huwelijksmarkt dan armere. Waren het zij zelf die weerstand boden tegen een huwelijk "beneden hun stand"? Of probeerden hun families versnippering van het patrimonium tegen te gaan ten voordele van huwelijkskandidaten die bij gebrek aan bezit zelfs geen bruikbaar sociaal netwerk konden meebrengen? Dat hun alleenstaande dochters zich wijdden aan een devoot leven en goede werken konden ze tolereren. Op die manier bleven de meisjes buiten het klooster en bleven ze in de ogen van hun ouders beschikbaar tot toch een geschikte partner opdook. De 'geloften' van geestelijke dochters hadden immers een tijdelijk karakter en konden op elk ogenblik herroepen worden, al zijn er weinig concrete voorbeelden gekend van geestelijke dochters die achteraf nog trouwden.¹⁹ Indien nodig konden de vrouwen met hun liefdadigheidswerk ook de eigen familie bijstaan door verpleging van zieken en bejaarden en door hulp in het huis-

---

15 M. English, *Van kwezeltjes en dibben*. In: Bieckorf, XXVIII, 1922, p. 68-69.

16 L. Van Acker, *Kwezels en dibben in Ardoois in de Oostenrijkse tijd (1720-1795)*. In: Bieckorf, LXXII, 1971, p. 324.

17 P. M. Janssens, *Opkomst van het "Devotismus" in Beveren*. In: Het Land van Beveren, IX, 1966, p. 23-32.

18 Voor Brugge is meer systematisch onderzoek nodig. Het bronnenmateriaal rond immobielbezit brengt vanzelfsprekend vooral de gegoede klassen in beeld, maar commentaren van tijdgenoten wijzen ook op de rijkdom van geestelijke dochters. We komen daar verder in de tekst op terug.

19 Met dank aan Prof. em. M. Cloet.

houden. Wanneer zij overleden, keerden hun bezittingen terug naar het familiepatrimonium.

Vrouwenoverschot zal ongetwijfeld een rol gespeeld hebben. Arme alleenstaande vrouwen zochten en vonden ook vaak bescherming bij hun geestelijke leiders of in de gemeenschappen waar ze leefden en werkten. Rijke alleenstaande vrouwen daarentegen hadden voldoende middelen om zelfstandig en respectabel te leven of om in geval van "roeping" een intredegeld voor een klooster te betalen. Dat uitgerekend vele rijke vrouwen toch kozen voor een semi-religieus bestaan bewijst dat die keuze niet noodzakelijk een noodoplossing was voor wie geen geschikte partner vond of niet wou wegwijnen achter kloostermuren. Louter conjuncturele verklaringen doen overigens afbreuk aan de persoonlijkheid en het maatschappelijk engagement van deze vrouwen. Dat ze hun idealen in een religieuze vorm gaten had alles te maken met de tijdsgeest die hen weinig alternatieven liet.

Alleenwonende geestelijke dochters

"Een nader te verifiëren hypothese" over aantal en periode

M. De Vroede schreef dat alleenwonende geestelijke dochters in het graafschap Vlaanderen en het hertogdom Brabant een sterke verspreiding kenden in de 17de eeuw, vooral in de steden. Hij vermoedde dat ook hun aantal in de 18de eeuw een terugval kende ten opzichte van de voorgaande eeuw, maar noemde dat *een nader te verifiëren hypothese*. Hun aantal is volgens hem moeilijk te achterhalen omdat alleenwonende geestelijke dochters weinig sporen nalieten in de bronnen.²⁰ M. Nuyttens deed een beperkte steekproef in parochieregisters, notariaat en lijsten van broederschappen, hoofdzakelijk uit het Brugse Rijksarchief. Hij kon 39 alleenwonende geestelijke dochters achterhalen, hoofdzakelijk uit de tweede helft van de 18de eeuw.²¹ Zijn

20 M. De Vroede, *op. cit.*, p. 49-73.

21 M. Nuyttens, *op. cit.*, p. 58-59. Jammer genoeg geeft hij geen bronvermeldingen en exacte tijdsindicaties bij die namen. Het geraadpleegde notariaat was evenwel laat 18de-eeuws.

bedoeling was vooral te attenderen op mogelijkheden voor verder onderzoek. Zelf deden we een kleine steekproef in reeds ontsloten archiefreeksen van het Stadsarchief te Brugge.²² Ook hier zijn de resultaten veelbelovend. Enige duiding is op zijn plaats.

In het Stadsarchief worden in het kader van de activiteiten van de werkgroep huizengeschiedenis enkele veel gebruikte archiefreeksen ontsloten.²³ Een belangrijke reeks zijn de *registers van de zestendelen* waarin voor alle woningen de eigendomsoverdrachten en lasten zijn bijgehouden van 1580 tot ca. 1800. Vrijwilligers hebben sedert 1995 zo'n 1900 huizen of een kleine 25 % van het geheel ingevoerd in een database.²⁴ Daarin vonden we op een totaal van ca. 34000 geregistreerde transacties 73 transacties waarbij één of meerdere *geestelijke dochters* als dusdanig vermeld werden. Sommige van die vrouwen kwamen meer dan één keer voor, maar we vonden toch 54 verschillende namen.²⁵

In tabel 1 geven we per decennium het aantal transacties weer waar geestelijke dochters bij betrokken waren. In de derde kolom tellen we het aantal vrouwen, maar noteerden ze alleen bij het jaar van de eerste transactie waarbij ze betrokken waren. Vanzelfsprekend konden ze al vroeger gekozen hebben voor de staat van geestelijke dochter, maar pas dan waren ze actief op de immobiliënmarkt.

---

22 Met dank aan J. D'hondt, wetenschappelijk medewerker Stadsarchief Brugge, coördinator van de *Werkgroep Enter* en van de *Werkgroep Huizengeschiedenis*.

23 Zie hiervoor H. Deneweth et al., *Een huis in Brugge: vademecum voor de historische studie van woningen, eigenaars en bewoners*, Brugge, 2001, (Leven in Oude Huizen, III). De meest recente resultaten van de *Werkgroep Huizengeschiedenis* zijn te vinden op <http://www.brugge.be/archief/werkHG.htm>; die van ENTER op <http://www.brugge.be/archief/werkEnter.htm>.

24 Die 25 % ingevoerde gegevens zijn evenredig verspreid over de volledig aangeduide periode: van elk huis worden alle transacties ingegeven vanaf 1580 tot ca. 1800. De geografische spreiding is niet evenredig. Vooral het dichtbevolkte Onze-Lieve-Vrouwzestendeel is ingevoerd, maar de gegevens zijn wel min of meer gelijk verdeeld over rijke en arme wijken. Voor de overige zestendelen zijn iets meer gegevens ingevoerd voor het gebied binnen de eerste omwalling (rijkere bewoning) dan voor dat tussen beide omwallingen in. Globaal kunnen we zeggen dat de verdeling rijke/armere buurten min of meer evenredig is. De eigenaars van de huizen blijven evenwel meer beagoeden.

25 De volledige gegevens zijn opgenomen in bijlage.

Tabel 1: geestelijke dochters in de registers van de zestendelen

Periode	Aantal transacties	Aantal vrouwen
1680-1689	1	1
1690-1699	0	0
1700-1709	0	0
1710-1719	5	5
1720-1729	11	11
1730-1739	4	4
1740-1749	1	1
1750-1759	0	0
1760-1769	1	1
1770-1779	11	9
1780-1789	1	17
1790-1799	8	5
Totaal	73	54

Deze tabel lijkt op het eerste gezicht het fenomeen “geestelijke dochter” te relativiseren. De eerste gegevens dateren pas van 1680. Voor ogen houdend dat in de database zo’n 25 % van de huizen zijn ingevoerd, kunnen we die cijfers met het nodige voorbehoud met 4 vermenigvuldigen. Dan nog tellen we per decennium slechts tussen de 0 en de 68 geestelijke dochters op een bevolking die schommelde rond de 30.000 inwoners. Echt veel is dat niet te noemen. Vraag is natuurlijk of de bron geschikt is voor dergelijk onderzoek. In kadastrale bronnen vinden we per definitie alleen de bezittende klasse, met andere woorden alleen rijke geestelijke dochters die ook actief waren op de vastgoedmarkt. De registers van de zestendelen geven daarenboven samenvattingen van notariële akten en noteren derhalve alleen de belangrijkste contractanten: verkopers en kopers, schuldeisers en schuldenaars. Geestelijke dochters die mede-erfgenaam of medebezitter van een huis waren, vinden we hierin niet noodzakelijk met naam en toenaam terug. Op basis van juridische overwegingen vermoeden we wel dat de specificatie *geestelijke dochter* meestal is opgenomen als de vrouw in kwestie een belangrijke contractante was. Minderjarige en

getrouwde vrouwen waren immers niet rechtsbekwaam. Weduwen, gescheiden vrouwen, openbare koopvrouwen en zelfstandig wonende én meerderjarig verklaarde vrouwen waren dat wel. In die gevallen is hun staat of burgerlijke stand steeds genoteerd in de akten van de klerken van de vierschaar. Voor belangrijke contractanten gebeurde dat meestal ook in de registers van de zestendelen.²⁶

In het kader van archeologisch onderzoek en van een comparatief wijkonderzoek rond wonen, bezit en samenleven in Brugge bestudeerden we zelf een kleine 200 woningen in detail voor dezelfde periode (1580-1800).²⁷ Voor die woningen vonden we in de registers van de zestendelen vijf namen van geestelijke dochters. Bij nazicht van de eigenlijke akten van de klerken van de vierschaar vonden we voor diezelfde huizen nog 24 nieuwe namen. Het totaal bedroeg dus een zesvoud.²⁸

---

26 H. Deneweth, *Iedereen gelijk voor de wet? Het juridisch statuut van vrouwen in Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijden*. Lezing op 27 september 2003 in Oudenburg op het Colloquium *De Vrouw in het Ancien Regime* (een organisatie van de Dienst Cultuur van de Stad Oudenburg). Referaten worden in 2004 in verkorte vorm gepubliceerd door de West-Vlaamse Gidsenkring.

27 In 1580 waren er zo'n 8000 huizen in Brugge, in 1800 nog zo'n 5700.

28 Deze gegevens zijn opgenomen in bijlage, met vermelding van de bron waarin ze voorkwamen. Als de namen al gekend waren uit de registers van de zestendelen is dat aangeduid met Z. Voor de namen die niet in de registers van de zestendelen voorkwamen maar wel in de registers van de klerken van de vierschaar is als bron K opgegeven.

Tabel 2: geestelijke dochters in de registers van de klerken van de vierschaar

Periode	Aantal transacties	Aantal vrouwen
1680-1689	2	1
1690-1699	1	1
1700-1709	5	4
1710-1719	4	2
1720-1729	7	7
1730-1739	6	6
1740-1749	1	1
1750-1759	2	2
1760-1769	4	4
1770-1779	0	0
1780-1789	0	0
1790-1799	1	1
Totaal	33	29

Hier lijken de aantallen iets evenwichtiger verdeeld, al komen ze ook pas voor vanaf 1680. Het feit dat er minder genoteerd zijn voor de laatste drie decennia van de 18de eeuw heeft te maken met de geringere onderzoeksresultaten door de verspreide bewaring van notariële akten voor die periode.²⁹

Een systematisch onderzoek naar geestelijke dochters in de registers van de klerken van de vierschaar en in het notariaat zou zeker zinvol zijn, omdat hierin rijke, alleenwonende geestelijke dochters te vinden zijn èn omdat die bronnen rijke kwalitatieve informatie geven.

Rekening houdend met de hoger geformuleerde bronnenkritiek kunnen we uit tabellen 1 en 2 afleiden dat er in Brugge over een

²⁹ De registers van de klerken van de vierschaar zijn aan het einde van het Ancien Régime overgenomen door notarissen die hen opvolgden. Een deel van die registers bevinden zich in het Rijksarchief, de meeste zijn tot voor kort in depot gehouden door de hen opgevolgde notarissen en zijn pas na aanpassing van de wet op het notariaat naar de Rijksarchieven overgebracht. Het onderzoek is nog lopend en we hopen ook deze akten terug te vinden. Met dank aan M. Vandermaesen, Rijksarchief Brugge, die ons wees op recent gedeponneerd notariaatsarchief.

periode van 120 jaar (1680-1800) een veelvoud van 200 geestelijke dochters actief was.³⁰ De gegevens met 6 vermenigvuldigen mogen we niet doen, omdat een van de onderzochte wijken in tabel 2 zich tegenover het jezuïetenklooster bevond en mogelijk de resultaten beïnvloedt. Uit vergelijkbaar onderzoek in andere steden en uit bronnen van tijdgenoten weten we dat vooral jezuïeten met geestelijke dochters samenwerkten en dat deze laatsten meestal in de omgeving van een jezuïetenklooster woonden.³¹ Als we in deze bronnen al een paar honderd geestelijke dochters uit de bezittende klasse vinden, dan moet het totale aantal nog groter geweest zijn. Hoe kunnen we die vrouwen op het spoor komen?

M. Nuyttens wees op de bruikbaarheid van doop-, trouw- en begraafboeken. Een geestelijke dochter is er genoteerd als *devota* of *filia devota*.³² Om aantallen te reconstrueren zijn deze bronnen wellicht de enige betrouwbare, omdat ze ook de bezitslozen opnemen. Vermeldingen van devote vrouwen zijn in principe alleen in de begraafboeken te vinden. Vrouwen die gedurende zekere tijd als geestelijke dochter leefden en daarna hun 'geloften' niet meer vernieuwden of ze introkken om in het huwelijk te treden of om een andere reden, worden op die manier gemist. Toch vormen deze bronnen een uitstekend uitgangspunt voor een studie. Hoger aangehaalde bronnen zijn dan weer zeer bruikbaar bij verder prosopografisch onderzoek.

We verwezen eerder naar de hypothese van M. De Vroede dat het aantal geestelijke dochters in de 18de eeuw een terugval kende. Hij merkte daarbij op: *Men dient zich overigens af te vragen of een gebeurlijke vermindering van het aantal alleenstaande kwezels niet door een stijging van het aantal leden van gemeenschappen werd gecompenseerd*.³³ De gegevens in tabel 1 en de opmerking in 1693 van de Oratorianen uit Sint-Niklaas die voortaan de voorkeur gaven aan ofwel bemiddelde vrouwen ofwel vrouwen die bedreven waren in handenarbeid, kunnen ons ook het omgekeerde laten afvragen: verminderde de toe-

---

30 De registers van de zestendelen zijn voor 25 % ingevoerd. Daarin vinden we 54 namen van geestelijke dochters. We zouden kunnen veronderstellen dat er in de hele stad $54 \times 4 = 216$ geestelijke dochters actief waren.

31 Zie verder in de tekst: Jezuiten en Contrareformatie.

32 Met dank aan M. Nuyttens, diensthoofd Rijksarchief Brugge.

33 M. De Vroede, *op. cit.*, p. 53.

stroom van arme kwezels in gemeenschappen en nam het aantal rijke en alleenstaande kwezels toe? Het is wel heel opvallend dat in Brugge geestelijke dochters pas vanaf 1680 uit notariële en kadastrale bronnen te voorschijn komen. Zijn hier vanaf de late 17de eeuw discrete campagnes gevoerd om rijke en zelfstandig wonende vrouwen aan te trekken? Onze informatie is helaas te beperkt om er betrouwbare conclusies uit te trekken, maar ook Ardoos kende vanaf 1720 een aanzienlijke toename van rijke, alleenwonende geestelijke dochters, hetgeen merkwaardig samenging met de zich ontplooiende activiteiten van minderbroeders in de gemeente.³⁴ Voor Brugge blijkt uit bovenstaande tabellen eveneens een lichte toename na 1720. Veel duidelijker evenwel is de spectaculaire toename vanaf de jaren 1770.³⁵ De stijging die het markantst is in de jaren 1780 moet verklaard worden door de uitlatingen van Keizer Jozef II over de *nutteloosheid* van contemplatieve kloosters. Een aantal Brugse vestigingen is toen gesecculariseerd en hield zich voortaan bezig met onderwijs, maar de meeste zijn uiteindelijk afgeschaft. Gemeenschappen van geestelijke dochters ontsnapten aan die maatregelen. De toename kan dus een gevolg geweest zijn van het feit dat jonge vrouwen vanaf de jaren 1770 niet langer kozen voor een kloosterleven omdat de negatieve houding van de verlichte vorst er elke bestaanszekerheid wegnam. Anderzijds trokken niet alle ex-kloosterlingen vanaf 1783 naar zusterorganisaties in het buitenland of naar hun familie.³⁶ Wellicht waren er ex-nonnen die opteerden voor een burgerbestaan als geestelijke dochter. Ook in dat opzicht zou detailonderzoek nuttig zijn.

Activiteiten van geestelijke dochters

Geestelijke dochters kozen voor een vroom leven buiten het klooster. Of ze nu bij hun familie leefden, alleen of in kleine gemeenschappen, allen hadden als gemeenschappelijke kenmerken dat ze hun leven

---

34 L. Van Acker, *Kwezels en dibben...*, p. 322.

35 De terugval in het decennium 1790 is te wijten aan het bronnenmateriaal, omdat de registers van de zestendelen na de Revolutie niet meer systematisch zijn bijgehouden.

36 A. van Zuylen van Nyevelt, *Comptes Rendus: Joseph Laenen. Etude sur la suppression des couvents par l'Empereur Joseph II dans les Pays-Autrichiens et plus spécialement dans le Brabant, 1783-1794*. In : *Annales de la Société d'émulation*, LVI, 1906, p. 310-321.

aan God opdroegen en de maagdelijke staat onderhielden. Bijna alle geestelijke dochters waren ongehuwde vrouwen, een enkele keer tref fen we een weduwe aan. In 1684 kochten Anna de Hoyere, weduwe van Pieter Boucherie, haar dochter Marie Boucherie en een vriendin Marye Anna Clairebous samen de woning *Middelburch* in de Korte Twijnstraat. De ongehuwde vrouwen werden in 1726 geestelijke dochters genoemd. Of de weduwe ook voor die levenswijze koos, blijkt niet uit de akte, omdat het voor de klerk van de vierschaar vol doende was haar als "weduwe van" in zijn akten te noteren. Evenmin valt uit te sluiten dat de jonge vrouwen pas na overlijden van de moe der de kwezelkledij aantrokken.³⁷

Een sobere, meestal zwarte kledij was het uiterlijke kenmerk van devote vrouwen. Ze droegen daarbij een specifiek hoofddeksel, ook wel gekend als de *kwezeltip*.³⁸ Doordat ze niet aan kloosters gebonden waren, hoefden ze geen geloften af te leggen. Uit 17de-eeuwse devo te literatuur en leefregels die speciaal voor die doelgroep geschreven zijn, blijkt evenwel dat ze steeds een geestelijke leidsman hadden.³⁹ In praktijk legden ze dan ook een officieuze gelofte af, soms tijdens een gebedsdienst. Deze was niet bindend en moest daarom van tijd tot tijd vernieuwd worden.⁴⁰

In de dagindeling van geestelijke dochters namen gebed, medita tie, kerkgang en deelname aan processies een belangrijke plaats in. Het onderhoud en de versiering van kerken namen ze voor hun reke ning, ook in de letterlijke betekenis van het woord.⁴¹ Voor het overige hielden ze zich bezig met handenarbeid, onderwijs, catechisatie, ziekenzorg en ander liefdadigheidswerk. Anna de Hoyere kocht in 1684 het huis *Middelburch* samen met haar dochter en een vriendin *omme daerinne ghesaemdelick te gaen woonen ende schole te houden van jonghe dochterkens*.⁴² In 1685 hadden twee Brugse geestelijke doch ters, Marie Ostens en Isabelle Janssens, een contract van gemeenschap

37 SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 349, Firmin de Grave, fo. 175 r, 19 oktober 1684; Ibid., nummer 476, Joannes vander Kynderen, fo. 75 v, 11 oktober 1726.

38 M. English, *op. cit.*, p. 70.

39 M. Monteiro, *Een maagd zonder regel...*, p. 332.

40 L. Van Acker, *op. cit.*, p. 328.

41 M. De Vroede, *op. cit.*, p. 22-46.

42 SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 349, Firmin de Grave, fo. 179 r.

van goederen gesloten. Beide dames hadden een ruime woning aan het Sint-Maartensplein, tegenover de vestiging van de jezuïeten. In 1707 bevestigden zij een wederzijdse schenking aan elkaar en om latere misverstanden te voorkomen, somden ze daarbij al hun goederen op. Naast het gewone huisraad waren er ook *vijf spellewerck cussens met hunne toebehoorten*.⁴³ Wellicht gaven zij kantonderwijs, al dan niet in combinatie met catechismus.⁴⁴ In 1728 bezette diezelfde Isabelle Janssens een rente op haar huis om het onderwijs van de drie zoon-tjes van Joannes Baptiste Philips in de Arme Knechtjes Stadsschool te bekostigen.⁴⁵ In 1772, toen het voormalige Jonghof van Sint-Joris een nieuwe bestemming kreeg als nettenbreierij, werden de jongens van deze Arme Knechtjesschool er aan het werk gezet. Tijdens en tussen hun werkzaamheden door kregen ze catechismus en les in lezen en schrijven van twee broeders. Het waren de armendissen en geestelijke dochters, onder wie Maria Reyngout, die het onderwijs financierden.⁴⁶ Twee geestelijke dochters die ook familie van elkaar waren, Cecilia en Cathelyne Schoolmeesters, zorgden in 1693 voor de opvoeding van Cecilia van Aelst.⁴⁷ De akte vermeldt geen familieband, maar de opvoeding van weeskinderen, al dan niet familieleden, kan ook tot liefdadigheid gerekend worden. In 1791 maakte de bejaarde geestelijke dochter Anna Marie de la Villette een rente over aan de Regie en Administratie van de Armen, een instelling die werd opgericht naar aanleiding van de afschaffing van de bedelarij. Indien deze burgerlijke instelling zou ophouden te bestaan, moest de rente toegekend worden aan de armendis van Sint-Anna en Sint-Kruis binnen en buiten Brugge.⁴⁸ Deze concrete voorbeelden illustreren hoe rijke

43 SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 771, Adriaen Rielant, fo. 32 v-38 r, 12 september 1707.

44 Opvallend is dat deze Isabelle Janssens in 1714 een schenking deed aan Catharine Osten, zus van Marie? In de woning stonden ook drie bedden, misschien woon-den ze daar voorheen al samen. In 1735 verkocht Isabelle Janssens die woning aan drie geestelijke dochters, de zussen Pieternelle en Marie Anna de Bosschere en Catharine Odent die ook in gemeenschap van goederen samenleefden. Tot 1776 bleef die woning in gebruik van geestelijke dochters.

45 SAB, Bestand Zestendelen, JAN/0278, 15 juni 1728.

46 E. Rembry, *De bekende pastors van Sint-Gillis te Brugge (1311-1896) met aantee-keningen over kerk en parochie*, Brugge, 1890-1896, p. 197.

47 SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 1007, Joost van Wallegem, fo. 92 v, 31 december 1693.

48 SAB, Bestand Zestendelen, OLV/0267, 5 maart 1791.

dames hun tijd en middelen aanwendden voor liefdadigheid of onderwijs.

Toch vinden we in de literatuur ook geestelijke dochters die er een voltijdse en vaak goedbetaalde baan op nahielden: koopvrouwen in kant, lijnwaad, vlas, garen en zelfs in juwelen.⁴⁹ In 1736 werd de woning van Agnes de Rudder, geestelijke dochter, in beslag genomen wegens schulden voor een levering *grauw lijnwaad*. Deze dame was samen met haar zussen Margriete en Petronelle *in compaignie*. Moeten we hieronder verstaan een handelszaak in linnen of eerder een gemeenschap van geestelijke dochters? In elk geval noopten schulden hen spoedig de woning te verkopen.⁵⁰ In Antwerpen ondertekende een begenadigde kunstenaress, Catharina Ykens (ook Eyckens), die actief was in de tweede helft van de 17de eeuw en zelf uit een kunstenaarsfamilie kwam, één van haar werken met *Catharina Ykens filia devota fecit 1689*.⁵¹

M. De Vroede schreef dat de keuze van vrouwen om als alleenwonende geestelijke dochter door het leven te gaan ook beïnvloed werd door hun materiële situatie. *In verband met de individuele mogelijkheden zij opgemerkt dat een ongehuwde vrouw, al moge haar positie juridisch aantrekkelijker zijn geweest dan die van een gehuwde, zich in de samenleving niet gemakkelijk kon handhaven, of ze moest in een onafhankelijke materiële situatie verkeren. Bevrijd zijn van materiële besommeringen was ook een noodzakelijke voorwaarde om, in afzondering, alleen met God bezig te kunnen zijn. Voor wie dag in dag uit om den brode moest werken, was dat niet mogelijk.*⁵² Dat laatste onderschrijven we, maar – zonder afbreuk te willen doen aan de religieuze inspiratie van die vrouwen – vragen we ons af of die redenering ook niet omgedraaid kan worden. Zou voor een aantal vrouwen de keuze

---

49 M. De Vroede, *op. cit.*, p. 55.

50 SAB, Bestand Zestendelen, OLV/0191, 22 december 1736. De koopakte van dit huis uit 1705 vermeldde reeds dat ze het huis samen kochten *per indivisi ende elck int geheele als wesende in compaignie*. SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 816, J. de Ruddere, fo. 114 v, 18 maart 1705.

51 Met dank aan Prof. dr. K. Van der Stighelen (KUL). Twee schilderijen waaraan Catharina Ykens meewerkte bevinden zich nu in het Prado en een merkwaardige Vanitas is in Spaans privébezit. K. Van der Stighelen en M. Westen, *Elck zijn waerom: vrouwelijke kunstenaars in België en Nederland, 1500-1950*, Gent, 1999, p. 193-195.

52 M. De Vroede, *op. cit.*, p. 70-71.

voor een semi-religieuze staat geen manier geweest zijn om – om wat voor reden dan ook – ongehuwd te blijven en als zelfstandige vrouwen hun eigen ambities te realiseren? Was de kwezelkledij daarbij geen middel om de buitenwereld duidelijk te maken dat ze alleen wilden blijven en toch respect af te dwingen? Tegelijkertijd waren koopvrouwen ook dames die konden lezen, schrijven en rekenen. We sluiten niet uit dat geestelijken zich uitdrukkelijk tot deze ongehuwde koopvrouwen richtten met de vraag hun vaardigheden ten dienste te stellen van kinderen in de zondagsscholen. Vrouwen die zelf het initiatief namen tot liefdadigheidswerk en onderricht aan armen, hadden in de 17de eeuw alleen het religieuze referentiekader om dat te doen met behoud van hun eerbaarheid.⁵³ Als geestelijke dochter konden ze zich bewegen binnen de maatschappelijke en kerkelijke tolerantiegrenzen.

Jezüieten en Contrareformatie

Vooraf de paters jezüieten hebben vlug ingezien dat vrome vrouwen hen van nut konden zijn voor het onderhoud van hun kerken. Daarenboven konden zij door catechisatie, onderwijs en de uitstraling van hun vrome levenswijze in belangrijke mate bijdragen aan de Contrareformatie. Deze vrouwen gaven louter onderwijs aan meisjes, maar deze konden als toekomstige moeders hun geloofsovertuiging aan hun zonen doorgeven en ze stimuleren tot een opleiding in de jezüietenschool.⁵⁴ In Roermond⁵⁵ en in het Waasland stonden de meeste geestelijke dochters onder leiding van jezüieten. In Beveren, waar deze paters heel wat grond in de omgeving hadden, trokken ze ook plattelandsmeisjes aan die kozen voor een devoot leven.⁵⁶ Het aantal geestelijke dochters nam in het Waasland trouwens sterk toe

---

53 M. Monteiro, *Geestelijke maagden...*, p. 203.

54 Geestelijke dochters die jezüieten tot leidsman kozen, zijn dan ook vaak *jezüietessen* genoemd. Niet te verwarren met *jezüietinnen*, vrouwen die ernaar gestreefd hebben een vrouwelijke tegenhanger van de jezüieten te worden. Zie M. De Vroede, *op. cit.*, p. 90-94.

55 L. Verschuere, *De boeken eener geestelijke dochter*. In: *Ons Geestelijk Erf*, XIII, 1939, p. 185-209.

56 P. M. Janssens, *Opkomst van het "Devotismus..."*, p. 24-25.

van zodra de jezuïeten er hun activiteiten ontplooiden.⁵⁷ Dat laat vermoeden dat die paters wel degelijk actieve wervingscampagnes voerden om vrouwen in te schakelen bij de Contrareformatie. Niet zelden kwamen geestelijke dochters uit families waar een of meerdere broers, ooms of neven tot de Sociëteit behoorden. Zo had bijvoorbeeld ook de Brugse Therese Verhove een broer Franciscus bij de jezuïeten.⁵⁸ Of deze vrouwen door hun familie tot een dergelijke levenswijze geïnspireerd zijn of ten gevolge van hun eigen geloofsovertuiging en maatschappelijk engagement zelf voor deze levenswijze kozen, laten we in het midden.

Collections de costumes de tous les ordres monastiques supprimés à différentes époques de la ci-devant Belgique, Brussel: Ph. J. Maillart et Soeur, [s.a.]. (Brugge, Openbare Bibliotheek, FAVA, kl.I, 357) (© Brugge, P&K Projects)

57 Vooral de Antwerpse jezuïeten hadden een grote invloed op geestelijke dochters in Beveren en Kruibeke. P.M. Janssens, *Geestelijke dochters...*, p. 311-319.

58 SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 451, Pieter Jessens, fo. 72 r, 29 augustus 1729.

In elk geval waren de Brugse jezuiten zeer populair als leidsman. Dat blijkt vooreerst uit *Kerckelicke Saken der Stede van Brugghe*, een geschrift van priester Jan Pieter van Male van rond 1720. Na een overzicht van de kloostergemeenschappen, wijdde hij een annex aan kwezels of geestelijke dochters. Hij beschreef hen als vrouwen die in zuiverheid leven, zich sober kleden en actief zijn met onderwijs, catechismusonderricht en de versiering en het onderhoud van kerken. Wereldlijke priesters hadden volgens Van Male minder devote vrouwen ter beschikking, maar religieuzen in kloosters hadden er des te meer. Vooral de jezuiten staken hem de ogen uit: *De vaders van de Societeijt sijn best voorsien van alsulck een volck ende namelick vande aensienelickste in edeldom ende rijckdom, de welcke niet wenigh voordeel bij en brenghen aen hunne gheestelicke vaders ende tot een onderhoudt van kerck en cloosters vele contribueren, soo dat het niet te verwonderen is dat men hunnen kercke soo costelick ende uytnemende verciert siet.* De predikheren, minderbroeders en karmelieten hadden ook geestelijke dochters, maar die sloten zich eerder aan bij de derde orde. Discalsen, augustijnen en kapucijnen hadden er weinig. Van Male besluit dat er *een groote menichte van queselen binnen Brugghe is van alle der hande staet ende conditie, levende soo als hier vooren gheseght is. Sy erven van hunne afghestorven vrienden ende laten oock aen hunne vrienden achter hunne goederen so bij aldien hunne gheestelicke vaders het beste niet wegh en hebben. Dogh wie bij den altaer wandelt moet bij den altaer leven ende ijder schaper scheert sijn schaepjens.*⁵⁹

Het commentaar van Van Male strookt behoorlijk met de werkelijkheid. J. Cornilly kon in zijn architectuurstudie van het voormalige jezuïetencomplex in Brugge achterhalen dat de Sociëteit voor de bouw van de huidige Sint-Walburgakerk vrijwel geen eigen financiën inbracht. Alles gebeurde met “subsidiëring en sponsoring”.⁶⁰ Dat de rijke geestelijke dochters die daar in de omgeving woonden, ook hun steentje bijdroegen lijkt ons heel aannemelijk. Van Male had ook

59 A. Viaene citeert deze passages in *De kwezels in het Brugse stadsleven, 1720*. In: Biekorf, LXXIII, 1972, p. 301-302.

60 Met dank aan Jeroen Cornilly, adjunct-adviseur Dienst Cultuur van de Provincie West-Vlaanderen. Zie ook: J. Cornilly, *The former Jesuit college in Bruges: past-present-future*, Leuven, R. Lemaire Centre for Conservation, 1998, (onuitgegeven verhandeling).

gelijk in zijn commentaar dat die vrouwen grote erfenissen beheerden, maar die uiteindelijk nalieten aan hun eigen familie. Bij leven konden ze evenwel de opbrengsten van hun patrimonium naar eigen inzicht besteden. Toch moet gezegd dat niet alleen de jezuiten daarvan profiteerden, maar ook priesters, kapelaans en kanunniken allerhande.

Familierelaties en patrimonium

De keuze van jonge, rijke vrouwen voor een kloosterleven of een leven als geestelijke dochter botste soms met het verwachtingspatroon van hun familie. In gegoede milieus kon een juist huwelijk het familiepatrimonium laten aangroeiën en het bezit en de sociale netwerken van de familie verstevigen. Dat die vrouwen toch kozen voor een roeping relativeert “vrouwenoverschot” als verklarende factor, voor hen speelde veeleer een religieuze roeping en een maatschappelijk engagement.

De spanning tussen familiepatrimonium en roeping

Uit de levensbeschrijvingen van Sancia Carillo (Spanje), Anna de Torres (Zuidelijke Nederlanden maar van Spaanse afkomst) en Joanna van Randenraedt (Roermond, 1610-1684) blijkt dat zij geestelijke dochter werden omdat hun ouders zich verzetten tegen een intrede in het klooster. Sancia en Anna werden dan maar noodgedwongen geestelijke dochter, maar streefden wel naar afzondering van de wereld. Joanna daarentegen leefde in de wereld, net als haar lerares Agnes van Heilsbach (Roermond, 1598-1640). De ouders van Joanna zagen die levenskeuze met lede ogen aan. Om te verhinderen dat een deel van hun vermogen zou afvloeien naar de jezuiten bij wie hun dochter te biechten ging, wilden zij dat het meisje alleen het vruchtgebruik van haar erfdeel zou genieten, waaruit ze zelfs geen schenkingen mocht doen. Op die manier zou het familievermogen intact blijven.⁶¹ Joanna was geen uitzondering. Ook in de Noordelijke Nederlanden lieten vele katholieke ouders dergelijke bepalingen vast-

---

61 M. Monteiro, *Geestelijke maagden...*, p. 78.

leggen ten opzichte van dochters die samenwerkten met deze paters.

Omdat donaties vaak meer geapprecieerd werden door de paters dan actieve dienstverlening stonden de vrouwen dat vruchtgebruik af aan hun leidsmannen, zodat ze zelf vrijwillig of noodgedwongen in armoede leefden, zeer tot ergernis van hun familie. De uit Brugge afkomstige jezuïet Valentinus Bisschop, die een groot deel van zijn loopbaan doorbracht in de Hollandse Zending⁶² en later opnieuw in Vlaanderen actief was, schreef dat geestelijke maagden dan wel afstand deden van aardse rijkdom, maar dat deze niet achter slot en grendel hoefde te blijven want *het ghelt wordt beschimmelt, ende het verliest syn luyster*. Door het aan te wenden voor *salighe saken* zouden zowel de maagden als anderen daarvan profiteren.⁶³ M. Monteiro wijst erop dat de persoonlijke en materiële autonomie van geestelijke maagden een belangrijke motivatie kan geweest zijn om een religieus leven buiten het klooster te prefereren. Door eigen initiatief te ontwikkelen op het vlak van liefdadigheid en patronage verwierven zij meer invloed binnen het kerkelijk-religieuze domein dan zij als kloosterlingen ooit gekend zouden hebben.⁶⁴

Agnes van Heilsbach mocht van haar familie wel intreden in een klooster in Keulen, maar ze riep haar zwakke gezondheid in om het noviciaat niet af te maken. Ze koos voor een “loopbaan in goede werken”. Haar vader en later haar broer die priester was in Keulen, vonden dat ze haar diensten dan maar beter aan de eigen familie kon besteden en tot hun dood stond ze in voor de huishouding. Uit financiële overwegingen probeerde haar neef daarna te verhinderen dat ze geestelijke dochter werd onder leiding van de jezuïeten. Indien Agnes in het klooster zou treden, moest ze zich door de wet op de dodehand civiel dood laten verklaren. Een intredegeld en eventueel onderhoudsgeld zouden naar het klooster vloeien, maar de overige bezittingen zouden haar erfgenamen toekomen. Dat die neef daar zo happig op was, bewijst dat ze op dat ogenblik geen andere broers of zussen meer in leven had, want die zouden alles geërfd hebben. De biografie van Agnes vermeldt die achterliggende motieven niet, maar

---

62 De Noordelijke Nederlanden werden door de katholieke kerk als missioneringsgebied beschouwd.

63 Geciteerd door M. Monteiro, *Geestelijke maagden...*, p. 79.

64 *Ibid.*, p. 79.

een vergelijking van dit verhaal met de beschikkingen over de dodehand en het erfrecht maken ze wel een aanvaardbare verklaring. Het sterke karakter van Agnes liet haar evenwel tegen de wensen van haar familie ingaan. Zij wou uit overtuiging geestelijke dochter worden en werd door tijdgenoten als voorbeeld gesteld door haar actieve apostolaat en haar inspanningen om in Roermond een elementair catechismusonderricht vorm te geven dat ook elders navolging kreeg. De invloed van haar biechtvader-jezuïet is zeer groot geweest.⁶⁵

Rijke geestelijke dochters in Brugge, families en erfenissen

Zoals hoger gezegd kwamen geestelijke dochters wel vaker uit gezinnen die ook mannelijke geestelijken leverden. Niet zelden stelden zij hun diensten of geld ter beschikking van hun broers. In Brugge vonden we in 1782 een voorbeeld van een bejaarde geestelijke dochter Anna Beyts die samenwoonde met haar broer Joannes Baptiste, kapelaan van de Onze-Lieve-Vrouwekerk.⁶⁶ De zussen Durieu uit Gent hadden eveneens een broer Joseph die priester was. Zij leenden hem in 1724 een som geld.⁶⁷

Niettegenstaande het sobere leven dat we van geestelijke dochters kunnen veronderstellen, waren er enkele die uitzonderlijk rijk waren, waaronder Anna van Blommeghem. Zij woonde in een groot nieuw huis aan de Spiegelrei, slechts één huizenblok verwijderd van het jezuïetenklooster. In 1684 bezat ze naast haar eigen woning nog een dertigtal huizen in Brugge, maar ook gronden in Klemskerke, Koolskamp, Lichtervelde en genoot ze enorme inkomsten uit renten en een vijftal stedelijke officies. Ze had dat alles geërfd van haar ouders en haar oom en tante langs vaderskant. Nadat enkele van haar zussen in het klooster waren getreden, had ze ook hun goederen geërfd.⁶⁸ We kunnen ons hierbij afvragen of die grote rijkdom

---

65 Ibid., p. 211-215.

66 SAB, Bestand Zestendelen, OLV/0157, 3 juli 1782. Broer en zus huren de woning van twee geestelijke dochters, ook twee zussen.

67 SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 280, Rochus Emmery, fo. 9 v, 7 februari 1729.

68 Door de wetgeving op de dodehand mochten geen onroerende goederen naar kloosters afvloeien. Voor hun definitieve intrede moesten de kloosterlingen zich laten "civiel dood verklaren" waarna hun wereldse bezittingen werden verdeeld alsof het een erfenis betrof.

Valentinus Bisschop, *Den lof der suyverheydt*. De editie (Antwerpen: Hiëronymus Verdussen, 1626) brengt de beide eerste boeken. Het derde boek (Antwerpen: Jan Cnobbaert, 1632) richt zich specifiek naar geestelijke dochters. Het frontispies toont hoe Onze-Lieve-Vrouw en het kind Jezus respectievelijk *Oeffeninghen der maegden* en *Regel der maeghden* vasthouden. (Brugge, Openbare Bibliotheek, GGB 60 en 61) (Brugge, © Ccl fotografic)

LOF
der
SUYVERHEYDT
Het Derde Boeck.
Inhoudende de Gheestelijcke Oeffeningen ende
Regel der
MAECHDEN
Door
P. Valentinus Bisschop
Priester der Societeyt
Jesu.
Van Nieuws overdien
ende zeer verbeterd

Cum Licentia

Superiorum.

T ANTWERPEN,
Bij Joan Cnobbaert. M.DC. XXXII.

niet in tegenspraak was met de sobere levensstijl die verwacht werd van een geestelijke dochter. Anna had geen broers of zussen in leven en in 1684 besloot ze inderdaad al haar bezittingen weg te schenken aan haar *apparente erfghenamen*. Ze was toen 42 jaar oud en deed dit uit consideratie *dat het jaerelicx incommen vande goederen die godt almachtich haer op dese weerelt heeft ghelieft te verleenen, meer dan twee dobbel souffisant ende ghenoughsaem is, tot haer heerlyck onderhoudt ende nootsaeckelicheydt, ende niet willende haer apparente erfghenamen ab intestato daervan in eenicher manieren frustreren*.⁶⁹ We beschikken alleen over de schenkingsakte en kunnen daaruit niet afleiden of hierbij enige druk vanwege de familie is uitgeoefend, al kan het laatst geciteerde fragment wel dat vermoeden sterken.

Onder de dertig huizen in Brugge telden we vier herbergen, een kuiperswinkel, een kaarsgieterij, een bakkerij en een schoenlapperhuisje, alle verhuurd. Naast dure woningen in het stadscentrum bezat ze ook huisjes in armenbuurten zoals de Carmersstraat. Of ze ook die verhuurde dan wel goedkoop ter beschikking stelde van armen weten we niet. Bij één huis vermeldt ze wel expliciet dat de vrouw van de pachter er haar leven lang mag blijven wonen. De huuropbrengsten van de huizen en gronden kunnen we niet berekenen, maar ze moeten aanzienlijk geweest zijn. Het rentekapitaal daarentegen kennen we wel: 7917 ponden 4 schellingen 2 groten Vlaams en daarnaast nog enkele kleine renten waarvan we het kapitaal niet kunnen herberekenen maar dat jaarlijks 14 ponden 9 schellingen 5 groten opbracht. In totaal leverden de renten alleen haar een jaaropbrengst op van 498 ponden 11 schellingen 7 groten Vlaams, dit naast de inkomsten die ze genoot van haar talrijke huizen en gronden en van vijf officies die ze onderverhuurde. In haar schenkingsakte vroeg ze dat de begunstigden haar testament zouden uitvoeren en enkele legaten uitbetalen die niet meer dan 2000 gulden zouden bedragen. Ze moesten het patrimonium gezamenlijk beheren zolang zij in leven bleef en haar daaruit een jaarlijks som uitbetalen van 300 ponden groten Vlaams, vrij van taksen. Dat kwam overeen met 72000 groten Vlaams. Ter vergelijking: een metsersdiender verdiende in de tweede helft van de 17de eeuw tijdens de zomer zo'n 24 groten Vlaams per dag. Rekening

---

69 SAB, Oud Archief, recks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 416, Mattheus de Ram per reg. Arnoud Huwyn, fo. 22, 29 december 1684.

houdend met een werkjaar van 252 dagen kwam dat op 6048 groten, maar dat gaat uit van een continue tewerkstelling en daarenboven waren werkdagen in de winter korter.⁷⁰ Het “sobere” jaarinkomen dat Anna zichzelf toebedacht lag nog altijd ruim twaalf keer hoger dan dat van een arbeider. Heeft ook hier de familie het familiepatrimonium beschermd door Anna een “beperkt” vruchtgebruik toe te kennen?

Voor de volledigheid geven we nog de afloop van het verhaal: bij die schenking somde Anna van Blommeghem de namen van alle begiftigden op, behalve *smoeders vaderlicke syde, wiens naemen de comparante niet wel al en syn bekendt*. Ze wees erop dat die wel degelijk recht hadden op 1/4 van de erfenis. Anna stierf uiteindelijk in 1727 op 85-jarige leeftijd en blijkbaar zijn de erfgenamen van die ene grootvader daarvan nooit op de hoogte gebracht. Pas begin 19de eeuw heeft die tak, nakomelingen van haar achterneven, lucht gekregen van de gemiste erfenis en is er in 1817 een delegatie uit Tienen naar Brugge gekomen om de verwantschap te bewijzen en een stamboom op te stellen.⁷¹ De afloop van die zaak is mij niet bekend.

Dit uitzonderlijke verhaal staft wel de bewering van priester Van Male dat geestelijke dochters hun bezittingen bij voorkeur binnen de eigen familie hielden. Het Brugse gewoonterecht stond overigens ook niet anders toe. Het was niet mogelijk meer dan een derde van de bezittingen te legateren bij testament. De overige twee derden gingen naar de rechtmatige erfgenamen of familieleden. Alleen indien zij er niet waren kon de erflater zijn bezittingen naar eigen inzicht legateren.⁷²

---

70 E. Scholliers, *Lonen te Brugge en in het Brugse Vrije (XVe-XVIIe eeuw)*. In: C. Verlinden en E. Scholliers, *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant, deel 2A (XVe-XVIIIe eeuw)*, Brugge, 1965, (Rijksuniversiteit Gent, Werken uitgegeven door de Faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte, 136), p. 87-160.

71 Met dank aan Anita Vanderwaeren (†). Het genealogisch onderzoek uit 1817 wordt besproken door J. Vandenbempt, *De erfgenamen van Anna van Blommeghem († 1727), 19de-eeuws winstbejag?* In: *Vlaamse Stam*, XXXIX, 2003, 3, p. 234-245.

72 L. Gilliodts-van Severen, *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Bruges. Tome second. Coutumes de la ville de Bruges*, Bruxelles, 1875, deel 2, p. 457-470.

Het overlijden van rijke en alleenstaande geestelijke dochters riep dan ook heel wat verwachtingen op bij verre familieleden. Meestal liet de familie geen honderd jaar verstrijken alvorens de vermeende rechten op te eisen. Na het overlijden op 14 juni 1758 van de geestelijke dochter Catharina Olliviers trad Pieter Coppee op als testamentair uitvoerder. Al vlug brachten Pieter Druck en familie hem op de hoogte van hun verwantschap met Catharina: ze hadden gemeenschappelijke overgrootouders. Toen zij niet werden opgeroepen voor de verdeling van de staat van goed op 22 juni 1759 spanden ze prompt een proces in tegen Coppee. Deze beweerde in alle talen *dat hy in prejuditie van d'hoirs van d'overledene nogh voor noch naer haer overlyden geene papieren ofte documenten die hadden kunnen dienen tot bewys van hunne gherechtigheyd ofte bestansel en hadde gescheurt nocte verbrandt*. Het proces sleepte uiteindelijk aan tot 12 juni 1761. Pas dan konden de achterachterneven en -nichten hun erfdeel met goed gevolg opeisen.⁷³

Geestelijke dochters die met zijn tweeën of drieën samenwoonden, probeerden dergelijke acties van hun toekomstige erfgenamen te voorkomen door bij leven hun goederen aan elkaar te schenken. Hoewel legaten niet meer dan één derde van het bezit mochten bedragen, kon men wel zijn hele bezit bij leven wegschenken.⁷⁴ Toch zorgden de schenkers er steeds voor voldoende clausules in te bouwen om zichzelf niet in de problemen te brengen. Meestal kon de begunstigde pas over de geschonken goederen beschikken na het overlijden van de schenker, die levenslang vruchtgebruik of een vast jaarinkomen behield. Ook zekerheden voor de oude dag en praktische regeling van de begraving werden in dergelijke akten genoteerd. Zo kwamen Marie Ostens en Isabelle Janssens in 1707 overeen dat zij elkaar zouden bijstaan *in sieckten ende anderen noodt totter doot toe*. De langstlevende zou de eerst gestorvene eerzaam begraven en alle schulden van het sterfhuis betalen. Wel liet Marie Ostens 100 ponden wisselgeld aan haar familie *wesende het patrimonie vande selve Marie Ostens*. Isabelle voorzag 50 ponden wisselgeld voor haar erfgenamen. Om in orde te zijn naar het gewoonterecht lieten ze in de akte opnemen die schenking *absolutelick ende onwederroepelick* te doen, ze van elkaar te

73 SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 902, Jacques Suvec, fo. 167, 5 augustus 1761.

74 L. Gilliodts-van Severen, *op.cit.*, deel 1, p. 46.

aanvaarden en daar dankbaar voor te zijn. Tevens wisselden ze de sleutels van koffers, kasten, het huis en alle kamers uit.⁷⁵ Om latere betwistingen te vermijden zijn dergelijke schenkingen steeds geregistreerd. In 1729 bijvoorbeeld lieten Cornelia en Joanne Therese Durieu, twee zussen en geestelijke dochters die samenwoonden in Gent, hun schenkingsakte ook in Brugge registreren waar ze enkele erfdeelen in een bakkerij aan de Eekhoutstraat bezaten.⁷⁶ In 1735 gingen Pieternelle Theresia en haar zus Marie Anna de Bosschere een overeenkomst van *ghemeene compagnie ende ghemeensaemheijdt* aan met Catharine Louijse Odent. Veertig jaar later had Catharine als langstlevende alles geërfd. Het waren haar erfgenamen die de voormalige woning van deze geestelijke dochters verkochten.⁷⁷ Toch is bij dergelijke schenkingen ook rekening gehouden met de oorspronkelijke kapitaalbreng in gemeenschappelijke huizen. Vrijwel onmiddellijk na aankoop van hun woning schonken de weduwe Anna Boucheriede Hoyere en de jongere vrouwen Marie Boucherie en Marye Anna Clairebous hun woning aan elkaar. Blijkbaar was Marye Anna Clairebous de jongste. De schenkingsvoorwaarden bepaalden dat zij na overlijden van haar collega's in het huis mocht blijven wonen alsof het haar eigen bezit was, dat de erfgenamen van eerstgenoemde dames haar zouden begraven volgens haar stand, maar dat niemand van haar eigen erfgenamen *thaerder sterfsh. eenich recht int voors. huus sullen vermoghen te pretenderen.*⁷⁸

We vonden geen protest van familieleden tegen dergelijke geregistreerde schenkingen. Dat de dames samenwoonden, rechtvaardigde het feit dat ze elkaars toekomst veilig stelden. Anders was het gesteld als de bezittingen aan een derde werden weggeschonken. Hoewel we het fijne van de zaak niet kennen, is volgende reeks transacties van hetzelfde huis wel opvallend. Op 31 december 1693 schonk de geestelijke dochter Cecilia Schoolmeesters haar huis *De gouden Mauwe* in de Ridderstraat aan meester Ignatius Lespe, kanunnik van Sint-

75 SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 771, Adriaen Rielant, fo. 32 v-38 r, 12 september 1707.

76 SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 280, Rochus Emmery, fo. 9 v, 7 februari 1729.

77 RAB, Fonds Stad Brugge, nummer 777, Albert de Gheldere, 28 maart 1776 (niet gefolieerd).

78 SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 349, Firmin de Grave, fo. 179 r, 24 oktober 1684.

Donaas *omme de goede jonste ende affectie die sij is draegende tot hem*. Zij had die woning dertig jaar tevoren gekocht met haar tante Cathelyne, eveneens geestelijke dochter. Als voorwaarde bij die schenking gold dat de kanunnik na haar overlijden een bedrag van 8 ponden groten Vlaams moest schenken aan de weeskinderen van Cornelis Janssens in Oostende en dat hij moest instaan voor Cecilia van Aelst tot haar volwassenheid. Onmiddellijk daarna verkocht de kanunnik zijn erfdelen in een ander huis.⁷⁹ Nog geen elf maanden later is die schenking herroepen *omme redenen hun daer toe mooverende*, maar voor het overige niet nader verklaard.⁸⁰ De dag nadien al verkocht ze hetzelfde huis voor 300 ponden groten Vlaams aan diezelfde Lespe, waarbij zij verklaarde dat geld ontvangen te hebben.⁸¹ Nog geen vier jaar later liet ze het huis in beslag nemen om een bezetting van een lijfrente van 24 ponden aan de penning 10 te bekomen (het kapitaal zou dus 240 ponden bedragen). De kanunnik was haar die schuldig wegens een obligatie. Tien dagen later gaf hij echter retrocessie van het huis voor de som van 300 ponden. Dezelfde dag leende Cecilia 150 ponden.⁸² De zomer daarop liet ze arrest doen op die delen van hetzelfde huis in eigendom van de erfgenamen van haar overleden tante Cathelyne Schoolmeesters. Cecilia en Cathelyne hadden lange tijd samengewoond en na overlijden mocht Cecilia volgens het erfrecht slechts aanspraak maken op 1/4 van de erfenis. Zelf had ze de begrafenis bekostigd en alle schulden van het sterfhuis betaald als *naeste bloetvriend*. Omdat ze zelf slechts 1/4 kon erven, wou ze ook de begrafenis kosten en schulden volgens dezelfde verdeling geregeld zien, maar de familie van Cathelyne kwam zich niet bekendmaken na herhaalde dagingen vanaf augustus 1699.⁸³ Ze slaagde er pas twee jaar later in die erfdelen te kopen bij decreet.⁸⁴ Drie jaar daarna verkocht ze het huis uiteindelijk definitief aan een andere geestelijke dochter

79 SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 1007, Joost van Wallegghem, fo. 92 v en 97 v, 31 december 1693.

80 SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 746, Matheus de Ram, fo. 6 v, 16 november 1694.

81 SAB, *ibid.*, fo. 7 v, 17 november 1694.

82 SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 814, Jan Antoon de Ruddere, fo. 108 v en fo. 112 r, 26 september 1698.

83 SAB, Oud Archief, reeks 179, Procesdossiers, doos 1453, nummer 119107, Schoolmeesters vs. Schoolmeesters.

84 SAB, Bestand Zestendelen, JAN/0262, 23 juli 1699 en 4 juni 1701.

Marie Anna Lem.⁸⁵ In hoeverre de transacties een dekmantel waren voor weggeschonken geldsommen, een staaltje van speculatie of het misleiden van potentiële erfgenamen is niet duidelijk, toch zou ook hier de opmerking kunnen gelden dat *ieder schaper zijn schaapjes scheert* en dat gold duidelijk niet alleen voor de jezuiten. Het arrest tegen de erfgenamen van Cathelyne Schoolmeesters bewijst evenwel dat familieleden het patrimonium waarop zij meenden recht te hebben, niet zo gemakkelijk uit handen gaven.

Uit de geciteerde testamentaire bepalingen en de schenkingsakten kunnen we afleiden dat zowel bij de geestelijke dochters als vooral bij hun familieleden zeer veel waarde is gehecht aan het behoud van het familiepatrimonium. Bij gebrek aan rechtstreekse erfgenamen probeerde de hele familie een graantje mee te pikken. Samenlevingscontracten van geestelijke dochters werden gerespecteerd, maar het weg-schenken van onroerende goederen aan derden, zelfs al waren dit geestelijken met wie de vrouwen een sterke vertrouwensrelatie onderhielden, bleek niet zo vanzelfsprekend. Deze praktijk bevestigt de stelling van priester Van Male dat geestelijke dochters hun goederen nalieten aan hun familie zodat de geestelijken er niet het beste van weg hadden.

Geestelijke dochters op de vastgoedmarkt

Bij de 73 immobiliëntransacties waarover sprake in tabel 1, zijn er negen waarbij geestelijke dochters zelf als erfgename betrokken waren en zes waarbij het hun erfgenamen waren die een transactie verrichtten. Voor het overige komen de activiteiten qua aard en frequentie vrij goed overeen met het algemene beeld van de Brugse immobiliënmarkt die vanaf het laatste kwart van de 17de eeuw een zwakke conjunctuur weerspiegelde en na een crisis rond 1740 een licht herstel toonde dat evenwel nooit meer het niveau van de eerste helft van de 17de eeuw haalde en dat ver beneden het peil van de 16de eeuw bleef.⁸⁶ Daarmee rekening houdend is het grotere aantal transacties door

85 SAB, Oud Archief, reeks 198, Klerken van de vierschaar, nummer 816, Jan Antoon de Ruddere, fo. 76, 14 november 1704.

86 Gebaseerd op voorlopige resultaten van doctoraalstudie van H. Deneweth rond wonen, bezit en samenleven in Brugge (Vrije Universiteit Brussel, promotor prof. dr. H. Soly).

geestelijke dochters in de decennia 1720 tot 1729 en 1780 tot 1789 alleen te verklaren door fenomenen eigen aan die groep. De toename in de jaren 1780 valt samen met de eerder aangehaalde maatregelen van Jozef II tegen contemplatieve kloosters. Voor een toename in de jaren 1720 hebben we niet onmiddellijk een verklaring. Of in die periode een actieve wervingscampagne van jezuïeten is gevoerd om meer vrouwen in te schakelen in hun zondagsscholen is niet zeker. Dat er in die periode veel geestelijke dochters in Brugge actief waren, vooral in de omgeving van de jezuïeten, wordt bevestigd door de tijdgenoot Jan Pieter van Male al vermeldt die geen plotse toename. Meer onderzoek hiernaar kan alleen maar aangemoedigd worden.

R. Baetens besprak het milieu van een elftal Antwerpse geestelijke dochters. Allen kwamen ze uit de middenstand waarbij koopliedenfamilies domineerden. Sommigen van hen werkten zelf voor hun levensonderhoud, de meesten leefden van de opbrengst van hun persoonlijke eigendommen. Meestal leefden ze met twee samen in een eenvoudig ingerichte particuliere woning in bezit van één van beiden. Opvallend was dat ze allen belangrijke schenkingen aan liefdadige en kerkelijke instellingen deden.⁸⁷ E. Duverger nuanceert dat beeld voor Antwerpen. Detailonderzoek wees uit dat heel wat geestelijke dochters ook uit minder goeode of ronduit arme middens kwamen. Zelf schreef hij de biografie van de geestelijke dochter Suzanna Forchondt. Als koopvrouw in schilderijen, juwelen en andere luxegoederen was zij schatrijk. Toch was bij haar nooit sprake van schenkingen aan religieuze instellingen. Ook testamenten van andere geestelijke dochters tonen aan dat het patrimonium vooral de eigen familie ten goede kwam.⁸⁸

De Brugse transacties bevestigen het beeld van Duverger voor Antwerpen. Het aantal schenkingen door geestelijke dochters was beperkt (4 op 73 transacties in tabel 1) en dan nog waren die schenkingen vaak ondergeschikt aan de familiebelangen, zoals we hoger beschreven. Toch dient erop gewezen dat we enkel geregistreerde schenkingen kunnen achterhalen. Vrouwen als Anna van

---

87 R. Baetens, *De bibliotheek van een geestelijke dochter uit de XVIIIe eeuw te Antwerpen*. In: *Ons Geestelijk Erf*, XLIV, 1970, p. 213-226.

88 E. Duverger, *De Antwerpse geestelijke dochter Suzanna Forchondt (1637-1711)*. In: *Cultuurhistorische caleidoscoop aangeboden aan Prof. Dr. Willy L. Braekman*, Gent, 1992, p. 167-195.

Blommeghem hadden voldoende jaarinkomsten om daaruit regelmatig kleine bijdragen aan *salighe saken* te schenken.

De meeste geestelijke dochters beheerden hun patrimonium als “goede huisvrouwen”. Het kopen (5 gevallen) en verkopen (10 waarvan één ook aangekocht door een geestelijke dochter) van huizen hoorde daarbij, maar het lijkt erop dat die meestal voor eigen gebruik dienden. We telden vijf registraties van huurcontracten (2 aan geestelijke dochters en 3 door hen).⁸⁹ Eén akte had betrekking op een fundatie voor het celebreren van missen voor het zielenheil van een overleden geestelijke dochter. Alle overige akten hadden met geldzaken te maken: in 9 gevallen was het de geestelijke dochter die geld geleend had; in 21 gevallen had ze zelf geld in de vorm van renten ter beschikking gesteld. Dat laatste sluit aan bij de stelling van R. Baetens voor Antwerpen dat vele geestelijke dochters uit de rijkere milieus leefden van de opbrengsten van hun eigendommen. In dat opzicht lieten ze zeker niet met zich sullen. De hoger geciteerde Cecilia Schoolmeesters schrok er niet voor terug arrest te laten doen op het huis van haar voormalige vertrouwenspersoon kanunnik Lespe om een onderpand voor een onbezette lijfrente van 24 ponden groten Vlaams te bekomen. Ook Marie de Lavillette, een geestelijke dochter in Gent, wendde zich in 1741 tot de Raad van Vlaanderen om een Brugse woning in beslag te laten nemen en zo een borg te bekomen voor een kapitaal van 300 ponden groten Vlaams die haar inmiddels overleden vader, een raadsman en procureur van het Hof, aan het Brugse lijnwadiersambacht had geleend.⁹⁰ In 1721 liet Marie de Crits een huis in beslag nemen en openbaar verkopen omwille van een achterstallige rente.⁹¹ Drie gevallen waarin de patrimoniale belangen een gerechtelijke procedure noodzaakten.

Waar we voor Brugge wel enkele belangrijke schenkingsakten vanwege geestelijke dochters vonden, maakten deze toch een minderheid van hun immobiliëntransacties uit. Door het vrijwaren van het familiëpatrimonium en door verstandige investeringen konden zij leven van de opbrengsten van hun bezit. Andere geestelijke dochters bleven

---

89 Huurcontracten dienden alleen geregistreerd te worden als de termijn 9 jaar of meer bedroeg. In zeldzame gevallen werden kortere termijnen geregistreerd om rechtszekerheid te garanderen.

90 SAB, Bestand Zestendelen, DON/1329, 26 september 1741.

91 SAB, Bestand Zestendelen, OLV/0046, 5 mei 1721.

hun beroep uitoefenen. De inkomsten die ze zelf niet nodig hadden voor hun eigen levensonderhoud, konden ze wel besteden aan hun liefdadigheidswerken of wegschenken aan de geestelijken met wie ze samenwerkten, maar ze zorgden er toch steeds voor dat de basis van hun rijkdom onaangetast en binnen de familie bleef.

Besluit

Het Concilie van Trente vond dat vrouwen hun religieuze roeping alleen konden invullen in slotkloosters waar ze een contemplatief bestaan leidden en hun maagdelijke staat het beste konden vrijwaren. Hoewel een kloosterleven vrijwel het enige eerbare alternatief voor een huwelijk leek, was die mogelijkheid niet voor iedereen weggelegd. Intredegeden en bruidschatten konden alleen door de meer vermogende families worden opgebracht. Het leven in afzondering en onvoorwaardelijke gehoorzaamheid viel sommigen in fysiek of psychologisch opzicht te zwaar. Toen vanaf de late 16de eeuw steeds meer vrouwen opteerden voor een actief religieus leven buiten het klooster, keurde Rome dat niet zomaar goed. De naar Frankrijk uitgeweken Engelse Mary Ward probeerde een vrouwelijke pendant van de jezuiteten op te richten: *de jezuietinnen* of *les jésuitines*. Rome wou die beweging alleen erkennen mits ze de clausuur zou aanvaarden. Toen Mary Ward daartoe niet geneigd bleek, werd de beweging in 1631 verboden. Geestelijke dochters die een pater jezuïet tot geestelijke leidman kozen, werden ook wel eens *jezuietessen* genoemd. Zij hadden echter niet de ambitie een vrouwelijke tegenhanger van de paters te worden en werden bijgevolg wel getolereerd.⁹² Toch blijkt uit geloofsboeken dat de activiteiten van geestelijke dochters onder blijvende controle van hun leidsmannen stonden en dat de vrouwen regelmatig werden gewezen op de normen van betamelijkheid voor leken.⁹³ Geestelijken zagen al vroeg het potentieel van deze vrouwen als hulp bij onderwijs, liefdadigheidswerk, het onderhoud en de versiering van kerken. Door hun sobere kledij, ingetogen houding en hun werkzaamheden straalden ze vroomheid uit en droegen ze op

---

92 M. De Vroede, *op. cit.*, p. 92-94.

93 M. Monteiro, *Geestelijke maagden...*, p. 120-121.

hun manier bij tot de Contrareformatie. Vooral jezuiten – daarin bijgestaan door bisschoppen – hebben deze vorm van semi-religieus leven verdedigd.

Na 1600 is het aantal geestelijke dochters – zoals overigens ook het aantal religieuzen en begijnen – sterk toegenomen. De leefgemeenschappen onder leiding van geestelijken trokken ook arme ongehuwde vrouwen aan die er economische bescherming vonden. Toch mogen vrouwenoverschot en het afwijzen van een slotkloosterbestaan niet ingeroepen worden als de enige verklarende factoren. Vele vrouwen zetten zich actief in voor hun geloofsovertuiging, vaak in navolging van andere gezinsleden, en werkten vanuit een maatschappelijk engagement door armere kinderen onderwijs te geven en een handenarbeid aan te leren. In Brugge waren er vanaf het midden van de 17de eeuw steeds meer vrouwelijke leerkrachten die kinderen bekwaamden in kantwerk, naaien en breien. Een groot deel van hen waren geestelijke dochters.⁹⁴

Eerste steekproeven voor Brugge tonen aan dat vanaf de jaren 1680 steeds meer rijken als geestelijke maagd door het leven gingen. De kwezelkledij was voor alleenwonende vrouwen een geschikte manier om eerbaarheid af te dwingen.⁹⁵ Toch zijn er ook aanwijzingen dat vanaf die periode de toestroom van armere vrouwen is afgeremd. Vooral jezuiten hebben actief gezocht naar vrouwen die èn financieel zelfstandig waren èn over de nodige vaardigheden beschikten om het tijdrovende onderwijs en catechismus voor meisjes over te nemen. Door die vrouwen buiten de kloosters te houden konden ze blijvend beroep doen op de sociale netwerken van de familie en was hun bezit niet onderhevig aan de wetten op de dodehand. Ouders zagen hun eigen verwachtingspatroon soms doorkruist door de keuze van hun dochters. Zijzelf en vooral ook de verdere verwanten waakten er angstvallig over dat het familiepatrimonium intact bewaard bleef. De geestelijke dochters konden wel vrij beschikken over het vruchtgebruik of een jaarinkomen, zodat ze zelf alle belang hadden bij goede

---

94 J. Geldhof, *Onderwijs en armenzorg*. In: M. Cloet, *Het bisdom Brugge (1559-1984). Bisschoppen, priesters, gelovigen*, Brugge, 1984, p. 256-260.

95 Oudere vrouwen en weduwen kleedden zich vaak donker en sober. Dat jonge, ongehuwde vrouwen dat ook deden, was een signaal naar de buitenwereld. Kwezels droegen geen habijt, maar de donkere kleren maakten hun levenskeuze duidelijk. M. Monteiro, *Geestelijke maagden...*, p. 49.

beleggingen en investeringen. Dat een deel van de opbrengsten naar de kerk afvloeide blijkt uit getuigenissen van tijdgenoten, de vrouwen zelf hadden een informele gelofte van armoede afgelegd.

Deze bijdrage over geestelijke dochters resulteerde uit een (nog lopend) onderzoek naar de vastgoedmarkt. De Brugse situatie werpt heel wat vragen op die alleen door een systematisch onderzoek naar geestelijke dochters kunnen beantwoord worden. Hoe evolueerde het totale aantal geestelijke dochters? Wat waren de verhoudingen tussen arme en rijke geestelijke dochters? Bestonden daarin verschuivingen? Waren vrouwen uit bepaalde milieus eerder geneigd tot een dergelijke levenskeuze dan andere vrouwen? Oefende de stad aantrekkingskracht uit op geestelijke dochters uit de ruimere omgeving? Welke factoren speelden daarin een rol? Het bronnenmateriaal lijkt voldoende rijk om een gedegen studie op te bouwen. Vooral de begraafboeken maken een statistische benadering mogelijk. Kadastrale en notariële bronnen bieden boeiend kwalitatief materiaal voor een bijkomend prosopografisch onderzoek naar vrouwen uit rijkere milieus. Erfenisbepalingen, schenkingsakten en boedelbeschrijvingen maken het mogelijk het materiële leven van geestelijke dochters te reconstrueren en te vergelijken met dat van andere vrouwen uit gelijkaardige milieus.

Bijlage: Brugse geestelijke dochters

In het Brugse Stadsarchief vonden we in de registers van de zestendelen (aangeduid met Z) en in de registers van de klerken van de vierschaar (K) geestelijke dochters als dusdanig terug. De inschrijvingen in de registers van de zestendelen zijn registraties van eigendomsoverdrachten van en lasten op Brugse huizen. De personen die daarin met naam zijn vermeld, zijn belangrijke partijen. De gegevens in onderstaande lijst dateren van juni 2003, op een ogenblik dat bijna 25 % van alle gegevens was ingevoerd in een database. De informatie uit de registers van de klerken van de vierschaar komt voort uit een huizenonderzoek van een 200-tal huizen, zo'n 2,5 (in 1580) à 3,5 % (in 1786) van het totale aantal Brugse huizen.

Deze tabel bevat achtereenvolgens de bronvermelding, naam van

de geestelijke dochter (alfabetisch op niet-omgezette familienaam), oud-kadastraal huisnummer (bepaalde zestendeelnummers worden gevolgd door een exponent, vaak 2; dat duidt op een woning die achteraf is bijgevoegd in de registers omdat ze eerder vergeten was, een afsplitsing van een bestaande woning of een achteraf bijgebouwde woning), en jaartal van vermelding in de bron. Indien per huis meerdere vermeldingen voorkwamen, zijn die naast elkaar opgesomd. Verschillende huizen zijn onder elkaar opgenomen. Als de tijdsdecade bij gelijke namen groot was, hebben we die als aparte personen vermeld, omdat we zonder bijkomend onderzoek niet konden bevestigen dat het om dezelfde personen ging.⁹⁶

Z	Baelsaer, Joanne	DON/0282	1730
K	Balsaen, Joanne	DON/0282	1730
Z	Beghin, Magdalena	JAN/1006	1788
Z	Beghin, Marie Magdaleine	DON/0283	1785
Z		OLV/0165	1785
Z		OLV/0227	1785
Z		OLV/0254	1785
Z		OLV/1387	1785
Z	Beijer, Joanna	NIK/0060	1719
Z	Blomme, Therese	DON/0361	1779, 1780, 1783
Z	Bossaert, Clara	JAN/0199	1791
K	Boucherij, Marie	JAN/0198	1726
Z	Boudins, Livine Albertine	CAR/0048	1779
Z	Bousson, Catherine	OLV/0338	1790
K	Bruynsteen, Catharine	JAN/0274	1749
K	Clairebous, Marye Anna	JAN/0198	1726
K	Coppieters, Anna Joanna	DON/0283	1759
K	De Bosschere, Pieternele Therese	JAN/0278	1735*
K	De Bosschere, Marie Anna	JAN/0278	1735*
Z	De Ccuninck, Marie Therese	OLV/0421	1724
Z	De Crits, Brunona Louise	OLV/0134	1780

96 Bij namen vergezeld van een * stond niet vermeld dat ze geestelijke dochter waren, wel dat ze *tsamen sijnde in gemeene compagnie ende gemeensaemheijt van goede*. Ze kochten het huis van andere geestelijke dochters over.

Z	De Crits, Marie	JAN/0237	1719, 1721
K	De Crits, Marie Therese	JAN/0265	1751
K	De Graeve, Marie	NIK/0850	1710
Z	De Laveijne, Anna Marie	JAN/0367	1782
Z	De La Villette, Anna Marie	JAN/1038	1767
Z		OLV/0267	1791
Z	De La Villette, Marie	DON/1329	1741
Z	De Melgar, Marie Therese	OLV/0427	1782
Z	De Roose, Marie Cornelia	JAN/0335	1728
Z	De Rudder, Agnes	JAN/0191	1736
Z	De Schietere, Marie Caroline	JAN/0224	1781
Z	De Vloo, Angeline	OLV/0198	1777
Z	De Wyntere, Walburghe	DON/1283	1782
Z	D'hitte, Brigitte	OLV/0971	1775
Z	D'hollander, Theresia	OLV/1391	1793
K	Dhoyere, Anna (wed.)	JAN/0198	1726
Z	Dregghe, Joanne	OLV/1414	1726
K	Du Rieu, Cornelia	DON/1290	1729
K	Du Rieu, Joanne Theresia	DON/1290	1729
Z	Eechout, Pieternelle	JAN/0406	1732
Z	Feys, Jacoba	OLV/0354	1780
Z	Geuns, weduwe Geuns	DON/0514	1688
Z	Gilot, Marie	OLV/0225	1726
Z	Gilot, Clara	OLV/0225	1726
K	Haghetuyte, Joanne Therese	NIK/0785	1765
Z	Huijs, Marie	JAN/1007	1777
Z	Inghelbrecht, Catherine	NIK/0060	1777
K	Ivaigne, Marie	NIK/0848	1712
K	Janssens, Isabelle	JAN/0278	1707, 1714
Z		JAN/0278	1728
K	Lem, Marie Anna	JAN/0262	1704
Z	Lommaert, Marie Anne	OLV/0247	1725
K	Noe, Marie	NIK/0824	1705
K	Odent, Catharine Louijse	JAN/0278	1735*
K	Olleviers, Catharina	JAN/0276	1761
K	Ostens, Marie	JAN/0278	1707, 1714
K	Oudermarck, Catharina	DON/1310	1729
Z	Pardo, Lucie Françoise	JAN/0178	1721 (†)

Z	Pauwels, Isabelle	OLV/0125	1733
Z	Peuteman, Brigitta	OLV/1391	1793
Z	Pieters, Anne Marie	OLV/1386	1728
Z	Priem, Marie Theresia	JAN/0407	1775
Z		DON/1282	1778
Z		OLV/0054	1776
Z		OLV/03382	1781
Z		OLV/1643	1780
Z		NIK/0847	1775
Z	Provoost, Joanna	OLV/0157	1781
K	Roessens, Marie Theresia	DON/1289	1769
Z	Sauvage, Magdalene	OLV/1597	1728
K	Schapelinck, Joanna Josepha	NIK/0847	1767
K	Schoolmeesters, Cecilia	JAN/0262	1693-1704
Z	Standaert, Marie	DON/1281	1780
Z	Storm, Marie Françoise	OLV/0840	1717
Z	Timmerman, Marie	OLV/0235	1720
K	Van Blommeghem, Anna	NIK/0851	1684
K		JAN/0198	1684
K	Vanden Kerckhove, Anna	DON/1294	1739
Z	Vanden Kerckhove, Anna	OLV/0157	1782
Z		OLV/0924	1780
Z		JAK/0093	1780
Z		CAR/0010	1780
Z	Vanden Kerckhove, Joanne	JAN/0281	1785
K	Vanden Kerckhove, Joanna Theresia	JAN/0281	1790
K	Vanden Kerckhove, Joanna Therese	DON/1294	1739
Z		OLV/1551	1789
Z	Vanden Kerckhove, Margriete	OLV/0157	1782
Z		OLV/0369	1794
Z		OLV/0924	1780
Z		JAK/0093	1780
Z		NIK/1780	1780
Z		CAR/0019	1793
Z	Van Oije, Robertine	OLV/0737	1780
Z	Van Overloope, Marie Anne	JAK/01802	1795
Z	Van Overloope, Cornelic	JAK/01802	1795
Z	Van Steelandt, Catharine	CAR/0123	1782

Z	Vander Straten, Francoise Levine	DON/0282	1717
Z	Van Thienen, Isabelle	JAN/0422	1718
Z	Verhouve, Agnes Marie Anne	OLV/0237	1776
Z	Verhouve, Anna Josepha	OLV/0237	1776
K	Verhouve, Therese	JAN/0225	1729
Z	Verhulst, Isabelle	JAN/0545	1784

Mijn herte breekt als ik zie en hoore al wat men op Heilighdagen pleegt. De feesten en rituelen van het Directoire in confrontatie met de volkscultuur in het Leiedepartement

De Franse tijd wordt in de geschiedschrijving vaak omschreven als een 'revolutionaire' overgangperiode tussen het Ancien Régime en de moderne maatschappij. In vele opzichten klopt dit beeld ook. Wie de archiefbronnen uit deze periode grondig leest, treft een gespleten maatschappij aan. Continuïteit en verandering staan pal tegenover elkaar. Nieuw vermengt zich met oud¹.

De inlijving van België bij de Franse Republiek op 1 oktober 1795 (9 vendémiaire jaar IV) betekende het startschot om het nieuwe, burgerlijke regime uit te bouwen. De afkerige bevolking, de economische malaise, de oorlogsvernielingen en het radicale karakter van de nieuwe instellingen bezorgden het Directoire de reputatie van een chaotische periode². Ook de introductie van de nieuwe ideeën liet zich niet zo eenvoudig realiseren.

Eén van de domeinen waar het republikeinse regime verandering in wilde brengen, was het culturele leven. Cultuuruitingen zoals muziek, theater, symboliek, godsdienst, literatuur, vermaak en taal werden gebruikt als propagandamiddel om de 'republikeinse boodschap' over te brengen. De politisering van de cultuur bereikte een

---

1 Dank aan Prof. Dr. Luc François, drs. Jelle Haemers en Prof. Dr. Gita Deneckere, voor de nuttige tips bij de voorbereiding van dit artikel. De archieven en reeksen worden in de voetnoten afgekort weergegeven. RAB = Rijksarchief te Brugge, FHB = reeks Franse Hoofdbesturen, SAT = Stadsarchief Tielt, AN = Archives Nationales Parijs.

2 'Het Directoire (1794-1799)', met bijdragen van Piet Lenders, Etienne Hélin en Luc Dhondt, in: Hasquin (Hervé) ed., *België onder het Frans bewind, 1792-1815*, Brussel, 1993, pp. 73-169.

hoogtepunt met de republikeinse feesten. Deze evenementen bundelden immers alle andere cultuuruitingen³.

Deze bijdrage concentreert zich uitsluitend op de relatie tussen de republikeinse feestcultuur en de bestaande volkscultuur in het Leidedepartement tijdens het Directoire. Het Leidedepartement omvatte de huidige provincie West-Vlaanderen, inbegrepen de gemeenten die als gevolg van het taalgrensakkoord in 1963 werden overgeheveld naar de provincie Henegouwen. Het Directoire is de benaming voor het politiek systeem dat bestond tussen de definitieve aanhechting van de Verenigde Departementen en het aantreden van Napoleon Bonaparte.

De Franse overheidsstructuren vormden zowel onder de Republiek, het Consulaat en het Keizerrijk een zeer hiërarchisch en strikt systeem. De Franse republiek en het latere Keizerrijk werden bestuurd vanuit Parijs.

Tijdens het Directoire werd het gebied onderverdeeld in departementen, geleid door een verkozen departementale administratie. Ieder departement telde een aantal kantons. Deze waren op hun beurt onderverdeeld in municipaliteiten. Deze kleinste bestuurlijke eenheden werden bestuurd door een kantonale of municipale raad met minstens één municipale agent en één schepen, naargelang de grootte van de plaats. Ook in het Leidedepartement was dit zo. Tussen het departementale en het municipale niveau, bestond er een intermediaire instelling: de regeringscommissarissen. Deze goedbetaalde ambtenaren waren meestal van Franse afkomst. Zij vertegenwoordigden rechtstreeks de Parijse regering. Dit corps werd geleid door de departementale regeringscommissaris die direct rapporteerde aan de minister van Binnenlandse Zaken⁴.

3 'Het Directoire (1794-1799)', *op.cit.*, pp. 70-169.

Dit artikel is gebaseerd op mijn licentiaatsverhandeling: Van Nieuwenhuysse (Liesbet), *Verzet of integratie? De politiek van de Franse administratieve overheden met betrekking tot de volkscultuur in het Leidedepartement tussen 1795 en 1814*, Gent, RUG, (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), Nieuwste Tijden, Prof. Dr. François, 2000, 287 p. Een synthese daarvan werd eerder gepubliceerd als 'Officiële feesten in de Franse tijd. Volkscultuur en cultuurpolitiek in het Leidedepartement (1795-1815)', in: *Oost-Vlaamse Zanten. Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen*, 76, 2001, 4, pp. 294-320.

4 Devolder (Conny), *De Verenigde Departementen onder het Frans bewind. De constitutionele instellingen van het Directoire*, Brussel, 1997, p. 24, 121-127, 171-174, (Algemeen Rijksarchief in de Provinciën, Studia 7).

Op 28 pluviôse jaar VII (16 februari 1800) brak een nieuw politiek tijdperk aan: het Consulaat. Voortaan vervingen de prefecten de departementale administratie. De kantonstructuur verdween voor de gemeentelijke structuur die we ook vandaag nog kennen. Op het tussenniveau kwamen de onderprefecten in de plaats van de regerings-commissarissen. Onder het Keizerrijk bleven deze structuren behouden⁵.

Deze strakke bestuurlijke organisatie zag er in de dagelijkse praktijk vaak anders uit. Gedurende het hele Directoire kampte de overheid met een ambtenarentekort. Sommigen lieten zich afschrikken door het Frans, anderen door de verplichte eed van trouw aan het regime. De lagere ambten werden bovendien niet bezoldigd.

De republikeinse feesten: ideaal versus realiteit

Een eerste vraag is hoever het draagvlak van de nieuwe, republikeinse feestcultuur in het Leidedepartement reikte. Hoeveel feesten werden er gevierd? Slaagden de machthebbers erin om de gewone mensen te betrekken bij de feesten? Was 'het volk' überhaupt geïnteresseerd in de nieuwe feestcultuur? De notie 'volkscultuur' wordt hier geïnterpreteerd als de brede, alledaagse cultuur, waar iedereen, elite of volk, vreemd of eigen aan participeert⁶.

Kwantitatieve resultaten

In de Franse historiografie wordt aangenomen dat de feesten van het Directoire weinig weerklank hadden bij de plaatselijke bevolking⁷. Wanneer we het beschikbare materiaal uit het Leidedepartement bekijken, valt het op dat er in de jaren IV en VI het meeste feesten werden

---

5 Antoine (François), *Les institutions publiques du Consulat et de l'Empire dans les départements réunis (1799-1814)*, Brussel, 1998, 365 p.

6 Dekker (Ton), Roodenburg (Herman) en Rooijackers (Gerard) red., 'Vieren en markeren. Feest en ritueel', in: Dekker (Ton), Roodenburg (Herman) en Rooijackers (Gerard) red., *Volkscultuur: een inleiding in de Nederlandse etnologie*, Nijmegen, 2000, pp. 7-12.

7 Bernard (Bruno), 'Het revolutionaire feest: van spontane bijeenkomst tot officiële betoging?', in: Hasquin (Hervé) ed., *België onder het Frans Bewind, 1792-1815*, Brussel, 1993, pp. 487-490.

gevierd, in tegenstelling tot de jaren V, VII en vooral het jaar VIII. Het dieptepunt van het jaar VIII laat zich waarschijnlijk verklaren door de nasleep van de Boerenkrijg en de geleidelijke machtsverschuivingen van het Directoire naar het Consulaat. De bloei van de feestcultuur in het jaar IV is waarschijnlijk te wijten aan het feit dat dit het eerste jaar was waarin de feesten werden geïntroduceerd. De reden voor het grote succes van het jaar VI moet gezocht bij het ministerschap van François de Neufchâteau die de feestcultuur nieuw leven inblies.

Deze resultaten komen grosso modo overeen met de tendenzen die Michel Vovelle vaststelde voor de departementen die het huidige Frankrijk vormen⁸. De mate van stabiliteit van het regime was een barometer voor het succes van de feesten en vice versa.

De geografische spreiding van het Feest van de dood van Lodewijk XVI

Jaar IV (23/09/1795- 21/09/1796)	Jaar V (22/09/1796- 21/09/1797)	Jaar VI (22/09/1797- 21/09/1798)	Jaar VII (22/09/1798- 22/09/1799)	Jaar VIII (23/09/1799- 22/09/1800)
Brugge	Brugge		Brugge	
	Ardoois		Ardoois	
Ieper	Ieper		Ieper	
	Izegem		Izegem	
	Kortrijk		Kortrijk	
Menen	Menen		Menen	
			Meulebeke	
Oostende	Oostende		Oostende	
Poperinge	Poperinge			
Roeselare	Roeselare		Roeselare	
		Ruiselede		
		Rumbeke		
	Tielt		Tielt	
	Waasten		Waasten	
Bellegem			Bellegem	

⁸ Vovelle (Michel), *La mentalité révolutionnaire: société et mentalités sous la Révolution française*, (Paris), 1985, pp. 165-166.

	Damme		Damme	
	Dikkebus		Dikkebus	
Diksmuide			Diksmuide	
	Elverdinge		Elverdinge	
	Gistel	Gistel	Gistel	
		Hooglede		
			Harelbeke	
			Haringe	
		Hooglede	Hooglede	
	Houtave		Houtave	
	Ingelmunster			
Lo	Lo		Lo	
			Moorsele	
Nieuwpoort			Nieuwpoort	
			Oostkamp	
	Pervijze		Pervijze	
			Torhout	
Veurne	Veurne		Veurne	
			Wakken	
			Wervik	
	Westkapelle		Westkapelle	
	Westnieuwkerke		Westnieuwkerke	
	Zonnebeke		Zonnebeke	

In geografisch opzicht valt het op dat er vooral uit afgelegen kantons weinig verslagen werden ingestuurd. De kuststeden, de stadjes en de gemeenten grenzend aan Brugge bleken de meest trouwe 'feestvierders'. De afstand ten opzichte van de departementshoofdplaats lijkt dus een indicator voor de spreiding en de frequentie van de feesten.

Dergelijke kwantitatieve kijk op de feestverslagen vertoont bij grondige lectuur echter heel wat fouten. In de eerste plaats waren vele verslagen bedoeld om de hogere gezagdragers een rad voor de ogen te draaien. De melding dat er gefeest werd, zegt overigens niks over het aantal en het profiel van de mensen die eraan deelnamen. Meer

gedetailleerde studie is dus noodzakelijk om het succes van de feesten te meten.

Sommige verslagen laten geen twijfel bestaan over de opkomst. In Pervijze bijvoorbeeld daagde er voor het feest van de Jeugd in het jaar IV niemand op. Dit was ook het geval op het feest van de Gehuwden⁹. In andere gevallen is het vrij zeker dat het volk uitsluitend passief aanwezig was. De inwoners van Menen bijvoorbeeld volgden het feest van de Volkssoevereiniteit vanachter hun vensterramen¹⁰. Waagden ze zich niet buiten uit angst om als 'overloper' te worden beschouwd, bekeken ze de ceremonieën en symbolen als een bevreemdend curiosum of was het een vorm van stilzwijgend verzet?

Slechts uitzonderlijk kunnen ook de redenen voor de magere opkomst afgeleid worden. Het feest van de Jeugd in het jaar IV in Oostende had een tegenovergesteld effect: de jeugd trok weg in de plaats van samen te komen. De vorige editie van het feest van de Jeugd had een bittere nasmaak gelaten. De overheid greep het feest aan om arbeidsgevangenen te nemen. Geen enkele jongen vertoonde er zich sindsdien nog¹¹.

Het beperkte succes van de feesten wordt in de internationale literatuur in de eerste plaats verklaard vanuit de monotone uitvoering, de geconstrueerde achterliggende boodschappen en het gebrek aan enthousiaste feestvierders¹². Onderzoek voor de Verenigde Departementen toonde ook aan dat de republikeinse feesten met hun pompeuze plechtigheden weinig succes behaalden. De oorzaak van dit falen werd enerzijds toegeschreven aan de geringe populariteit van het regime en de gehechtheid aan de eigen cultuur. Anderzijds zocht Bernard zijn verklaring ook in het kunstmatig, stereotype karakter van de feesten¹³. De reden voor de geringe weerklank van de feesten, komt verder nog aan bod.

Meestal is er onduidelijkheid over de opkomst. Hier duikt de alomtegenwoordige en quasi onoplosbare kwestie van de deelnemers-

9 RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Pervijze, 10 floréal jaar IV (29 april 1796).

10 RAB, *FHB*, 1103, verslag kanton Menen, 4 germinal jaar VI (24 maart 1796).

11 RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Oostende, 12 germinal jaar IV (1 april 1796).

12 Ozouf (Mona), *La fête révolutionnaire, 1789-1799*, Paris, 1976, 41-58.

13 Bernard (Bruno), *op.cit.*

aantallen op¹⁴. Het feest van de dood van Lodewijk XVI in Avelgem van het jaar VII werd volgens het verslag bijgewoond door 'een groot aantal inwoners uit het kanton van alle leeftijden en rangen'¹⁵.

Zelfs indien er cijfermateriaal voorhanden is in de bronnen, blijft er twijfel. Het feest van de Gehuwden in Dikkebus in het jaar VI trok volgens de verslaggever 80 à 90 gehuwde koppels aan mét kinderen¹⁶. In Menen zou het eend- en palingvangstspel op het feest van 18 fructidor van het jaar VI (4 september 1798) tweeduizend kijklustigen uit de stad en het omliggende platteland gelokt hebben. Dit getal lijkt aan de hoge kant omdat de totale bevolking van Menen in het jaar V 5.109 personen bedroeg en in het jaar VIII slechts 4.911 personen¹⁷. Toch zijn er redenen om aan te nemen dat de festiviteiten in Menen veel volk op het been brachten. Bernard wees erop dat namiddagvermakelijkheden zoals balspelen en militaire parades globaal beter scoorden, hoewel hij de globale weerklank van de feesten doorgaans negatief beoordeelt. Ook James Scott besteedt speciale aandacht aan de rol van vermaak bij officiële feesten. Volgens deze auteur geven de machthebbers hun ondergeschikten bewust 'brood en spelen' zodat deze laatste hun energie kwijt kunnen. Iedereen is tevreden. De macht van het bestuur wordt bevestigd, terwijl de onderdrukte groep ervan profiteert om volop te consumeren en zich te ontspannen¹⁸. In Menen schaarde het volk zich rond de oevers van de Leie om te bekijken hoe verschillende bootjes bemand met lokale overheden om het snelst een paling probeerden te vangen. Eens de paling gevangen was, liet men acht eenden los op het water. Dan brak er een wedstrijdje 'eendenvangen' aan¹⁹. Dergelijk niet alledaags schouwspel wekte ongetwijfeld de nieuwsgierigheid op van heel wat mensen. Bovendien kwamen gelijkaardige spelen vaker voor in deze regio. Het eenden-

---

14 Deneckere (Gita), *Sire, het volk mort. Sociaal protest in België, 1831-1914*, Antwerpen, 1997, pp. 13-14.

15 AN, *F1cIII*, Lys, 4, fêtes nationales, verslag kanton Avelgem, 2 pluviöse jaar VII (21 januari 1799).

16 RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Dikkebus, 10 floréal jaar VI (29 april 1798).

17 Gyssels (Claire) en Van Der Straeten (Lieve), *Bevolking, arbeid en tewerkstelling in West-Vlaanderen (1796-1815)*, Gent, 1986, (Belgisch Centrum voor Landelijk Leven, 89), p. 198.

18 Scott (James), *Domination and the Arts of Resistance*, New Haven/London, 1990, pp. 183-201.

19 RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Menen, 18 fructidor jaar VII (4 september 1799).

vangen vond bijvoorbeeld ook plaats op het feest van de Vrijheid van het jaar VI in Wervik²⁰. Ook Jozef Van Walleghem geeft in zijn dagboek een uitvoerige beschrijving van een palingvangst in Brugge²¹. De strategie om met 'brood en spelen' het succes van een feest te vergroten, werkte blijkbaar in Menen.

Opvoeding maakt de mens tot burger

Wilden de feestorganisatoren de lokale bevolking van het Leiedepartement eigenlijk wel bereiken? De feestcultuur die het Directoire naar veroverde gebieden zoals het Leiedepartement exporteerde, had een sterk officieel karakter. Als hersenspinsels van een handvol verlichte intellectuelen, waren de feesten voornamelijk bedoeld om het republikeinse ideeëngoed te verspreiden. Daarbij ging men ervan uit dat het volk moest worden opgevoed: de natuur creëert de mens, maar de opvoeding maakt hem tot burger²². De bedoeling was steeds om de *esprit public* van de bevolking te beïnvloeden en het regime populair te maken.

Mona Ozouf schrijft dat de vertegenwoordigers van het Directoire in hun streven naar de opvoeding van het volk de bestaande lokale feesten en rituelen voortdurend bestreden²³. De regeringscommissarissen die telkens slechts voor één jaar aan een bepaalde municipaliteit werden toegewezen, hadden niet voldoende tijd om de plaatselijke feesten en rituelen te leren kennen. Bovendien waren ze hoog opgeleid en afkomstig uit stedelijke milieus. Het 'platteland' vormde in hun ogen de negatieve tegenpool van de 'stad'. Volksfeesten en rituelen werden afgedaan als vormen van bijgeloof die niet de moeite

---

20 RAB, *FHB*, 1103, verslag kanton Wervik, 17 thermidor jaar VI (4 augustus 1798).

21 Van Walleghem (Jozef), *Merckweerdigste voorvallen en daegelijcksche gevallen. Brugge 1797*, Brugge, 1997, (Brugse Geschiedbronnen uitgegeven door het Gemeentebestuur van Brugge, XXV), p. 56: "*den paling die over het water gehangen was, door de swemmers getrokken wiert, onder de toejuegingen van eene bijnae ontelbaere menigte volks...*".

22 RAB, *FHB*, 1104, Circulaire minister van Binnenlandse Zaken Letourneux aan de centrale administraties, 20 germinal jaar VI (9 april 1798).

23 Ozouf (Mona), *op.cit.*, p. 361: "*représentants en mission ou commissaires du directoire exécutif, c'est ici tout un: parachutés dans une vie provinciale qu'ils ignoraient, ils n'ont rien pu, ou rien voulu, voir de la vie traditionnelle; ils ont combattu sans relâche les usages populaires, et imposé à contre-sensibilité une fête sans racines, destinée à être emportée avec eux*".

loonden om gerapporteerd te worden. Dit was één van de redenen waarom de officiële feesten faalden in hun opzet²⁴.

Het is duidelijk dat de organisatoren niet alle feesten openstelden voor de hele bevolking. Een aantal, zoals het feest van de dood van Lodewijk XVI, beoogde in de eerste plaats het administratief, militair en politiek personeel samen te brengen. Het volk werd eerder teruggedrongen naar de achtergrond. Andere richtten zich dan weer wel meer naar de gewone mensen. Een mooi voorbeeld daarvan zijn de zogenaamde moraalfeesten. Deze feesten baseerden zich volledig op de symboliek van de generaties. Daarbij vertrok men van een zeer traditioneel maatschappijbeeld: iedere generatie ervaart het leven op haar eigen manier. Omdat ieder mens alle levensfasen doorloopt, bestaat er een zeer intense verbondenheid tussen kinderen, jongeren, volwassenen en bejaarden. Deze verbondenheid brengt met zich mee dat de generaties onderling waarden uitwisselen. Eens het regime deze waarden controleert, beheerst ze ook de ideeën van de mensen²⁵. En dat was precies de bedoeling: de bevolking winnen voor de principes van het regime.

Met het feest van de Jeugd probeerden de Parijse gezagdragers de toekomst van het regime te verzekeren. De overheid hoopte de jongeren een aantal universele waarden bij te brengen: eenvoud, regelmaat, werklust, soberheid²⁶. Kinderen die naar de Franse scholen gingen en jongens van 16 jaar of 21 jaar werden speciaal gevraagd als deelnemers aan de ceremonieën. In de praktijk werd de jeugd opgedeeld in twee groepen. De 16-jarigen konden deelnemen aan het ceremonieel van de bewapening, terwijl de jongemannen van 21 jaar zich konden laten registreren op de burgerlijst om te kunnen stemmen. Het feest van de Gehuwden wilde de rol van de ouders beklemtonen. Men geloofde dat de samenhang tussen de generaties binnen een gezin ervoor zou zorgen dat uiteindelijk alle gezinsleden, ongeacht hun leeftijd, het regime gunstig gezind zouden worden. Daartoe probeerde de overheid alle ouders en vooral de pasgehuwden of de grote gezinnen of de ouders van militairen, kunstenaars of bestuur-

---

24 Id., *op.cit.*, pp. 362-373.

25 Id., *op.cit.*, pp. 311-324.

26 RAB, *FHB*, 1104, Circulaire van de minister van Binnenlandse Zaken François de Neufchâteau aan de centrale en municipale administraties, 17 ventôse jaar VII (7 maart 1799).

ders te bereiken. De hoofdbedoeling van het feest van de Bejaarden bestond er dan weer in aandacht te schenken aan de ouderlingen. Als familieoudsten genoten zij het respect van hun kinderen en kleinkinderen. Indien ouderen overtuigd konden worden van de republikeinse waarden, dan zouden de jongere generaties automatisch volgen²⁷.

Alleen de echte Republikein kent de waarde van de feesten

Onder meer Xavier Lesage stelt dat het gebrek aan betrouwbaar politiek personeel de machtspositie van het Franse bestuur aanzienlijk hypothekeerde. Dit lijkt vooral het geval geweest te zijn bij het begin van het regime en in afgelegen, landelijke gemeenten. Deze prangende situatie miste ook haar effect niet bij de organisatie van officiële feesten²⁸. Anderzijds toonde lokaal onderzoek aan dat de interne strijd tussen de municipale raad en de regeringscommissaris ook in minder perifere kantons zwaar kon doorwegen op het succes van de feesten²⁹. Anderen verklaren de beperkte slagkracht van het regime en het zwakke effect van de feesten door de passieve houding van sommige besturen. Vooral op het platteland zouden vele beleidsmakers een berustende en passieve houding hebben aangenomen ten opzichte van het regime³⁰.

De teleurstelling van sommige ambtenaren bij mislukte feesten bevestigt nochtans dat de overheden zeer veel belang hechtten aan de weerklink van deze evenementen bij de plaatselijke bevolking. Regeringscommissaris De Wilde van Gistel kon bijvoorbeeld niet begrijpen waarom de republikeinse feesten in tegenstelling tot hun katholieke tegenpool zo weinig mensen op de been brachten. Hij omschreef de republikeinse feesten als *celles de l'homme*. De katholieke stempelde hij af als 'vervelende en monotone ceremonieën geïns-

---

27 Van Nieuwenhuysse (Liesbet), *op.cit.*, pp. 66-72.

28 Lesage (Xavier), 'De rapporten van de 'commissaires du Directoire Exécutif' van het kanton Lo, 1796-1800', in: *Driemaandelijks tijdschrift van het Gemeentekrediet*, XLIV, 1990, 3, pp. 71-77.

29 Buyck (Johan), *Het kanton Tielt tijdens de Franse periode (1794-1814). De nieuwe instellingen en hun politieke weerslag*, (Gent), RUG, (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), Prof. Dr. François, 1996, 270 p.

30 Lernout (Annelies) en Van Rode (Olivier), 'De Boerenkrijg in het Leie- en Scheldedepartement', in: François (Luc) ed., *De Boerenkrijg. Twee eeuwen feit en fictie*, Leuven, 1998, pp. 76-77.

pireerd door goedgelovigheid en angst³¹.

Het municipale bestuur van Brugge probeerde het departementsbestuur zelfs te chanteren met de dreiging dat het feest van de Vrijheid uitsluitend binnenskamers onder de leden van de raad zou gevierd worden. De bedoeling van deze actie was geld los te krijgen van het departement voor de financiering. De municipalen gingen er blijkbaar vanuit dat de departementale overheden het belang van de publieke feesten hoog schatten³².

Ieder machthebber interpreteerde het mank lopen van de feesten op zijn manier. Sommigen gingen prat op een stevige dosis realiteitszin. De regeringscommissaris van Ruiselede bijvoorbeeld erkende dat de feesten in zijn municipaliteit weinig volk lokten. Hij berustte erin dat de massa gewoonweg niet geïnteresseerd was³³. Anderen trachtten de desinteresse voor de republikeinse feesten om te keren. De municipaliteit Hooglede besliste om op het feest van de Troonsverbranding in het jaar VI de officiële richtlijnen van het Directoire niet te volgen op het vlak van animatie. De regeringscommissaris verving het amusement dat het Directoire voorschreef door lokale spelen zoals het bol- en het kaartspel³⁴. Vermoedelijk leverde het 'brood en spelen' dit keer weinig op. In hetzelfde Hooglede probeerde men namelijk een maand later om het feest van de Vrijheid met dwangmiddelen te realiseren: wie geen vlag aan zijn huis bevestigde, werd uitgeleverd aan de centrale administratie³⁵.

Voor ieder feest vaardigde Parijs speciale voorschriften uit die via circulaire's aan de departementen en municipaliteiten werden overgemaakt. Deze ideale scenario's bulkten van allerhande bevlogen symboliek en spectaculaire evenementen. Vanzelfsprekend was het niet altijd en overal haalbaar om de voorschriften van het Directoire exact te volgen. Ook de verantwoordelijke ministers beseften dit. Over het feest van de Volkssoevereiniteit schreef minister François de Neufchâteau: 'ik weet wel dat niet alle municipaliteiten zich letterlijk

---

31 RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Gistel, 12 germinal jaar IV (1 april 1796).

32 RAB, *FHB*, 1102, brief kanton Brugge aan de centrale administratie, 6 thermidor jaar VI (24 juli 1798).

33 RAB, *FHB*, 177, maandelijks verslag van de regeringscommissaris Le Duc uit het kanton Ruiselede aan de centrale administratie, 11 prairial jaar VI (30 mei 1798).

34 RAB, *FHB*, 1103, verslag kanton Hooglede, 24 messidor jaar VI (12 juli 1798).

35 RAB, *FHB*, 1103, verslag kanton Hooglede, 10 thermidor jaar VI (28 juli 1798).

aan alle details van de voorschriften kunnen houden, of de ideeën van het Directoire exact kunnen naleven³⁶.

De overheden ondervonden aan den lijve hoe moeilijk hun opdracht wel was. Toch werden mislukkingen zelden zwart op wit neergeschreven. Indirect kunnen ze soms wel worden afgeleid. Het Veurnse bestuur zocht haar verklaring voor de beperkte opkomst van de bevolking op het feest van de Jeugd bij de vele ontberingen die ze te verduren kreeg. Het verslag kan zelfs geïnterpreteerd worden als een verwijt of een vorm van kritiek aan het adres van het Directoire: zolang de overheid de bevolking geen stabiliteit brengt, is het onmogelijk om de feesten ingang te doen vinden³⁷.

In Poperinge schafte men het feest van de Landbouw in het jaar IV resoluut af. Iedereen werkte verwoed op het land om de oogst binnen te halen en betoonde bijgevolg weinig interesse voor de feestelijkheden. De overheid redeneerde dat de annulering van het feest de bevolking zou doen beseffen hoeveel belang de overheid hechtte aan de landbouw³⁸. Was men bang voor een mislukking of probeerde de overheid in de eerste plaats de openbare orde te bestendigen?

Andere lokale besturen laptten het hele feestgebeuren ronduit aan hun laars, en riskeerden zich vrij ver in het bedriegen van hun hiërarchische oversten. De regeringscommissaris van Elverdinge verraadde het onrepublikeinse gedrag van zijn kantonadministratie die ter gelegenheid van het feest van de Republiek op 1 vendémiaire jaar V (22 september 1796) een vals feestverslag had willen doorsturen. Door zich hier openlijk tegen te verzetten, had de regeringscommissaris het valse verslag tegengehouden. Behalve wat klokkengelui was er op 1 vendémiaire namelijk niets gevierd³⁹. In het jaar V liet de regeringscommissaris aan het Directoire weten dat de kantonale overheid van Pervijze geen enkel republikeins feest echt viert. Ondanks talloze pleidooien bij de lokale gezagdragers, bereikte de regeringscommissaris niet meer dan dat de klokken bij ieder feest werden geluid. Ook deze gezant waarschuwde het departementale niveau dat de munici-

---

36 RAB, *FHB*, 1103, circulaire van de minister van Binnenlandse Zaken François de Neufchâteau aan de centrale administraties, 21 ventôse jaar VII (11 maart 1799).

37 RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Veurne, 11 germinal jaar IV (31 maart 1796).

38 RAB, *FHB*, 1103, verslag kanton Poperinge, 12 messidor jaar IV (30 juni 1796).

39 RAB, *FHB*, 1101, verslag kanton Elverdinge, datum onbekend (feest 1 vendémiaire jaar V; 22 september 1796).

pale administratie regelmatig valse feestverslagen doorstuurde⁴⁰.

Andere verzetsacties van plaatselijke besturen kunnen moeilijker worden aangetoond. Het bestuur van het kanton Houtave ontving in het jaar VII een vermaning van de minister van Binnenlandse Zaken omdat de lokale prominenten zich niet hadden vertoond op de viering van het feest van de Republiek in de departementshoofdplaats Brugge. De plaatselijke regeringscommissaris verantwoordde dit verstek met het argument dat de lokale bestuurders ervoor hadden gepochteerd om de viering in Houtave zelf bij te wonen. Het volk beschouwde de aanwezigheid van de gezagdragers immers als een noodzakelijk onderdeel van het feestspektakel. Sprak de regeringscommissaris uit Houtave de waarheid of probeerde hij zijn eigen hachje en dat van zijn administratie te redden? De minister van Binnenlandse Zaken hechtte in ieder geval geloof aan de verklaring van de regeringscommissaris en toonde zich zeer begripvol⁴¹.

Briefhoofd gebruikt bij het municipaliteitsbestuur Hooglede (Brugge, Rijksarchief, FHB, 1185A, 1186 en 1219)

40 RAB, FHB, 1100, pak 2, regeringscommissaris kanton Pervijze aan het Directoire, 2 vendémiaire jaar V (23 september 1796).

41 AN, *F1cIII*, Lys, 4, fêtes nationales, brief kanton Houtave aan de minister van Binnenlandse Zaken, 15 brumaire jaar VII (5 november 1798).

Deze feiten bevestigen de stelling van Lesage. De twee municipaliteiten waar de lokale overheden zich duidelijk bezondigden aan opzettelijke obstructie van een feest, Pervijze en Elverdinge, vertonen beiden een landelijk, perifeer karakter. Het is niet duidelijk of de houding van de lokale overheden in het Leiedepartement vooral getuigde van een opstandige dan wel van een passieve houding. Bijkomend onderzoek in de lokale archieven zou die vraag wellicht kunnen beantwoorden.

«*We vonden geen geschikte landbouwer*»

De verklaring van Mona Ozouf voor de mislukking van de feesten strookt met de definitie van Gerard Rooijackers. Hij omschrijft feesten als vieringen en rituelen die collectieve gevoelens aan de oppervlakte brengen. Een feest volgt een herkenbaar stramien dat regelmatig wordt herhaald. Dé drijfveer voor het repetitief karakter van feesten is de aanwezigheid van de *communitas* of het groepsgevoel. Om feesten telkens opnieuw te kunnen organiseren, ontstaan er structuren. Naarmate het georganiseerde karakter toeneemt, zwakt de *communitas*-dimensie af. Meteen verdwijnt ook de belangrijkste motivatie om deel te nemen. Ter compensatie voeren de organisatoren spelelementen en rituelen in. Zo ontstaat er een cyclische dynamiek tussen structuur en *communitas*⁴².

Wanneer we deze stelling opentrekken naar de casus van het Leiedepartement, betekent dit dat de profane en religieuze feesten zoals parochiefeesten, kerkwijdingen, zondagen, karnavals of vastenavonden die bestonden voor de komst van de Fransen, zich kenmerkten door een hoog *communitas*-gehalte. Dit hadden ze in de loop der tijd verworven. De feesten die het Directoire introduceerde, hadden weinig gemeen met het bestaande feestrepertoire. Ze kenmerkten

---

42 Rooijackers (Gerard), 'Vieren en markeren. Feest en ritueel', in: Dekker (Ton), Roodenburg (Herman) en Rooijackers (Gerard) red., *op.cit.*, pp. 173-230: een 'ritueel' wordt omschreven als de handelingspatronen, zowel sacrale als profane, geformaliseerde en binnen een bepaald cultureel circuit algemeen aanvaarde gedragsvormen (dus onder andere ook wat vroeger werd omschreven als 'vermaak') waarbij de sociale, politieke, economische en culturele context bepalend is voor de betekenis. Oorspronkelijk werd deze term gereserveerd voor strikt religieuze handelingen en werden profane rituelen aangeduid met het begrip ceremonie.

zich door een sterk gestructureerd karakter. Daardoor werd de *communitas*-dimensie tot niets herleid.

Niet alleen het georganiseerde, kunstmatige karakter van de feesten oefende weinig aantrekkingskracht uit op de lokale bevolking. Ook de gebruikte methoden en de context bleken niet altijd de juiste toon te zetten. Eén van de onderdelen van het feest van de Republiek in Bellegem in het jaar VIII bestond uit een toespraak van de kantonvoorzitter. De spreker probeerde aanvankelijk om op dit herdenkingsfeest de legerrekruten moed en vaderlandsliefde in te spreken. Op de afroeping van de namen van de rekruten volgde een oproep om de deserteurs – die overigens ook bij naam werden genoemd – te verraden. Hij sloot zijn redevoering af met een opsomming van de straffen die de deserteurs en hun families boven het hoofd hingen⁴³. Dat de toespraak uitmondde in dreigende taal, had veel te maken met de omstandigheden. De wet van 19 fructidor jaar VI (5 september 1798) verplichtte jongeren om aan te sluiten bij het Frans leger. Deze wet vormde uiteindelijk één van de voornaamste aanleidingen tot de Boerenkrijg die in het Leiedepartement in vendémiaire jaar VII (oktober 1798) losbrak⁴⁴. Uit bovenstaand voorbeeld blijkt bovendien dat de conscriptiewet zelfs een jaar later nog steeds voor moeilijkheden zorgde.

Een andere methode om meer mensen enthousiast te maken voor de feesten, bestond erin om personen met plaatselijk aanzien in te schakelen. In de eerste plaats ging men ervan uit dat de voorzitter van de municipale raad of de regeringscommissaris de nodige legitimiteit uitstraalden om het feest aantrekkingskracht te geven. Meestal namen deze figuren de hele leiding over het gebeuren waar. Velen ontwikkelden daartoe naast leiderskwaliteiten ook improvisatietalent. De regeringscommissaris van Ingelmunster componeerde bijvoorbeeld niet alleen zelf een hymne voor het feest van de dood van Lodewijk XVI, hij zong ze ook helemaal alleen⁴⁵.

Het prototype van een feest werd echter ook gedragen door andere personen die op één of andere manier gezag uitstraalden. Ter voor-

43 RAB, *FHB*, 1100, pak 2, verslag kanton Bellegem, 13 vendémiaire jaar VIII (5 oktober 1799).

44 Lernout (Annelies), Van Rode (Olivier), *op.cit.*, pp. 61-94.

45 AN, *Flé III*, Lys, 4, fêtes nationales, brief van het kanton Ingelmunster aan de minister van Binnenlandse Zaken, 2 pluviôse jaar VIII (22 januari 1800).

bereiding van het feest van de Bejaarden bepaalde de municipale raad van Zonnebeke bij stemming welke ouderen een speciale rol zouden spelen. De criteria waren: een zo hoog mogelijke leeftijd en vooral een zo goed mogelijke reputatie bij de bevolking⁴⁶. In de stoet van het feest van de Gehuwden nam men in Oostkamp het jongstgehuwd koppeltje mee en de twee dorpsoudsten. De oudste bejaarde, 97 jaar, werd ondersteund door de voorzitter van de municipale raad. De tweede oudste was 93 jaar en hield zich vast aan de arm van de vicevoorzitter⁴⁷. Op het feest van de Troonsverbranding had de Gistelse overheid de lokale onderwijzer ingeschakeld om in het openbaar zijn belofte van trouw aan de republiek uit te spreken⁴⁸. De verpleger van een zekere Jean Behu kreeg op het feest van de Jeugd in Brugge het woord. Intussen speelden acteurs het verhaal na. Als inwoner van Brugge had Jean Behu het leven gered van een Franse legerbediende⁴⁹.

Het was voor de betrokken overheden niet vanzelfsprekend om de passende voortrekkersfiguren bij het feest te vinden. Een leidersfiguur was volgens het officiële script van de feesten de dorpsoudste, de onderwijzer, de plaatselijke held of het oorlogsslachtoffer. De rekrutering van deze figuren liep niet van een leien dakje. Zo oordeelden de besturen van Gistel, Harelbeke en Rumbeke dat het feest van de Overwinning en de Erkentelijkheid niet kon plaats vinden bij gebrek aan oorlogsveteranen⁵⁰. Bovenop de organisatie van hun eigen republikeinse feesten, werden de lokale besturen bovendien nog eens gevraagd om voortrekkersfiguren te “leveren” voor de departementsfeesten. Niet zonder enige schaamte erkende de voorzitter van de municipale raad van Houtave dat de lokale overheid er niet in slaagde om een landbouwer te vinden die het kanton Houtave wou vertegenwoordigen op het departementale feest in Brugge⁵¹. Dergelijke netelige kwesties konden soms opgelost worden door kandidaten te zoeken in de persoonlijke kring van de gezagsdragers. Dat blijkt uit het

---

46 RAB, *FHB*, verslag kanton Zonnebeke, 12 fructidor jaar VI (29 augustus 1798).

47 RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Oostkamp, 10 floréal jaar IV (29 april 1796).

48 RAB, *FHB*, 1102, verslag kanton Gistel, thermidor jaar IV (de precieze datum is niet bekend: 19 juli-17 augustus 1796).

49 RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Brugge, 10 germinal jaar IV (30 maart 1796).

50 RAB, *FHB*, 1102, verslagen kantons Gistel, 16 prairial jaar V (4 juni 1797); Harelbeke, 11 en 14 prairial jaar V (30 mei 1797); Rumbeke, 11 prairial jaar IV (30 mei 1797).

51 RAB, *FHB*, 1103, verslag kanton Houtave, 18 messidor jaar IV (6 juli 1796).

feit dat er in een aantal gevallen een rechtstreekse band bestond tussen het municipale bestuur en de ingeschakelde voortrekkersfiguren. In Hooglede bijvoorbeeld huldigde men op het feest van de Gehuwden een zekere Marin De Wilde. Deze landbouwer met 17 kinderen had vroeger gewerkt als *agent* in Hooglede⁵². Op het feest van de Bejaarden in Tielt zette de overheid het oudste lid van de municipale administratie in de schijnwerper⁵³.

Vermoedelijk sloegen de lokale overheden de bal vaak nog voor de eigenlijke feestdag mis doordat ze de verkeerde leidersfiguren selecteerden. Waarschijnlijk beschouwde de lokale bevolking deze officiële voortrekkers niet als echte leiders. De onderwijzer en de dorpsoudsten dwongen misschien wel respect af omwille van hun positie of leeftijd, maar dit leverde hen nog niet de erkenning van een leider. In gemeenten waar het Franse regime vijandig werd benaderd, beschouwde de bevolking iedereen die samenwerkte met de nieuwe overheden als een verrader. In Tielt bijvoorbeeld werd de stoet van leerlingen uit de Franse school begeleid door politieagenten. Men vreesde dat nijldige reacties vanuit de toeschouwers het feest van de Jeugd zouden verstoren. De onderwijzer was er dus allesbehalve een populair figuur⁵⁴.

Een ander element dat het succes van de feestcultuur bemoeilijkte, was de religieuze politiek van het Directoire. Die had tot doel om de priesters als vertegenwoordigers van het Ancien Régime systematisch uit te schakelen. De verplichte eedaflegging voor priesters is hiervan een voorbeeld. Op 7 pluviôse jaar V (26 januari 1797) werden de priesters in de Verenigde Departementen verplicht een eed van gehoorzaamheid aan het regime af te leggen. Enkel de beëdigde priesters mochten nog de mis opdragen. Wie geen gehoorzaamheid aan de republikeinse wet wilde zweren en toch een mis opdroeg, riskeerde gevangenisstraf of verbanning⁵⁵. Priesters hadden in de loop van de

---

52 RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Hooglede, 10 floréal jaar VI (29 april 1798).

53 RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Tielt, 20 fructidor jaar IV (6 september 1796). In principe zou dit Charles Vercruyse moeten geweest zijn. Als 66-jarige was hij het oudste lid van het municipale bestuur, zie: Buyck (Johan), *op.cit.*, deel 2, p. 95.

54 RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Tielt, 10 germinal jaar IV (30 maart 1796).

55 Pouillet (Prosper), *Les institutions françaises de 1795 à 1814. Essai sur les origines des institutions contemporaines*, Paris, 1907, p. 339.

18de eeuw een sterke maatschappelijke positie verworven⁵⁶. De Franse overheid was zich daarvan bewust en beschouwde deze groep meer dan eens als een voor de hand liggende zondebok ter compensatie van de eigen frustraties. De verantwoordelijkheid van het falende regime werd vaak in de schoenen van de priesters geschoven. Op het feest van de dood van Lodewijk XVI bijvoorbeeld omschreef de regeringscommissaris van Wervik de priesters als *hypocrieten die het volk een fout hebben doen begaan* en *laaghartige bedriegers die enkel tot doel hebben de republiek te verraden*⁵⁷. Uitgaande van het beeld dat de Franse overheden ophingen van de priesters, heeft men de neiging om het belang van deze groep mensen té hoog in te schatten. Toch ben ik van mening dat de nieuwe gezagdragers een aanzienlijke groep potentiële brugfiguren lieten verloren gaan door de priesters te isoleren uit de maatschappij. Indien de overheid de priesters voor het regime had kunnen winnen, dan zou ze de gelovigen misschien ook overtuigd hebben. Deze hypothese komt verder nog aan bod.

Het is moeilijk om de stelling van Ozouf i.v.m. het *communitas*-gehalte van de republikeinse feesten eenduidig te evalueren op basis van de gegevens uit het Leiedepartement. Het staat vast dat de officiële feesten van het Directoire zeer sterk werden georchestreerd vanuit de lokale overheden. Tegelijk was hun greep op deze publieke gebeurtenissen echter niet onbeperkt. De feesten grepen steeds plaats binnen de context van het regime en van de lokale gemeenschap. Instellingen zoals de conscriptie beroerden de gemoederen van de lokale bevolking en van de overheden. Niemand kon dergelijke ‘hangende’ zaken zomaar loskoppelen van de feestelijkheden die het regime organiseerde. De rol van voortrekkersfiguren bij feesten komt bij Ozouf niet direct tot uiting. Ik ben nochtans van mening dat de rol van dergelijke figuren bij het tot stand brengen van het *communitas*-gevoel zeer groot was. Op dit punt faalden de Franse overheden.

---

56 Garnot (Benôit), *Le peuple au siècle des Lumières: échec d'un dressage culturel*, Paris, 1990, pp. 107-121

57 AN, *F1cIII*, Lys, 4, fêtes nationales, brief van het kanton Wervik aan de minister van Binnenlandse Zaken, 2 pluviôse jaar VII (21 januari 1799).

Feest, ritueel en collectieve actie

Wat was de houding van het volk ten opzichte van de feesten en rituelen die het Directoire introduceerde? Aanvaardde de bevolking de vernieuwingen gedwee of werd er integendeel actief verzet aangekend? Uitte het verzet zich op een verdoken manier of is er sprake van collectieve acties? Wie nam de leiding? Waar en wanneer kwam opstandigheid tot uiting?

In navolging van onder meer Gita Deneckere beschouw ik het 'volk' binnen de context van een collectieve actie als een heterogene groep mensen die verschillen vertoont op het vlak van beroep, nationaliteit, geloof, vermogen, geslacht, ideologie of leeftijd. De reden waarom deze mensen tot deze groep behoren, is een collectieve, tijdelijke binding rond een idee of persoon⁵⁸.

De problematiek

In alle Franse departementen kwamen verzetsacties voor die zich richtten op de bescherming van de traditionele feesten en rituelen: de nachtelijke heroprichting van neergehaalde kruisbeelden, protestacties tegen het afhaken en smelten van klokken, overtredingen van de *décadaire* rust, enz. De vele sporen van geweld en verzet vanuit de volkscultuur tijdens of binnen de context van de republikeinse feesten, vormen een signaal voor hun mislukking. Dit verklaart waarom de overheden voortdurend op hun *qui-vive* waren voor troebelen⁵⁹.

In navolging van Charles Tilly versta ik onder het begrip 'collectieve actie', 'het openlijk uiten van gemeenschappelijke eisen en/of klachten, namens een groep betrekkelijk machteloze mensen'⁶⁰. De gekleurde feestverslagen en rapporten van de regeringscommissarissen laten jammer genoeg niet altijd toe om sporen van collectieve acties terug te vinden. Bovendien is niet iedere vorm van verzet of protest even zichtbaar. In haar theorievorming rond collectieve actie stelde

58 Deneckere (Gita), *op.cit.*, pp. 8-10.

59 Ozouf (Mona), *op.cit.*, pp. 373-388.

60 Tilly (Charles), *From mobilization to revolution*, Reading, 1978.

61 Deneckere (Gita), 'Sociale geschiedenis, het einde van de ideologie en de terugkeer van de bezieling. Een essay met de focus op het onderzoek naar collectieve actie in de jaren 1990', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 27, 2002, pp. 245-262.

Gita Deneckere recentelijk dat de afwezigheid van significant protest niet tot de vaststelling leidt dat mensen niet ontevreden genoeg zijn om tot collectieve actie over te gaan⁶¹.

In dat opzicht werkt ook de stelling van James Scott zeer verhelderend. Hij stelt dat openlijk verzet onder de vorm van een collectieve actie netwerken vereist. Bij gebrek aan structuren en netwerken, uit de overheerste groep haar verzet in de anonimiteit⁶². Het verzet uit zich in roddels, liederen, verhalen, grappen en toneel. Scott benoemt deze 'taal' als het *hidden transcript*. De heersende elites hebben een eigen 'taal' waarmee ze een indruk van macht proberen te geven. Daartoe gebruiken ze middelen zoals parades, ceremonieën en rituelen. De taal die gebruikt wordt tussen de elites en in de officiële communicatie met de overheersten, geeft hij de naam *public transcript*. Wanneer de verborgen wereld van het *hidden transcript* in de openbaarheid komt, ontstaat er meestal een conflict⁶³. Soms levert het de onderworpenen echter meer voordeel op om deel te nemen aan het heersende *public transcript* dan er zich openlijk tegen te verzetten. Daarbij bediende het volk zich wel eens van het *public transcript* om de eigen stem te laten horen⁶⁴.

Republikeinse feesten en collectieve actie

Het is niet eenvoudig om sporen van *hidden transcript* of verborgen verzet terug te vinden. Hoewel het vaak bij hypothesen blijft, vond ik voor het Leiedepartement toch een aantal voorbeelden terug. In Westkapelle ging het feest van de dood van Lodewijk XVI gepaard met de heropening van de kerk in de gedaante van wetstempel. De plaatselijke regeringscommissaris was uitermate tevreden met het resultaat van deze formule: een massa mensen woonde de opening van de wetstempel bij⁶⁵. Dit voorbeeld illustreert de theorie van Scott waarin hij stelt dat de onderdrukte groep zich soms bedient van het *public transcript* om de eigen verlangens kenbaar te maken. In dit geval toonde het volk zijn vreugde omdat de kerk werd opengemaakt.

62 Scott (James), *op.cit.*, pp. 136-182.

63 Id., *op.cit.*, pp. 1-16.

64 Id., *op.cit.*, pp. 17-44.

65 AN, *F1cIII*, Lys, 4, fêtes nationales, brief van het kanton Westkapelle aan de minister van Binnenlandse Zaken, 2 pluviöse jaar VII (21 januari 1799).

Waarschijnlijk had de regeringscommissaris de ware reden van het succes wel begrepen: de inwoners waren uitgelaten omdat de kerk na lange tijd terug werd geopend, al was het dan onder de noemer van 'wetstempel'. Hij gebruikte het geloofsenthouiasme waarschijnlijk, al dan niet bewust als een hefboom om zijn eigen feest kracht bij te zetten.

Er is ook een aantal gevallen bekend uit het Leiedepartement waarbij een collectieve actie op het nippertje kon worden vermeden. De oud-baljuw van het dorp Steenkerke bijvoorbeeld liet zijn morele invloed zichtbaar gelden bij het feest van de Jeugd. Hij zorgde ervoor dat geen enkele jongere opdaagde bij de feestelijkheden. Had de plaatselijke priester zich niet laten overhalen om de klokken te luiden, dan zou het Franse bestuur gezichtsverlies geleden hebben: er was dan geen enkele vorm van 'feest' gevierd⁶⁶. In dit voorbeeld lijkt het erop dat één van de machthebbers van het oude regime het nieuwe regime probeerde te boycotten. Het hoeft niet te verbazen dat één van de nieuwe feesten werd aangegrepen om politiek verzet te uiten. Op deze gelegenheden trad het regime letterlijk in de publieke ruimte.

De mate waarin het *hidden transcript* openlijk naar voren komt uit de bronnen, zegt volgens Scott iets over de stabiliteit van het regime. Hoe sterker de controle van het regime, des te minder sporen van het *hidden transcript* er te vinden zijn. De overheerste groep is dan immers verplicht haar verzet in te bedden in het *public transcript*. Een belangrijk knelpunt is het bronnenprobleem⁶⁷. Voor het Leiedepartement zijn er een tweetal voorbeelden bekend van collectieve acties die zich ontwikkelden tijdens een officieel feest.

Ondanks het feit dat hij werd verdacht van emigratie⁶⁸, had de lokale overheid een priester ingeschakeld om leden te vinden voor een

---

66 RAB, *FHB*, 1104, verslag municipaliteit Steenkerke, 13 germinal jaar IV (2 april 1796).

67 Scott (James), *op.cit.*, pp. 70-107.

68 'Emigratie': bij het begin van de militaire verovering van de Oostenrijkse departementen in 1795 had de Franse Republiek op het grondgebied van de Franse departementen heel wat godsdienstwetten (bijvoorbeeld de beruchte wet van 7 vendémiaire jaar V of 29 september 1796) ingevoerd die de priesters hinderden bij de uitvoering van hun taken. Deze wetten werden in de buitenlandse, veroverde gebieden zoals het Leiedepartement niet meteen ingevoerd (pas op 7 pluviôse jaar V of 26 januari 1797). Vele Franse priesters uit aangrenzende departementen

zangkoor op het Ieperse feest van de Overwinning en de Erkentelijkheid in het jaar IV. Toen puntje bij paaltje kwam, bleek hij zijn woord niet te houden. Hij daagde niet op en overtuigde ook twee zangers om verstek te laten gaan. De overheden vermoedden dat de priester beide personen had opgezet tegen het gezag. Een politieofficier liet de priester aanhouden en naar de gevangenis brengen. De vrederechters, die volgens de lokale administratie tot het kamp van de 'religieuzen' behoorden, oordeelden in het voordeel van de priester. De priester werd vrijgelaten en door het volk in een triomftocht door de straten gevoerd. De geschandaliseerde leden van het bestuur haalden door dit incident het stigma van ongelovige over zich⁶⁹.

Deze collectieve actie toont aan hoe ordeverstoorders gebruik maakten van culturele evenementen zoals de republikeinse feesten om hun 'slag te slaan'. Dit effect werd versterkt door de steunbetuigingen van lokale, antirepublikeinse publieke figuren die een rol speelden bij het bestuur. In dit geval speelden de betrokken vertegenwoordigers van de rechterlijke macht deze rol. De precieze reden voor het verzet is niet duidelijk. Wilde men het feest zelf verstoren, uitte het verzet zich tegen de godsdienstpolitiek of werd een andere lokale kwestie op de korrel genomen? Bij gebrek aan plaatselijke archieven kan de aanleiding niet precies achterhaald worden. Het staat vast dat de enigszins naïeve overheid zich al van bij aanvang bij de neus liet nemen door de coördinatie van de muzikale animatie toe te vertrouwen aan een verdachte priester. De priester nam achtereenvolgens de rol van brugfiguur en verzetsleider op zich. Hij fungeerde in de ogen van de lokale administratie als voortrekker omdat hij de opdracht aanvaardde een zangkoor samen te stellen dat het feest van de Overwinning en de Erkentelijkheid kracht zou bijzetten. In de toenmalige context van de priestervervolgingen en de afschaffing van de katholieke godsdienst, waren sommige priesters echte verzetsleiders geworden. Het feit dat de priester na zijn vrijlating op de handen werd gedragen door het volk, bevestigt opnieuw één van Scotts stellingen. Wie het *public transcript* doorbreekt, krijgt de bewondering van de overheersten⁷⁰.

---

maakten van deze gelegenheid gebruik om de grens over te steken naar een regio waar hun ambt nog was toegelaten. Zie onder andere Pouillet (Prosper), *op.cit.*, p. 339.

69 RAB, *FHB*, 1101, verslag kanton Ieper, 17 prairial jaar IV (5 juni 1796).

70 Scott (James), *op.cit.*, pp. 17-44.

De vrederechters kozen partij voor de priester omdat ze volgens de lokale overheid een verbond hadden gesloten met de *religieux*. Hier duikt opnieuw het probleem op van het tekort aan voldoende en betrouwbaar overheidspersoneel, in dit geval van de rechterlijke macht. Indien het Franse bestuur de posten van de vrederechters had opgevuld met republikeinen, dan zou dergelijk voorval waarschijnlijk niet in het nadeel van de Ieperse gezagsdragers zijn uitgedraaid. Wanneer we de theorie van Scott volgen, dan blijkt uit dit voorbeeld dat een deel van de elites (in casu de vrederechters) het *public transcript* niet respecteerde. Daardoor ging de unanimiteit van het *public transcript* verloren, wat een veel groter gevaar vormde dan het *hidden transcript*⁷¹. In dit geval slonk de reputatie van de leden van de municipale raad nog meer doordat ze van 'binnenuit' werden aangevallen. De gezagsdragers lieten bovendien in het verslag uitschijnen dat de afwezigheid van de regeringscommissaris tijdens het hele evenement een belangrijke rol speelde voor beide partijen.

Hetzelfde feest ontspoorde aan de andere kant van het departement ook in Houtave. Men protesteerde er tegen een belasting ten voordele van het leger die de overheid had geïnd bij de landeigenaars. De officiële ceremonie werd verstoord door de aankomst van een groep landarbeiders die in naam van eigenaars hun onvrede kwam uiten. Op hun weg vielen ze een aantal overheidsfiguren lastig. De municipale raad trok zich terug in permanente zitting terwijl een aantal militairen de opstandelingen terugdrong. De muzikanten werden het zwijgen opgelegd en de vaten bier bewaard voor de inderhaast aangerukte militairen⁷².

De identiteit van de personen die in bovenstaande voorbeelden het verzet aanvoerden, bevestigt dat de Franse overheid een strategische fout maakte bij haar keuze van de figuren die tijdens de feesten een voortrekkersrol speelden. De ex-baljuw in Steenkerke, de Ieperse priester en de landeigenaars uit Houtave behoorden niet tot het officiële lijstje van voortrekkersfiguren dat het Directoire had samengesteld. Toch wisten precies dergelijke figuren het volk te inspireren om openlijk verzet aan te tekenen.

71 Id., *op.cit.*, pp. 45-69.

72 RAB, *FHB*, 1101, verslag kanton Houtave, 13 prairial jaar IV (1 juni 1796).

Volksfeesten en -rituelen

Om zich te ontwikkelen en te verspreiden heeft het *hidden transcript* volgens Scott een plaats nodig waar de overheidscontrole minimaal is. In de Europese culturen waren dit vooral de herbergen, de cafés en de markt. De machthebbers probeerden dan ook uit alle macht om deze *social sites* aan hun controle te onderwerpen. In dat opzicht waren de actoren van het *hidden transcript* van kapitaal belang. Deze figuren zoals herbergiers en marktkramers stimuleerden en creëerden het *hidden transcript*. Meestal waren ze voor hun inkomen afhankelijk van het volk⁷³. Dit verklaart waarom de Franse overheid volksfeesten en rituelen schuwde. De plaats waar deze feesten zich afspeelden, meestal de herbergen, werden nauwgezet gecontroleerd.

Eén van de belangrijkste volksfeesten was het carnaval, een periode die duurde van januari tot het begin van de lente. In het jaar VI vroegen verschillende Tieltsse herbergiers de toestemming om op carnavalzondagen dansfeesten te mogen organiseren. Na lang aandringen, mocht één herbergier op eigen verantwoordelijkheid een bescheiden bal op het getouw zetten. De Tieltsse regeringscommissaris ging ervan uit dat de lokale overheid zich populair zou maken bij de bevolking door dergelijke evenementen van tijd tot tijd toe te laten. De departementsadministratie ging volmondig akkoord en verleende meteen alle Tieltsse herbergiers de toestemming, zolang de rituelen en feesten buiten de openbare ruimte bleven. Wie gemaskerd of in travestie over straat liep, werd onmiddellijk gearresteerd⁷⁴. In bovenstaand voorbeeld keerden geen van de betrokken overheden zich echt tegen het carnaval. Waarschijnlijk volgden ze het idee dat dergelijke 'uitlaatkleppen' ernstiger incidenten konden voorkomen. Zolang de overheid op voorhand op de hoogte was en de uitspattingen niet zichtbaar waren in de publieke ruimte, zag men geen probleem.

Nochtans vermeed de overheid dansfeesten in herbergen over het algemeen zoveel mogelijk. De vaak overvloedige aanwezigheid van

73 Scott (James), *op.cit.*, pp. 132-182.

74 RAB, *FHB*, 2686, nr. 147, brief regeringscommissaris Esmonnot kanton Tielt aan de centrale regeringscommissaris, 26 pluviôse jaar VI (14 februari 1798).

militairen in steden zoals Brugge lokte meer dan eens conflicten uit met de lokale bevolking. Toen vier Franse soldaten een Brugse herberg wilden betreden waar er op zondag een dansfeest plaats vond, weigerde de waard hen de toegang. Hij was wel bereid om hen in de bijkeuken iets te schenken maar daar zou het bij blijven. De militairen weigerden hun drank te betalen en vernielden een deel van de inboedel. De andere gasten gingen daarop de militairen te lijf. De militairen wisten te ontkomen en zochten versterking bij hun eenheid. Uitgerust met vuurwapens en geflankeerd door hun collega's, keerden de militairen terug naar het dansfeest. Hun dreiging maakte een abrupt einde aan het dansfeest⁷⁵. Indien we de herbergier als actor van het *hidden transcript* beschouwen, dan kan dit incident worden gezien als een poging van de onderdrukte groep om hun *social site*, de herberg, af te schermen van de bestuurlijke elites.

De vrijheidsboom: een revolutionaire meiboom

Visuele symbolen zoals de vrijheidsboom waren hét stokpaardje van het republikeins regime. Vanaf pluviôse van het jaar IV werden alle wetten van de Franse Republiek ook in de Verenigde Departementen ingevoerd, onder meer de wet van 2 pluviôse jaar II (21 januari 1794) die de aanplanting van vrijheidsbomen in alle municipaliteiten verplichtte. In het Leiedepartement werd er op 14 pluviôse jaar IV (3 februari 1796) voor het eerst opdracht gegeven om op grote schaal vrijheidsbomen te planten.

Heel wat municipaliteiten werden al van bij het begin geconfronteerd met geweld tegen dit symbool van de republiek. In Houtave had het oude bestuur uit protest tegen een wet die wapendracht verbood, een wapen in de plaats van een boom 'geplant'. Het nieuwe bestuur verving deze onmiddellijk door een levende boom⁷⁶. In Tielt en Eernegem werd de vrijheidsboom 's nachts omgehakt⁷⁷.

---

75 AN, F7, 7351, B4, brief centrale regeringscommissaris aan de minister van Politiezaken, 15 frimaire jaar VI (5 december 1797).

76 RAB, FHB, 1104, verslag kanton Houtave, 16 germinal jaar IV (5 april 1796).

77 RAB, FHB, 1100, bundel 3, verslag regeringscommissaris Esmonnot kanton Tielt aan de centrale regeringscommissaris, 22 nivôse jaar IV (12 januari 1796) en verslag regeringscommissaris Dewilde municipaliteit Eernegem kanton Gistel aan de centrale regeringscommissaris, 17 germinal jaar IV (6 april 1796)

In het jaar VI werd de vrijheidsboom in Tielt opnieuw vernield in de nacht van 18 op 19 nivôse (7-8 januari 1798). Een dag later zou het feest van de Vrijheid gevierd worden. De regeringscommissaris besliste onmiddellijk dat er op de feestdag een nieuwe boom zou worden aangeplant⁷⁸. Dit keer schakelde hij een legereenheid in. Niet enkel de bevolking, maar ook de leden van de municipale raad verzetten zich immers tegen de komst van een nieuwe boom⁷⁹. Een aantal maanden later werd ook de vrijheidsboom van Lichtervelde aangepakt. Daarbij werd het geweer van een agent afhandig gemaakt⁸⁰. Ook in Pollinkhove moest de boom eraan geloven⁸¹.

Het lijkt erop dat deze tweede golf van aanslagen tegen de vrijheidsbomen de heersende onrust reflecteerde die in de aanloop naar de Boerenkrijg heerste. Ook na hun doortocht lieten de Boerenkrijgers in Moorseele, Passendale en Zonnebeke een spoor van omgehakte vrijheidsbomen achter⁸². In Rumbeke vernielden gewapende jongeren de boom. Deze werd onmiddellijk heraan geplant in opdracht van een aantal lokale, republikeinsgezinde notabelen⁸³. De apotheose van de verovering van Tielt op 26 oktober 1798 bestond in het neerhalen van de vrijheidsboom op het marktplein⁸⁴. Het omhakken van de vrijheidsboom was overigens na het luiden van de klokken de meest voorkomende Boerenkrijgactie in het Leie- en Scheldedepartement⁸⁵. In een aantal gevallen vervingen de opstandelingen de vrijheidsboom door een Christusbeeld⁸⁶.

---

78 Buyck (Johan), *Het kanton Tielt...*, pp. 100-101: de auteur verwijst naar de buitengewone zitting 19 nivôse jaar VI (SAT, Modern archief, 25) en verslag viering 20 nivôse jaar VI (9 januari 1798) (SAT, Modern archief, 25).

79 AN, F7, 7373, B5, brief centrale regeringscommissaris aan de minister van Politiezaken, 21 nivôse jaar VI (10 januari 1798).

80 AN, F7, 7471, B3, verslag chef van de nationale gendarmerie 16de divisie, 31ste escadron aan de minister van Justitie, 1ste décade prairial jaar VI (29 mei 1798).

81 AN, F1cIII, Lys, fêtes nationales, 4, maandelijks verslag centrale regeringscommissaris Hermyn aan de minister van Binnenlandse Zaken, 29 thermidor jaar VI (16 augustus 1798).

82 AN, F1cIII, Lys, 5, comptes rendus administratifs, verslag centrale regeringscommissaris Hermyn aan de directeurs, 13 brumaire jaar VII (3 november 1798).

83 AN, F1cIII, Lys, 4, fêtes nationales, verslag regeringscommissaris Rumbeke aan de minister van Binnenlandse Zaken, 2 pluviôse jaar VII (21 januari 1799).

84 Buyck (Johan), 'De Boerenkrijg in het kanton Tielt', in: François (Luc) ed., *op.cit.*, p. 100.

85 Lernout (Annelies), Van Rode (Olivier), *op.cit.*, pp. 67 en 74-75.

86 AN, F1cIII, Lys, 4, verslag centrale regeringscommissaris aan de minister van Binnenlandse Zaken, 9 frimaire jaar VII (29 november 1798).

Na afloop van de Boerenkrijg kwam er aan de aanslagen op vrijheidsbomen niet onmiddellijk een einde. Tijdens de zomer van 1799 waagden nog vijf gewapende jongeren het om de vrijheidsboom van Oostvleteren bij daglicht om te hakken⁸⁷. Het laatste bekende incident met een omgehakte boom dateert van januari 1800. Vlak na de aanplanting in Beselare, moest de boom het ontgelden⁸⁸.

De reden waarom juist de vrijheidsboom zoveel geweld uitlokte, schuilt in de voorgeschiedenis van het symbool. Het symbool van de meiboom bestond al voor de Franse Revolutie. De betekenis verschilde van regio tot regio. Soms werden meibomen aangeplant nabij de woningen van heren, priesters of andere respectabele publieke figuren. In andere regio's fungeerde de meiboom als een teken van verzoening. Overal groeide de meiboom uit tot een symbool van collectieve vreugde. Tijdens de Franse Revolutie nam de overheid dit symbool over en gaf er een nieuwe inhoud aan. Aanvankelijk werden meibomen massaal vernield omdat ze herinnerden aan het Ancien Régime. Daarna werden ze op grote schaal aangebracht onder de benaming 'vrijheidsboom'. De betekenis van de boom als element van verzoening binnen een gemeenschap bleef behouden. Bijkomend kreeg de boom betekenis als getuige van het revolutionaire gebeuren. De groei van de boom stond gelijk met de uitbouw van de republiek. Door de ceremonieën van de republikeinse feesten rond de vrijheidsboom plaats te laten vinden, wilde de overheid de sacrale functie van de boom benadrukken. Zoals bij de meiboom, speelde de jeugd een belangrijke rol bij de aanplanting van de vrijheidsboom. De aanplanting van een meiboom werd meestal voorafgegaan door geweld van jongerengroepen, terwijl de aanplanting van een vrijheidsboom volgde na gewelddaden van het Frans leger. Omdat er geen verzoening was tot stand gekomen tussen het leger en de lokale bevolking, konden de vrijheidsbomen niet aanvaard worden. Ook een meiboom mocht immers pas aangeplant worden nadat de gemeenschap zich had verzoend⁸⁹. De vrijheidsbomen werden altijd gepland op een centrale

---

87 AN, *F1cIII*, Lys, 5, comptes rendus administratifs, verslag centrale regeringscommissaris Fourier aan de minister van Binnenlandse Zaken, 19 fructidor jaar VII (5 september 1799).

88 De Smet (Jos), 'L'administration du département de la Lys après le coup d'état de Brumaire', in : *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, LXXIV, 1931, p. 132.

89 Ozouf (Mona), *op.cit.*, pp. 389-440.

publieke ruimte, meestal de markt. Aangezien de markt volgens de theorie van Scott deel uitmaakt van de *social sites*, kan het omhakken van de bomen ook gezien worden als de symbolische herovering van de markt door het volk. Overigens werd het symbool van de vrijheidsboom ook door latere regimes gebruikt. In de aanloop naar de Belgische omwenteling symboliseerde de vrijheidsboom de revolutie, de vrijheid en de onafhankelijkheid⁹⁰.

“Mijn enige gevoeligheid is de klokken te mogen horen”

Het grote knelpunt in de houding van de Franse overheid, was volgens Ozouf haar vijandige stellingneming tegenover de feesten en rituelen van het katholieke geloof⁹¹. De term ‘volksgeloof’ omschrijft Ozouf als een vermenging van religieuze en profane elementen. De republikeinse feesten vormden geen compensatie voor de uitroeiing van dit geloof. Nochtans deed de overheid haar uiterste best om allerlei elementen van sacraliteit in de nieuwe feesten te introduceren⁹². Het verzet dat in het Leiedepartement ontstond tegen de maatregelen rond de uiterlijke tekens van het geloof, de zondagsrust en de kerken, getuigen hiervan.

Volgens de wet van 7 vendémiaire jaar IV (29 september 1795) mochten de kerken gebruikt worden door alle godsdiensten. De religieuze ceremonieën en symbolen mochten echter in geen geval buiten de kerkmuren zichtbaar zijn. Ook het gebruik van klokken met religieuze bedoelingen, bijvoorbeeld om de gelovigen samen te roepen, werd verboden⁹³.

De overheid verwijderde actief de kerkelijke symbolen uit de openbare ruimte. Deze agressieve politiek lokte bij de bevolking heel wat reacties uit. Toen de regeringscommissaris naar de parochiekerk in Ruiselede trok om er het kerkzilver weg te halen, moest hij vaststellen dat de meeste objecten verdwenen waren. Nochtans werden er

90 Deneckere (Gita), ‘Het revolutionaire alternatief. De symboliek van feesten en vrijheidsbomen’, in: de Smaele (Henk) en Tollebeek (Jo), *Politieke representatie*, Leuven, 2002, pp. 277-293.

91 Ozouf (Mona), *op.cit.*, p. 387.

92 Id., *op.cit.*, pp. 441-474.

93 Pouillet (Prosper), *op.cit.*, pp. 331-333.

geen sporen van inbraak vastgesteld⁹⁴. De betrokken ‘dief’, - indien mag aangenomen worden dat het niet om een criminele daad ging -, was er heimelijk in geslaagd het kerkzilver veilig te stellen, zonder daarbij zelf risico te lopen op vervolging.

Vooral het verwijderen van de klokken riep veel verzet op. In het jaar V zakte een speciale departementale commissie af naar Tielt om er de klokken van het Minderbroederklooster weg te halen. Dit optreden gaf aanleiding tot een samensholling van mensen die de afgezant van het departementsbestuur en de betrokken arbeiders tot bloedens toe sloegen. Dit gebeuren haalde zelfs de Brugse pers⁹⁵. Uiteindelijk stuurde de overheid gewapende troepen om de klokken naar beneden te halen⁹⁶. Het verzet uitte zich niet altijd op dezelfde agressieve manier. Vele gemeenten ondervonden moeilijkheden om een arbeider te vinden die bereid was om de klokken te verwijderen. Zo werd er in september 1799 in Kortrijk een derde poging ondernomen om een kandidaat te vinden. Het loon voor deze opdracht bedroeg intussen 1.000 francs⁹⁷. Naast hun religieuze betekenis, vormden de klokken tijdens het Ancien Régime één van de voornaamste communicatiemiddelen op het platteland. Belangrijke gebeurtenissen en nieuwsberichten werden stevast bekend gemaakt en verspreid onder klokken-gelui⁹⁸. De interne samenhang van de meeste gemeenten werd dus grondig verstoord door het verwijderen van de klokken. De Franse overheid had een gevoelige snaar geraakt. Klokken waren immers de stem van de macht. De Franse overheid beseftte dit overigens zeer

---

94 RAB, *FHB*, 178, 178, decadair verslag regeringscommissaris Le Duc municipaliteit Ruiselede aan de centrale regeringscommissaris, 1 ventôse jaar VI (19 februari 1798).

95 Van Wallegheem (Jozef), *op.cit.*, p. 42: de auteur vermeldt het incident op 15 mei 1797.

96 AN, *F7*, B3 nr. 8679, brief centrale regeringscommissaris Deburck aan de minister van Politiezaken, 24 floréal jaar V (13 mei 1797); brief minister van Politiezaken aan de centrale regeringscommissaris Deburck, 9 prairial jaar V (28 mei 1797). Zie ook: Buyck (Johan), *op.cit.*, pp. 169-171: de auteur verwijst naar buitengewone zitting 24 floréal jaar V (13 mei 1797), voormiddag (SAT, Modern archief, 25) en het “*extrait du registre aux proces verbaux des séances de l’administration centrale du département de la Lys, séante à Bruges*”, 25 floréal jaar V (14 mei 1797) (SAT, Modern archief, 3841).

97 RAB, *FHB*, 1187, état des cloches de la commune de Courtray, 17 vendémiaire jaar VIII (9 oktober 1799).

98 Corbin (Alain), *Les cloches de la terre: paysage sonore et culture sensible dans les campagnes au XIXe siècle*, Paris, 1994, 359 p.

goed. Het is opvallend hoezeer de regeringscommissarissen vasthielden aan het luiden van de klokken tijdens officiële plechtigheden van het regime. Een feest was in hun ogen pas écht mislukt wanneer de klokken niet waren geluid. Hieruit blijkt hoe sterk de klokken de emoties van de mensen beheersten. Zelfs de meest radicale republikeinse figuur van het dorp, de regeringscommissaris, kon de stilte van de klokken niet verdragen. Ook hij was kind van het Ancien Régime.

Dit verklaart meteen ook waarom het luiden van de klokken tijdens de Boerenkrijg als de meest voorkomende verzetsdaad in het Leiedepartement gold. Bij de bestraffing na de Boerenkrijg werden in vele gemeenten de klokken weggehaald⁹⁹. Dat gebeurde ook in Tielt met de klokken van de parochiekerk op 4 frimaire jaar VII (24 november 1798). Soldaten moesten de betrokken arbeiders tijdens hun werkzaamheden beschermen¹⁰⁰.

De klokken die in het jaar IX nog niet verwijderd waren, bevonden zich waarschijnlijk meestal in gebieden waar er veel weerstand kwam tegen de maatregel. De minister van Financiën adviseerde de prefect van het Leiedepartement om niet zomaar alle klokken te gaan verwijderen. Daarbij hield hij rekening met mogelijke opstandjes. De waarde van het metaal dat de klokken opleverden, woog in sommige gevallen niet op tegen de commotie die ontstond onder de bevolking¹⁰¹. In de periode die onmiddellijk volgde op het Directoire, trachtten veel burgemeesters de klokken van hun gemeenten terug te krijgen. Een emotionele burgemeester Pleyn van Westvleteren smeekte de prefect bijna om een klok voor de kerk: *mijn enige gevoeligheid is de klokken te horen luiden in de parochies van mijn buurt...mocht het in uw macht liggen om ons een klok te laten teruggeven*¹⁰².

“Die viert de décadi, moet van honger sterven”

Bij de afschaffing van de rooms-katholieke godsdienst werd de zondag als rustdag vervangen door de décade. De republikeinse

99 Lernout (Annelies), Van Rode (Olivier), *op.cit.*, pp. 74-75 en 91.

100 Buyck (Johan), *art.cit.*, p. 117.

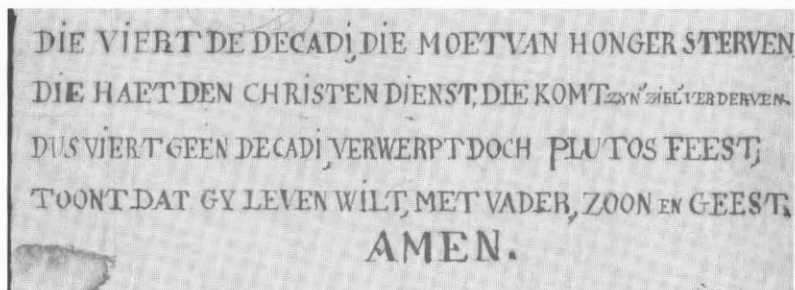
101 RAB, *FHB*, 2841, brief minister van Financiën aan de prefect, 28 vendémiaire jaar IX (20 oktober 1800).

102 RAB, *FHB*, 2940, brief burgemeester gemeente Westvleteren aan de prefect, 5 ventôse jaar IX (24 februari 1801).

kalender werd vanaf 14 germinal jaar VI (3 april 1798) verplicht gesteld. De Gregoriaanse kalender, met zijn heiligendagen, beschouwde de overheid als een overblijfsel uit een te vergeten tijd¹⁰³.

Op de *décades*, de 10-daagse rustdag, mocht er geen handel gedreven worden. Vroegere marktdagen die volgens de nieuwe kalender op een *décade* vielen, moesten worden verplaatst. Daarnaast vonden er op de *décade* speciale ceremonieën plaats, waarbij de bevolking werd voorgelezen uit de nieuwe wetgeving. Samen met alle andere feesten en rituelen, werd de zondag als traditionele feestdag tegelijk afgeschaft. Deze ingrepen leidden in vele gemeenten tot moeilijkheden en conflicten met het volk.

Sluikschrijf tegen de *décade* (Brugge, Rijksarchief, FHB, 179B)

103 RAB, *FHB*, 1100, pak 1, fêtes *décadaires*, brief minister van Justitie aan de centrale administraties en centrale regeringscommissaris, 29 germinal jaar VI (18 april 1798).

Toen de regeringscommissaris van Tielt een verboden markt wilde ontruimen, werd hij beledigd en verweten door herbergier Devoldere. De overheidsgezant was omringd door een protesterende menigte van meer dan 300 mensen¹⁰⁴. Volgens het verslag zouden de omstanders de regeringscommissaris ook werkelijk aangevallen en geslagen hebben¹⁰⁵. De regeringscommissaris leverde Devoldere uit aan de vrederechter en liet een groep gewapende militairen los op de menigte. Uiteindelijk koos de vrederechter partij tegen de regeringscommissaris. Hij vond het bespottelijk om het volk te verbieden bijeen te komen op het marktplein. Bovendien vond hij dat één van de politieagenten de menigte had uitgedaagd door een sabel te trekken. In zijn verslag aan het Directoire beschreef de regeringscommissaris de vrederechter als een *ancien magistrat de l'empereur*. Nochtans maakte de vrederechter deel uit van de *Conseil des Anciens*¹⁰⁶. Ook dit incident kan worden beschouwd als een aanloop naar de Boerenkrijg. Waarschijnlijk was de aanvoerder van het incident op de markt ook betrokken bij de opstanden in Tielt tijdens de Boerenkrijg. Een huiszoeking in het huis van bierbrouwer Devoldere op 2 brumaire jaar VII (23 oktober 1798) leverde twee pistolen en één gedemonteerd geweer op¹⁰⁷.

In zijn decadair verslag vermeldde de chef van de nationale wacht het incident in Tielt als het enige waarbij militaire tussenkomst noodzakelijk was. Hij merkte op dat de wijziging van de marktdagen ook in de andere steden en gemeenten veel gemor veroorzaakte¹⁰⁸. De term 'gemor', 'murmure' of 'grumbling' interpreteert Scott als een

104 AN, F7, 3681, 16, brief regeringscommissaris Esmonnot kanton Tielt aan de leden van het Directoire, 14 prairial jaar VI (2 juni 1798).

105 Buyck (Johan), *op.cit.*, p. 105: de auteur verwijst naar het verslag van de eerste décade dd. 12 prairial jaar VI (21 mei 1798) (RAB, FHB, 177).

106 AN, F7, 3681, 16, brief regeringscommissaris Esmonnot kanton Tielt aan de leden van het Directoire, 14 prairial jaar VI (2 juni 1798). De *Conseil des Anciens* was tijdens het Directoire een orgaan binnen de wetgevende macht. Deze raad werkte nauw samen met het Directoire en de ministers van de uitvoerende macht. Zic: Devolder (Conny), *op.cit.*

107 Buyck (Johan), *Het kanton Tielt...*, p. 116: de auteur verwijst naar het verslag van de regeringscommissaris over de verrichte huiszoekingen in Tielt op 2 brumaire jaar VII (23 oktober 1798) (RAB, FHB, 191).

108 AN, F7, 7471, B5 8847, Tableau des opérations faites par la gendarmerie nationale du département de la Lys verzonden door de chef van de gendarmerie nationale, 16de divisie, 31ste eskadron aan de minister van Justitie, 2de décade prairial jaar VI (8 juni 1798).

uiting van machteloosheid door de onderdrukte groep. De machthebbers begrijpen het 'gemor' als een boodschap van onderdrukt geweld, maar kunnen het niet bestraffen omdat het pad van het *public transcript* niet verlaten wordt¹⁰⁹.

Het gemor verspreidde zich blijkbaar snel want nog geen maand later deden er zich naar aanleiding van de markt conflicten voor in Haringe, Diksmuide en Ruiselede¹¹⁰. Telkens moesten er soldaten tussenkomen om het conflict te beëindigen. Na afloop van de protestactie in Diksmuide meldde de plaatselijke regeringscommissaris dat de leden van de municipale raad in zak en as zaten¹¹¹. In Ruiselede werd de menigte aangevoerd door een lakenhandelaar, die openlijk de spot dreef met de regeringscommissaris en de politieagent. Zijn verschijning voor de vrederechter leverde in tegenstelling tot het incident in Tielt, wél winst op voor het lokale bestuur. De handelaar werd afgevoerd naar de gevangenis in Brugge¹¹².

Het is niet onwaarschijnlijk te veronderstellen dat er een verband bestond tussen de collectieve actie in Tielt en in Ruiselede. De gemeenten grensden aan elkaar en tussen de acties zat niet meer dan een maand verschil. In beide gevallen werd het initiatief genomen door een handelaar die er rechtstreeks belang bij had dat de oude marktdagen bleven voortbestaan. Een herbergier verkoopt meer drank op succesvolle marktdagen. Weinig volk op de markt betekent ook voor de lakenhandelaar een zwakke verkoop.

Het is moeilijk om voor ieder dorp te achterhalen in hoeverre het verzet van de leidersfiguren voortkwam uit onvrede met de houding van de overheid ten opzichte van de volkscultuur dan wel of er hoofdzakelijk andere motieven speelden. Meerdere motieven doorkruisten elkaar waarschijnlijk. De bronnen op het lokale niveau kunnen hierover wel eens helderheid brengen. Hoewel we ook hier uitgaan van

109 Scott (James), *op.cit.*, pp. 136-182.

110 RAB, *FHB*, 178, maandelijks verslag regeringscommissaris kanton Haringe aan de centrale regeringscommissaris, jaar VI (exacte datum onbekend); AN, *F1cIII*, Lys, 4, verslag regeringscommissaris Hermyn aan de minister van Binnenlandse Zaken, 25 messidor jaar VI (13 juli 1798); RAB, *FHB*, 178, decadair verslag regeringscommissaris Le Duc kanton Ruiselede aan de centrale regeringscommissaris, 11 messidor jaar VI (29 juni 1798).

111 RAB, *FHB*, 1100, pak 1, fêtes décadaires, regeringscommissaris Diksmuide aan het Directoire, 28 messidor jaar VI (16 juli 1798).

112 RAB, *FHB*, 178, decadair verslag regeringscommissaris Le Duc kanton Ruiselede aan de centrale regeringscommissaris, 11 messidor jaar VI (29 juni 1798).

het officiële feitenrelaas, doet de afloop van het incident in Tielt vermoeden dat er vooral economische overwegingen schuil gingen achter de felle reactie van de marktkramers. Kort nadat de municipale raad de nieuwe marktdagen bekend maakte, werd er een buitengewone zitting bijeen geroepen. De zitting kwam er op vraag van verschillende Tieltsse handelaars en inwoners. Er werd een petitie overhandigd die was ondertekend door 300 Tieltenaars met de vraag de marktdag opnieuw op donderdag vast te leggen. De omzet van de handelaars was gedaald omdat de nieuwe marktdagen samenvielen met marktdagen in omliggende dorpen. Pas meer dan een maand later zwichtte de regeringscommissaris: voortaan mochten er ook marktwaren worden verkocht buiten de nieuwe marktdagen. Enkel de *décade* en de republikeinse feesten moesten worden gerespecteerd¹¹³.

Een andere uiting van ‘grumbling’ is de verspreiding van pamfletten. In Veurne circuleerde er een pamflet tegen de godlasterende *décade*-vieringen waarop stond: *‘die viert de decadi die moet van honger sterven; die haet den christen dienst, die komt zijn ziel verderven; dus viert geen decadi, verwerpt doch pluto’s feest; toont dat gij leven wilt, met vader, zoon en geest. Amen’*¹¹⁴.

De rooms-katholieke kerk zag de instelling van de *décade* als een aanslag op de kerkelijke kalender en de zondagsplichten. Zonder het heilige karakter van de zondagen, zou het volk vervallen in zedeloosheid en losbandigheid. Een uitvoerig pamflet dat circuleerde in het Leiedepartement illustreert dit:

Theresia: ‘Vader, ik ben zeer beangstigt, dat op de Zondagen en Heylig-dagen geene Diensten geschiedende, de jonkheyd zal misbruyken, en die dagen schandelyk overtreden’

Vader: ‘Dat het de schandelyke ontberingen zijn van de zondagen, die benevens de goddeloosheden in de steden, dronkemanschappen, oneerbaerheden, onregtveerdigheden etc ten allen kant, d’opzoeken zyn der alsnu ons verdrukkende rampen en straffen’

113 Buyck (Johan), *op.cit.*, pp. 108-109: de auteur verwijst naar de buitengewone zitting van 13 prairial jaar VI (1 juli 1798) (SAT, Modern archief, 25) en het “réquisitoire Esmonnot” 18 messidor jaar VI (5 augustus 1798) (SAT, Modern archief, 345).

114 Vannieuwenhuyse (Johan), *Vrijheid, Gelijheid en Broederlijkheid in West-Vlaanderen, 1792-1799*, Brugge, 1996, pp. 86-88: vermelding van het pamflet uit RAB, FHB, 179B.

Theresia: Waerlyk, vader, myn herte breekt als ik zie en hoore, al wat men op die Heylighdagen pleegt; aldaer werken en slaeven zonder nood; daer Theater-spelen, gaey-schietingen, d'Herbergen altyd wel voorzien, aldaer dansen en springen, jokken en mallen, de Jonkheden by troppen daer naer-toe-loopen!...dat in een christelyk en katholyk land!...is het dan te verwonderen dat het geduerig van langst erger gaet?

*Vader: 'Dat is waerlyk schromelyk...'*¹¹⁵

De vijandige houding van de bevolking tegenover de *décade*, wijst ook op het belang van de tijdsdimensie binnen het religieuze volksgeloof. De gelovigen koppelen periodes in het jaar aan heiligen vast. Een kalender waarop de heiligendagen van de andere worden onderscheiden, heeft echter geen louter religieuze betekenis. Aan vele kerkelijke feesten werd tegelijk een sterk profane betekenis gegeven. Zo stond carnaval, de periode voor de vasten, in de eerste plaats gelijk met wereldlijke geneugten¹¹⁶.

Eén van de bedoelingen van de *décade* bestond er ook in om op die dag de bevolking samen te brengen en de nieuwe overheidsbesluiten en wetten te bespreken. Een rondvraag van het Directoire uit het jaar VI laat weinig twijfel bestaan over het succes van deze vieringen. Op vierentwintig municipaliteiten die de enquête beantwoordden, deden er vijftien hun beklag over de onverschilligheid van de bevolking. Uit Avelgem, Bellegem, Haringe, Langemark, Meulebeke, Poperinge en Tielt kwam zonder omwegen het bericht dat er niemand opdaagde wanneer de wetten werden voorgelezen¹¹⁷. De Bellegemse regeringscommissaris had er een verklaring voor: het volk is téveel gehecht aan de zondagse kerkdiensten, en de lectuur van wetteksten oefent weinig aantrekkingskracht uit¹¹⁸. Ook de regerings-

115 AN, F7, 7651, B4, 9355, pamflet 'Den Goeden Vader, onderrigtende syne zeven kinderen wgens hunne verbintenissen in dese ongelukkige tydsomstandigheden'.

116 Nissen (Peter), 'Percepties van sacraliteit. Over religieuze volkscultuur', in: Dekker (Ton), Roodenburg (Herman) en Rooijackers (Gerard) red., *op. cit.*, pp. 231-281.

117 RAB, FHB, 1100, pak 1, fêtes décadaïres, regeringscommissaris Tielt aan het Directoire, 30 prairial jaar VI (18 juni 1798); Meulebeke 18 messidor jaar VI (6 juli 1798); Haringe 17 messidor jaar VI (5 juli 1798); Avelgem 3 messidor jaar VI (21 juni 1798); Langemark 5 messidor jaar VI (23 juni 1798); Poperinge 1 messidor jaar VI (19 juni 1798).

118 RAB, FHB, 1100, pak 1, fêtes décadaïres, regeringscommissaris Bellegem aan het Directoire, 28 prairial jaar VI (16 juni 1798).

commissaris van Westkapelle had het begrepen. Daarom had zijn bestuur het zondagsvermaak verboden en verplaatst naar de decadaire feestdagen en nationale feesten¹¹⁹. In Waasten zag de regeringscommissaris het negatiever. Zolang er geen politicagenten beschikbaar waren voor de gemeente, konden de lokale gezagdragers de vieringen op *décade* niet opleggen aan het volk¹²⁰. Uit de vermelde voorbeelden blijkt dat voornamelijk de gemeenten in zuidelijk West-Vlaanderen problemen signaleerden rond de *décade*. In de hoofdplaats Brugge waren de feestelijkheden op de *décades* waarschijnlijk uitgebreider in vergelijking met de rest van het departement. Toch lijkt het erop dat de lokale bevolking zich net zoals in de rest van het departement vooral ergerde aan het feit dat er op die dagen geen markt was¹²¹. In het begin van het jaar VII verfijnde de minister van Binnenlandse Zaken het begrip decadaire rust. Voortaan werden enkel de functionarissen verplicht te rusten op de *décade*. De burgers konden zelf beslissen hoe ze deze dag invulden¹²². Onder het Consulaat raakte de republikeinse kalender in onbruik. Ook de instelling van de *décade* stierf een stille dood.

De kerken zijn van het volk

De confrontatie van de godsdienstpolitiek met de bestaande religieuze volkscultuur gaf aanleiding tot verschillende vormen van verzet. Onder religieuze volkscultuur wordt verstaan 'het geheel van collectieve opvattingen en voorstellingen en daaruit voortvloeiende handelingen en uitdrukkingsvormen die verband houden met de perceptie van de sacrale dimensie van de werkelijkheid'¹²³. Eerder werd erop gewezen dat vele priesters op lokaal vlak een belangrijke leidersfunctie waarnamen ten opzichte van de bevolking. Door priesters uit te

---

119 RAB, *FHB*, 1100, pak 1, fêtes décadaires, regeringscommissaris Westkapelle aan het Directoire, 7 messidor jaar VI (25 juni 1798).

120 RAB, *FHB*, 1100, pak 1, fêtes décadaires, regeringscommissaris Waasten aan het Directoire, 4 messidor jaar VI (22 juni 1798).

121 Vannieuwenhuyse (Johan), *op.cit.*, p. 82: fragment uit handschrift J. Van Wallegheem (SAB, Oud Archief, nr. 539, verzameling handschriften 51, ongefolieerd).

122 RAB, *FHB*, 1100, pak 1, fêtes décadaires, brief minister Binnenlandse Zaken aan de prefect, 28 thermidor jaar VIII (16 augustus 1800).

123 Nissen (Peter), *op.cit.*, pp. 231-281.

sluiten van machtsdeelname en het katholieke geloof de kop in te drukken, boette het regime in aan legitimiteit.

Het verbod om de katholieke eredienst openlijk te belijden, deed een ondergronds of clandestien geloofsleven ontstaan. Typerend daarvoor waren de zogenaamde 'blinde missen'. Deze officieuze bijeenkomsten in de kerk werden voorgegaan door een onbeëdigde priester in burgerkleden¹²⁴. De departementale regeringscommissaris beschreef deze evenementen als volgt:

*Zonder dat ze hun priesterkleden dragen, steken de priesters de kaarsen aan op het altaar en beginnen samen met het volk te bidden. De organist doet zijn werk, een dienaar zingt en na verloop van een uur gaat het volk uiteen, in de overtuiging dat het volgens de instructies van de priester, een goede mis heeft bijgewoond. Dergelijke missen noemt men hier blinde missen*¹²⁵.

Het verdoken verzet bleef niet binnen de vier kerkmuren. In Ruiselede maakte een niet-beëdigde priester dagelijks na afloop van de blinde mis een knieval voor het kerkportaal. De regeringscommissaris maakt zich zorgen omdat hij dag na dag meer bijval kreeg van gelovigen die het voorbeeld van de priester volgden¹²⁶. In dezelfde gemeente organiseerde de geloofsgemeenschap naar traditie jaarlijks een gebedsmarathon van 40 uur. In het jaar VI had de lokale administratie haar toestemming verleend om dit evenement te organiseren onder voorwaarde dat de 'marathon' werd beperkt tot één uur. Het gebeuren lokte tot ergernis van de regeringscommissaris toch zeer veel volk¹²⁷.

Priesters die de eed van trouw aan de Republiek hadden afgelegd, genoten in tegenstelling tot hun niet-beëdigde collega's een zekere bewegingsvrijheid. In het Leiedepartement legden echter niet meer dan 150 op een totaal van 1.135 priesters de eed af¹²⁸. Dit breukvlak

---

124 AN, *F1cIII*, Lys, 4, decadair verslag centrale regeringscommissaris Hermyn aan de minister van Binnenlandse Zaken, 25 messidor jaar VI (13 juli 1798).

125 AN, *F1cIII*, Lys, 4, brief centrale regeringscommissaris aan de minister van Binnenlandse Zaken, 29 thermidor jaar VI (16 augustus 1798).

126 RAB, *FHB*, 177, verslag regeringscommissaris Le Duc municipaliteit Ruiselede aan de centrale regeringscommissaris, 11 pluviôse jaar VI (30 januari 1798).

127 RAB, *FHB*, 177, verslag regeringscommissaris Le Duc municipaliteit Ruiselede aan de centrale regeringscommissaris, 21 floréal jaar VI (10 juli 1798).

128 De Smet (J.), 'De Beloken Tijd in West-Vlaanderen, 1797-1802', in: *Collationes Brugenses*, I, 1954, pp. 9-12.

deed tweespalt ontstaan tussen geloofsgemeenschappen. Zo trok de niet-beëdigde priester Poppe uit Ruiselede naar de gemeente Poeke in het Scheldedepartement om er de gelovigen op te zetten tegen hun beëdigde priester¹²⁹.

Na afloop van de Boerenkrijg zagen alle onbeëdigde priesters zich als gevolg van het decreet van 14 brumaire jaar VII (4 november 1798) bedreigd met verbanning¹³⁰. Hoewel onderzoek aantoonde dat de priesters helemaal niet de hoofdverantwoordelijken voor de Boerenkrijg waren, pakte de Franse overheid hen wel het hardst aan¹³¹. Twintig geestelijken kwamen in Frans Guyana terecht, tweeënveertig personen werden naar het eiland Ré gestuurd en eenenzestig werden verbannen naar het eiland Oléron. Onder hen was er ook een heel aantal beëdigde priesters dat ervan beschuldigd werd de openbare orde te hebben verstoord¹³².

De wet van 5 brumaire jaar VI (26 oktober 1797) gebood alle kerken te sluiten waar onbeëdigde priesters actief waren. De wet van 7 vendémiaire jaar IV (29 september 1795) had tot dan echter toegelaten dat burgers de parochiekerken konden gebruiken voor blinde missen. Op vele plaatsen viel het de overheid niet gemakkelijk om dit verworven recht af te nemen. Dit was bijvoorbeeld het geval bij de sluiting van de Sint-Maartenskerk te Kortrijk. Toen de twintig aanwezige gelovigen werden verzocht de kerk te verlaten, eiste herbergier Van den Berghe inzage van het bevelschrift. Hij weigerde weg te gaan uit de kerk. Kerken waren het bezit van het volk en geen gezagdrager kon verhinderen dat de bewoners bijeen kwamen in de kerken om er te bidden. Plots zagen de regeringscommissaris en zijn gezellen zich omringd door een groepje schreeuwende opstandelingen. De machthebbers kozen het hazenpad en keerden terug met een troep militairen¹³³.

Bovenstaande voorbeelden tonen aan dat de religieuze volkscultuur sterk verankerd was. De sacrale aspecten van het rooms-katholieke geloof maakten deel uit van de religieuze volkscultuur. Het aspect

---

129 RAB, *FHB*, 178, decadair verslag regeringscommissaris Le Duc municipaliteit Ruiselede aan de centrale regeringscommissaris, 30 fructidor jaar VI (16 september 1798).

130 De Smet (J.), *art.cit.*, p. 16.

131 Lernout (Annelies), Van Rode (Olivier), *op.cit.*, pp. 82-85.

132 Vannieuwenhuyse (Johan), ed., *op.cit.*, p. 53.

133 RAB, *FHB*, 1185, verslag municipale administratie Kortrijk, 7 vendémiaire jaar VI (28 september 1797).

'ruimte' en de rol van de priesters als 'bemiddelaars' waren in dat opzicht heel belangrijk¹³⁴. De kerken werden door het volk beschouwd als dé plaats bij uitstek waar het 'heilige' thuishoort. De mensen veroordeelden de aanvallen van de Franse overheid tegen deze plaatsen dan ook scherp. De kerken kunnen, althans voor de periode van het Directoire, toegevoegd worden aan Scotts lijstje van *social sites*.

Besluit

Het feit dat zeer veel sporen van collectieve actie of *hidden transcript* te maken hebben met religieuze aspecten van de volkscultuur, versterkt de stelling van Ozouf: de vijandige houding van de Franse overheid tegenover de religieuze volkscultuur gaf de doorslag voor het mislukken van de nieuwe feestcultuur. De weerbarstige en tegelijk teleurgestelde houding van vele regeringscommissarissen duidt erop dat deze gezanten zich op dit domein van het publieke leven in het Leidedepartement niet aan dergelijke moeilijkheden hadden verwacht. Veel meer dan het monotone en bevreedende karakter stootten de areligieuze kantjes van de officiële feesten het volk voor het hoofd. De agressieve politiek tegenover de verankerde rooms-katholieke kerk diende daarbij in de eerste plaats als referentiekader. De sacrale elementen die het Directoire zelf toevoegde aan de feesten slaagden er niet in om een groepsgevoel tot stand te brengen. Door de eigenlijke leidersfiguren van de bevolking, zoals de priesters en de lokale notabelen buiten het nieuwe maatschappijbeeld te plaatsen, en ook uit de feesten weg te houden, miste het regime een belangrijke sociale basis. De personen die de overheid wel als voortrekkersfiguren aanzag, waren dat niet in de ogen van het volk. Een lapmiddel dat nogal eens succes opleverde, was het aanbod van 'brood en spelen'. Wanneer een feest voor het volk écht iets te bieden had qua ontspanning of consumptie, groeide de kans op succes aanzienlijk. De rooms-katholieke kerk poogde haar gelovigen weg te houden van de feesten door ze te verketteren. Ook de oorlogsomstandigheden, de onwil van de bevolking ten opzichte van het Franse regime en de weerspanning of

---

134 Nissen (Peter), *op.cit.*, pp. 131-181.

gelatenheid van de lokale besturen speelden een rol bij de impact van de feesten. Vooral de rol van de lokale besturen en ambtenaren biedt perspectieven voor nader onderzoek. De druk op de schouders van de regeringscommissarissen als enige vertegenwoordigers van Parijs, was immens. Zoals blijkt uit het voorbeeld van Tielt was hun verhouding met de lokale bestuurders essentieel voor het al dan niet slagen van de feestcultuur (en ongetwijfeld ook van de andere doelstellingen van het regime). De houding van de regeringscommissarissen ten opzichte van de volkscultuur strookt op het eerste gezicht met het wereldvreemde en verlichte profiel dat Ozouf hen toekent. Toch zijn er in het Leiedepartement ook signalen die in een andere richting wijzen. Sommige regeringscommissarissen begrepen de lokale volkscultuur zo goed, dat ze er probeerden gebruik van te maken in hun eigen voordeel. Ook deze stelling vergt echter nader onderzoek.

De mislukking van de officiële feestcultuur vertaalde zich in het Leiedepartement onder meer in de drang om de eigen feesten en rituelen te beschermen. Opvallend is de verscheidenheid van deze acties. Desondanks zijn er een aantal gemeenschappelijke kenmerken die samenvallen met de stellingen van Scott, zoals het belang van de *social sites* en de vertegenwoordigers van het volk zoals herbergiers. In het Leiedepartement functioneerden ook de kerken als een *social site*. De collectieve acties die boven water kwamen, namen soms geweldadige vormen aan. Zeker is dat de collectieve acties in de loop van het jaar VI en VII tegen vrijheidsbomen verband hielden met de nakende Boerenkrijg. Het is immers treffend dat de voornaamste symbolische acties van destructieve of constructieve aard zich tijdens de Boerenkrijg richtten op dezelfde symbolen die ook voordien collectieve acties uitlokten: de kerken, de vrijheidsbomen en de klokken. Waar het profiel van de verzetsleiders kon worden achterhaald, blijkt dat voornamelijk priesters, herbergiers en andere handelaars het verzet een stem gaven en leidden. Deze figuren behoren tot de groepen die het regime bewust uitsloot.

Ongeacht de vorm van het verzet, richtte het zich meestal tegen de politiek van de Franse overheid ten aanzien van het religieuze volksgeloof. De sluiting van de kerken, de verwijdering van de klokken en de afschaffing van de zondagen lokten op verschillende plaatsen weerstand uit. De collectieve en heimelijke acties tegen profane aspecten van de volkscultuur zoals vrijheidsbomen, klokken en de

republikeinse kalender, tonen aan dat de eigen symboliek en tijdsconceptie werd beschermd. Actief verzet tegen de feesten op zich werd niet aangetroffen. Meestal was de afwezigheid van de bevolking op de feesten de meest sprekende vorm van collectief verzet. Feesten werden wel aangegrepen om verzet tegen andere aspecten van de cultuurpolitiek of van het regime te uiten.

Boekbesprekingen

Marie-Sylvie DUPONT-BOUCHAT en Xavier ROUSSEAU (o.l.v.), *Crimes, pouvoirs et sociétés (1400-1800). Anciens Pays-Bas et Principauté de Liège*. – Heule : UGA, 2001. – 316 p. – (*Standen en Landen-Anciens Pays et Assemblées d’Etats, CIV*)

Bijna dertig jaar na de publicatie van “La criminalité en Wallonie sous l’Ancien Régime” biedt deze publicatie een mooi geheel van de actuele inzichten en het gepresterde werk op het vlak van de criminaliteitsstudie. Het feit dat twee specialisten terzake, M.-S. Dupont-Bouchat en X. Rousseaux, verantwoordelijk voor het Centre d’histoire du Droit et de la Justice aan de katholieke universiteit van Louvain-la-Neuve, niet enkel tekenden voor de algemene leiding, maar bovendien zelf bijdragen publiceerden of licentiaatverhandelingen actualiseerden en bewerkten, is hieraan natuurlijk niet vreemd.

Elke bijdrage is zeer systematisch opgebouwd, waardoor deze publicatie model kan staan voor soortgelijke studies. Voor zover als relevant komen na een heldere probleemstelling aan bod: de rechtspreekende instanties met hun bevoegdheden op strafrechterlijk gebied, de gehanteerde procedure, een grondige bronnenstudie en kritiek, de aard en de omvang van de misdrijven en misdaden, de aard en de evolutie van de straffen gevolgd door genuanceerde besluiten. Men trekt immers geen conclusies over de criminaliteit zelf, maar wel over het gevoerde repressiebeleid en de vastgelegde overtredingen zoals terug te vinden in de bronnen. Meer laten de bronnen immers niet toe. Veel aandacht gaat ook naar de evolutie van de rechtspraak. Dat de titel behalve *crime* de begrippen *pouvoirs* en *sociétés* vermeldt is dan ook terecht.

Een brede waaier aan rechtspreekende instanties in Franstalig België tijdens het Ancien Régime wordt bestudeerd. Van de Provinciale Raad van Namen zijn dit zowel zijn strafrechterlijke activiteit als de procedure van de gratiebrieven, met name in *Des délits et des peines : l’activité pénale du Conseil Provincial de Namur au XVIIIème siècle* van Marie-Sylvie Dupont-Bouchat en Marie-Paule Page-Steffens (p. 273-316) en in *Le crime pardonné. Les lettres de*

rémision du Conseil provincial de Namur au XVIIème siècle van Marie-Sylvie Dupont-Bouchat en Vincent Noël (p. 219-271). In laatstgenoemde bijdrage komen niet alleen de bronnen en de procedure ter sprake, maar stellen de auteurs zelfs de inhoud van een ideaal dossier samen. De wetgeving uitgaande van de diverse niveaus op het vlak van de strijd tegen het geweld wordt uiteengezet, het profiel van de geweldsdelicten, de praktijk van het pardon, alles met vele voorbeelden geïllustreerd.

Pierre Bar neemt het kerkelijke gerecht als studieonderwerp en specifiek de huwelijks- en seksuele aangelegenheden als onderdeel van de post-tridentijnse moralisatiepogingen in de 17de en 18de eeuw. Indien de onvolledige tot fragmentarische bewaring van de bronnen geen ernstige conclusies toelaat over de evolutie van de repressie, laat ze toch toe diverse categorieën te onderscheiden. Een van de vaststellingen van de auteur is dat de bekommernis om de macht van de Kerk inzake huwelijk en het leven van gehuwden te bevestigen en te verzekeren, groter lijkt dan de bezorgdheid om de bevolking te moraliseren. Rechters legden zich toe op het versterken en consolideren van de controle die de Kerk uitoefende op het huwelijk en via dit kanaal op het privé leven van de mensen. Om moreel afkeurenswaardige praktijken die de macht van de Kerk niet fundamenteel in vraag stelden bekommerden de kerkelijke rechtbanken zich niet, behalve in uitzonderlijk ernstige gevallen. Hij stipt ook aan dat de inhoud van het toenmalig taalgebruik (b.v. incest, hoererie) niet met de huidige begrippen overeenstemt (*Justice ecclésiastique et répression de la sexualité à Liège aux XVIIème et XVIIIème siècles*, p. 193-218).

Op basis van de rekeningen van vier gerechtelijke niveaus bestudeert L. Dubuisson quasi exhaustief de grafelijke justitie in het burggraafschap van Ath (*Un espace judiciaire : la châtellenie d'Ath sous Philippe le Bon (1439-1465)*, p. 83-110). Deze niveaus zijn de Grootbaljuw van Henegouwen bevoegd in het gehele graafschap, de burggraaf van Ath (bevoegd in het burggraafschap), de baljuw der bossen (bevoegd voor het doen respecteren van de grafelijke rechten in de bossen van het burggraafschap en de meier (enkel bevoegd binnen het grafelijk domein). De auteur beschrijft de vermelde aspecten (bevoegdheden, aard van de overtredingen enz.) en tevens de rentabiliteit van het gerecht: hij weegt de opbrengst af tegenover de kosten.

In de studie van J.B. Page komt de praktijk van een lokale rechtbank, nl. Dinant in het prinsbisdom, een specifieke juridische organisatie waarin de officiaal nog een belangrijke rol speelt, aan bod. Deze studie laat de vergelijking toe met schepenbanken van dezelfde grootte in dezelfde periode in naburige streken om zo het specifieke te kunnen vatten. De bestudeerde periode laat ook toe te reflecteren over het klassieke debat, met name de hypothese van een overgang van de geweldscriminaliteit naar een goederencriminaliteit in de 18de eeuw. Bij het gebrek aan orde dat de auteur vaststelde in de procesdossiers maakt hij niet duidelijk of deze wanorde contemporain dan wel het gevolg van een later gebrek aan zorg is (*L'activité pénale de l'échevinage de Dinant au XVIIIème siècle (1700-1770)*, p. 147-192).

Xavier Rousseaux illustreert met zijn studie van de criminaliteit en de repressie in Nijvel, een stedelijke kern van circa 4000 inwoners, en zijn landelijke omgeving in een periode van talrijke oorlogen, de tweede helft van de 17de eeuw, op een schitterende wijze de mogelijkheden, de rijkdom en de noodzaak van lokale monografieën. Vele vragen kunnen via lokale studies een antwoord krijgen. Zij moeten dan wel in een groter geheel en liefst interdisciplinair (met methodes van sociale en culturele antropologie) geïnterpreteerd worden, zoals de auteur beklemtoont. Elke vergelijking met rechtbanken op andere plaatsen en in andere periodes loopt mank indien niet elk institutioneel radertje en elk element dat van invloed kan zijn, grondig is geanalyseerd. Steekproefsgewijs onderzoek voldoet hieraan niet. (*Tensions locales et menaces extérieures. Criminalité et répression dans la région nivelloise durant la seconde moitié du XVIIème siècle*, p. 111-146).

Is de geschiedenis van de misdaad en van de strafrechtspraak in volle ontwikkeling, een synthese is niet voorhanden. Toch oordeelde dezelfde auteur het nuttig een voorlopige balans op te maken. Hij doet dit voor het gebied van de huidige Benelux van de late Middeleeuwen tot het einde van het Ancien Régime. Het opmaken van de bibliografie was geen kinderspel omwille van de moeilijke toegankelijkheid van vele bijdragen, die meestal in lokale historische tijdschriften of in collectieve publicaties zijn verschenen en veel minder in nationale of internationale tijdschriften of als afzonderlijke publicatie (Xavier Rousseaux *L'histoire du crime et de la justice criminelle dans l'espace du Benelux (XIVe-XVIIIe s.)*, p. 21-82 met op de pagina's 45-

82 de bibliografie). Wat niet had mogen ontbreken in een publicatie die veel aandacht schenkt aan de procedure en de bronnen is E. Put, *In de zak?: de archiefstatus van procesdossiers uit het ancien régime*, in: G. Janssens, G. Maréchal en F. Scheelings (ed.), *Door de archivistiek gestrikt: liber amicorum Juul Verhelst*, Brussel 2000, (Archiefinitiatief 4), p.187-196. Ontsnapt aan de aandacht zijn niet alleen inleidingen op inventarissen van rechtscolleges, maar ook b.v. het recente overzicht over de Raad van Brabant inclusief een uitgebreide bibliografie gepubliceerd door E. Put in R. Van Uytven, Cl. Bruneel, H. Coppens en B. Augustyn (ed.) in: *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Brabant en Mechelen tot 1795* (Brussel 2000) op p. 147-171. Wellicht verscheen een aantal van deze werken na het afsluiten van de kopij. Een datum die dit aangeeft, ontbreekt echter.

Een van de weerkerende besluiten is dat alles wat als een in vraagstelling van de gevestigde orde kon worden geïnterpreteerd, zoals zedenzaken en godsdienstige zaken en vooral elke oppositie tegen de overheid, streng werd gestraft. Niet zozeer de ernst van de feiten, maar of de dader een autochtoon of een vreemdeling was, speelde de doorslaggevende rol. De beide uitgevers/auteurs wijzen op vele valkuilen bij de studie van criminaliteit en bestraffing, onder meer op het gevaar uitsluitend op normatieve bronnen te steunen.

Tal van grafieken, tabellen en kaarten verhogen de leesbaarheid van het geheel. Enkel de aanwezigheid van een lijst van afkortingen had de lectuur nog vergemakkelijkt.

Griet Maréchal

Georges VAN WALLEGHEM, *De beeldsnijder Pieter Silvester Van Wallegghem (Lichtervelde 1697-Brugge 1776). Leven en werk.* – Lichtervelde: Heemkundige kring Karel Van De Poele, 2002. – 108 p., ill.

Sinds de jaren '30 van de vorige eeuw bestaat er voor 18de-eeuwse kunstenaars uit Brugge een groeiende belangstelling die gunstig afsteekt tegen de nogal afwijzende houding van de voorgaande decennia. Voor de schilderkunst heeft o.m. prof. Eg. Strubbe in geschrift (o.m. in deze *Handelingen*) en in lezingen Garemijn, Suvée en hun

confraters onder de aandacht gebracht. Beeldhouwer Pulinx vond dan weer een biografe in M. Selschotter. In 1955 maakte de pas benoemde conservator van de Brugse stedelijke musea A. Janssens de Bisthoven een onverwachte en boeiende tentoonstelling over de 18de-eeuwse kunstenaars Garemijn, Pulinx en Pepers, waarvan hijzelf, E. Dhanens en L. Devliegheer de catalogus opstelden. Nadien werden aan hun werk nog verscheidene bijdragen gewijd.

Tijdens de 18de eeuw waren kerkelijke instellingen belangrijke opdrachtgevers en veel kerkmeubilair is toen tot stand gekomen. Daarvan is nog heelwat bewaard gebleven, maar veel is intussen ook weer verdwenen. Een eerste maal gebeurde dit ten gevolge van de neogotische miskennis van de 17de- en 18de-eeuwse kunstvormen, een tweede maal tijdens de Eerste Wereldoorlog die de IJzerstreek en het Ieperse verwoestte, een derde maal na het Tweede Vaticaans Concilie waardoor o.m. in de veranderde liturgie geen plaats meer was voor communiebanken en preekstoelen. De gevolgen van deze 20ste-eeuwse beeldenstorm kan men in vele kerken "bewonderen": onderdelen van kerkmeubelen staan her en der verminkt, vertimmerd en verwaarloosd opgesteld, zo ze al niet verdwenen zijn.

Eén van de Brugse beeldhouwers die we dikwijls in kerkrekeningen tegenkomen, is de uit Lichtervelde afkomstige Pieter Van Walleghem (1697-1776), tijdgenoot van de beter bekende Hendrik Pulinx (1698-1781). Te Brugge leerde hij het beeldhouwen bij Leonardus Van Langenhove, lekenbroeder in het klooster van de Ongeschoeide Karmelieten. Hij was als beeldensnijder lid van het ambacht van de schrijnwerkers, waarvan hij enkele malen deken was. In 1990 heeft F. Vromman aan de hem bekende werken van Van Walleghem een kort artikel gewijd in het *Album amicorum André Vanhoutryve*; daarin ontbreken echter enkele werken van de kunstenaar alhoewel ze reeds jaren voordien bekend waren gemaakt (werk uit Pittem, Westkapelle, Hoeke, Knokke, Voormezele¹).

In 2002 verscheen deze uitvoerige en goed gedocumenteerde monografie over Pieter Van Walleghem, geschreven door Georges Van Walleghem die jarenlang het leven en werk van zijn ver familielid

---

1 Dit werd reeds gesignaleerd in het door G. Van Walleghem niet geciteerde artikel van J.-L. Meulemeester, "Enkele gegevens betreffende de Brugse beeldhouwer Pieter Van Walleghem", in *Biekorf*, 91 (1991), p.381-383.

heeft bestudeerd. Het eerste hoofdstuk van het boek bevat een biografische schets van de beeldensnijder, gesteund op grondig archiefonderzoek. Daarna komen zijn werken aan de beurt, gerangschikt volgens bepaalde criteria: werk door archivalia gezeurd, toeschrijvingen op gezag van M. English en F. Vromman. De auteur vindt dan zelf de stijlkenmerken van zijn beeldhouwer terug in de preekstoel in de O.-L.-Vrouwekerk te Assebroek, maar gaat daar niet verder op in. Het nieuwe boek over een verdienstelijke kunstenaar geeft niet enkel een goed gedocumenteerde inventaris van zijn werk, maar het geeft tevens heel wat informatie over het totstandkomen van dit patrimonium: over de samenwerking tussen beeldensnijder en schrijnwerker, over de opdachtgevers, over de onderwerpen. Aan de uitvoerders werd niet veel tijd gegund. De 19 m. lange communiebank in de Sint-Jacobskerk te Lichtervelde - waarvan het contract op 11 mei 1722 werd afgesloten - moest voltooid zijn tegen de kermis op de derde zondag van september 1722. Voor de preekstoel in dezelfde kerk (nu in de O.-L.-Vrouwekerk te Veldegem), met contract op 8 oktober 1732, was de feestdag van de H. Margareta (20 juli) 1733 de streefdatum. De communiebank in de Sint-Amanduskerk te Wingene stelt ons voor een probleem. De toelating om een nieuwe communiebank te maken dateert van 20 augustus 1730, maar het contract zou maar getekend zijn, een jaar later, op 1 september 1731 en het meubel werd reeds op 4 oktober 1731 te Brugge afgehaald. Een maand tijd voor het maken lijkt ons wel heel weinig, zodat we ons afvragen of de contractdatum niet eerder 1 september 1730 zou zijn.

De auteur heeft de hierboven vermelde preekstoel uit Lichtervelde (nu in Veldgem) met zekerheid op naam kunnen zetten van schrijnwerker Jan Verfaillie en beeldensnijder Pieter Van Wallegem; de kans moest in een vereenvoudige vorm deze uit de Brugse Jezuïtenkerk (nu Sint-Walburgakerk) uit 1667-1670, tot voorbeeld nemen. Jammer dat het contract hier nogal stuntelig wordt uitgegeven (voetnoot 127).

Enkele opmerkingen tot besluit. Het boek heeft niet gewonnen door de lange uitweidingen, o.m. over de geschiedenis van de kerkgebouwen, die niets met het onderwerp van de studie te maken hebben. De auteur heeft in voetnoten veel archiefteksten afgedrukt; soms zijn ze reeds gepubliceerd, en dat vergeet hij te vermelden (bijv. voetnoten 181, 187, 195, 197, 198, 222, 223, 230).

Nog andere 18de-eeuwse beeldhouwers wachten op een grondig onderzoek van en naar hun werken. Eenmaal deze kunstwerken goed geïdentificeerd en gedateerd zijn - aan de hand van archivalia, inschriften e.d. - kan met behulp van stijlelementen gepoogd worden andere werken aan de bestudeerde meesters toe te schrijven. Maar nog te dikwijls gebeuren toeschrijvingen op gezag van andere toeschrijvingen.

Luc Devliegher

Frans VROMMAN, *Beeldhouwer Hendrik Pulinx en de achttiende-eeuwse kunst in Brugge, 1698-1781*. – Brugge: Uitgeverij Van de Wiele, 2003. - 117 p., ill.

In 1946 werd F. Vromman licentiaat Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde aan de RU Gent met de verhandeling “De Brugsche beeldhouwkunst der 18de eeuw”. Sindsdien heeft het onderwerp hem niet meer losgelaten wat blijkt uit verscheidene artikels en het mooi geïllustreerde boek “Rijke houtsculptuur in West-Vlaamse kerken, 1600-1750” dat in 2000 door de West-Vlaamse Gidsenkring werd uitgegeven. Eén van zijn favoriete 18de-eeuwse beeldhouwers is Hendrik Pulinx (1698-1781), die tevens architect en ceramist was. Een eerste grondige biografie van deze Brugse kunstenaar werd geschreven door M. Selschotter: “Henri Pulinx, sculpteur brugeois, 1698-1781”, in *Annales de la Société d’Emulation de Bruges*, 73 (1930), p. 1-35. In 1955 was Pulinx present op de door A. Janssens de Bisthoven ingerichte tentoonstelling “Drie Vlaamse meesters van de XVIII^{de} eeuw. J. Garemijn, H. Pulinx, P.Pepers”; E. Dhanens schreef de catalogustekst over Pulinx. In het *Nationaal Biografisch Woordenboek II* (1966), kol.711-715 schreven wij een biografische nota over H. Pulinx sr. Nadien zijn nog enkele artikels over hem verschenen met nieuwe gegevens over zijn leven en werk. En nu heeft Vromman de hem bekende gegevens over Pulinx samengebracht in een nieuwe uitgave.

Zoals J.- L. Meulemeester het bij de voorstelling van het boek zegde, is Vromman “niet de man die uren peutert in archieven, raadselachtige rekeningen probeert te ontcijferen of historische kronieken weet te bestuderen”. Vromman vertrekt inderdaad van gepubliceerde

gegevens en tracht dan door de analyse van de stijkenmerken van een bepaalde kunstenaar andere werken aan hem toe te schrijven¹. In zijn monografie over Pulinx begint hij met een kort, maar nuttig overzicht van de 18de-eeuwse kunst te Brugge. Vervolgens wordt Pulinx' leven besproken aan de hand van het bekende handschrift "Levens der konst-schilders..." (1795) van de Brugse schilder en kroniekschrijver P. Ledoulx². (Terloops zij opgemerkt dat het hier niet gebruikte artikel van A. Van den Abeele "De faiencefabriek aan het Minnewater te Brugge (1750-1818)" in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 123 (1986), p. 61-105, verscheidene biografische gegevens over Pulinx bevat die met nut hadden kunnen worden gebruikt). Daarna volgt een bespreking van het werk van Pulinx gesteund op de hierboven vermelde, vroeger verschenen studies; nieuwe vondsten of toeschrijvingen zijn er niet bij. De vele afbeeldingen - van ongelijke kwaliteit - geven een overtuigend beeld van de belangrijkheid van Pulinx' werk³. Van de vele houten werken (altaren, preekstoelen, biechtstoelen) die Pulinx volgens Ledoulx heeft gemaakt, is maar weinig tot ons gekomen. Waarschijnlijk zou verder onderzoek in 18de-eeuwse kerkrekeningen niet bekende kunstwerken van hem aan het licht kunnen brengen die nu aan andere meesters worden toegeschreven⁴.

-
- 1 Dat toeschrijvingen omzichtig te hanteren zijn, bewijst de auteur zelf enkele malen. Op p. 27 leest men dat alle houtsculptuur in de Brugse Karmelietenkerk vervaardigd werd door Jacob de Coster tussen 1700 en 1725; bij afb. 17 echter wordt de preekstoel *toegeschreven* aan de Coster. Op p. 30 wordt het beeld van de H. Benedictus onder de preekstoel in de Brugse Godelieveabdij het meesterwerk van Pieter Van Walleghem genoemd. In "Rijke houtsculptuur...", p. 108 is het beeld nog *toegeschreven* aan deze kunstenaar, en in "Kunstwerken in de Brugse Kerken en Kapellen" (1986), p. 307, schrijft Vromman dat de beeldensnijder onbekend is. Zijn er in die tussentijd archivalische bewijzen opgedoken? Op p. 77 staat: "In 1732 maakte Pulinx een communiebank voor de St.- Ghislenuiskerk te Waarschoot." Zonder bronnenvermelding. Bij afb. 85, een detail uit deze communiebank, is te lezen: "H.Pulinx (1732) toeg." Overigens geven de afb. 86 en 87 geen details weer van de communiebank uit Watervliet, maar van deze uit Waarschoot.
  - 2 Op p. 37 lezen we dat Ledoulx het handschrift in 1785 ("vier jaar na de dood van Pulinx") schreef; op p. 96 staat de juiste datum 1795.
  - 3 Het is spijtig dat de genummerde volgorde van de afbeeldingen nogal chaotisch is. Ook de verwijzing naar de voetnoten laat veel te wensen over.
  - 4 In de recente studie van G. Van Walleghem "De beeldhouwer Pieter Silvester Van Walleghem" (Lichtervelde, 2002) worden enkele verdwenen werken van Pulinx vermeld.

Het nieuwe boek bevat een aantal bijlagen, waaronder als nr. II een fotokopie van het lange verweerschrift dat Pulinx in 1765 liet verschijnen. De bijlagen V - X zijn overgedrukt uit het Franstalig artikel van Selschotter, waarin zelfs de plaatsvermeldingen “Bruges. Comptes de la Chapelle du Saint-Sang” en “Archives de l’Etat. Comptes du Franc” zijn overgenomen! Een register met persoons- en plaatsnamen zou nuttig zijn geweest.

Luc Devliegher

Thijs LAMBRECHT, *Een grote hoeve in een klein dorp. Relaties van arbeid en pacht op het Vlaamse platteland tijdens de 18de eeuw.* - Gent, Academia Press, 2002. - VIII, 214 p.; ill. - (*Historische Economie en Ecologie; Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis*, nr. 122)

Zowel de titel als de ondertitel van dit boek is goed gekozen. De pachthoeve Ter Hoyen van Gillis Coucke was met haar ca 50 ha verreweg de grootste boerderij van het kleine Markegem. Met zijn ca 425 ha was dit dorp zelfs het kleinste van de roede van Tielt (een administratieve regio met zowat 18 parochies deel uitmakend van de kasselrij Kortrijk). Ook de bevolking was gering in aantal, maar ze verdubbelde wel in de loop van de 18de eeuw (375 in 1700; 585 in 1765 en 794 in 1796, van wie een derde kinderen beneden 12 jaar).

Pachter Gillis Coucke (1706-1781) is de centrale figuur in dit boek, zijn twee landbouwershandboeken vormen het vertrekpunt en de basis van deze studie. Lambrecht steunt dus vooral op een in Vlaanderen zeldzaam voorkomende bron. De boeken zijn beschadigd, sommige katernen zijn zelfs verloren gegaan, de notities zijn soms moeilijk leesbaar en vereisen in elk geval een goed afgewogen interpretatie. Het gebruik ervan veronderstelt een grote vakkennis en veel creativiteit. Alleen al daarom is deze studie gedurfd en verdienstelijk. Het eerste deel geeft enige toelichting bij die hoofdbron en behandelt de mogelijkheden en de beperkingen van boekhoudingen van landbouwers. De auteur bewijst steeds opnieuw zijn grondige kennis van de landbouwgeschiedenis van de regio te kunnen aanwenden om het economisch leven op Ter Hoyen vakkundig te beschrij-

ven, te verklaren en te duiden. Ook de ondertitel van het boek is zeer terecht. Het gaat inderdaad soms bijna evenzeer over de regio als over de pachthoeve. Deze studie zou niet mogelijk geweest zijn zonder de resultaten van het overvloedig, diepgaand en vernieuwend historisch onderzoek sinds ca. 1970, vooral door en onder leiding van Chris Vandenbroeke. Deze studie is dus ook een beetje de bekroning van zijn werk (en dat van anderen). Ook de publicaties van Fr. Hollevoet (o.a. Markegem, een vermaakelyk dorp, 1996) boden de nodige achtergrond.

Het voorliggend boek is systematisch opgebouwd. Na de toelichting bij de bronnen (deel 1) handelt deel 2 over de sociaal-economische krachtlijnen in de parochie Markegem, 16de-19de eeuw (geografisch en bestuurlijk kader, bevolking en arbeid, bedrijfsstructuur, eigendomverhoudingen). Deel 3 bestudeert de relatie tussen eigenaars en pachter tijdens de 18de eeuw en deel 4, dat ruim de helft van het aantal bladzijden inneemt, draagt als titel: Arbeid, productie en consumptie op de hoeve. De vorige delen zijn zeer degelijk en onmisbaar, maar ze staan als het ware in dienst van deel 4 dat de hele landbouweconomie onder ogen neemt. De bevindingen zijn zo interessant dat je ze als recensent zou willen samenvatten voor de lezer, maar dat zou de toegemeten ruimte van een boekbespreking ver overschrijden. Dit uitgebreide deel 4 behandelt achtereenvolgens: graan- en gewassen, peulvruchten, zuivel, aardappelen, vlees, oliehoudende gewassen en proto-industrie. Daarna volgen (4.8) de dienstverlenende activiteiten (ploegen, transport, leningen en pachten) en arbeidskrachten (landbouwer en gezin, losse arbeid en inwonend vast dienstpersoneel).

Tot de zaken die me het meest opgevallen zijn behoort de zeer grote verspreiding van de ruileconomie, vooral van de ruilarbeid. Vele kleine boeren hadden geen paarden of trekdieren en deden voor ploegwerk en vervoer (bv. van brandhout) een beroep op boer Coucke, meer bepaald zijn paarden, knechten en karren. De compensatie bestond stevast uit arbeid op de grote hoeve, voornamelijk tijdens de oogstperiode. Kleine boeren konden ook (thuis) weven ter compensatie van het door het pachthof gepresteerde werk. Op Ter Hoyen werkte ook een voltijdse wever. Vlas werd er verwerkt tot lijnwaad. Geldbezit kwam op het platteland zelden voor, aldus de auteur. Om 1 ha te ploegen moest er met twee paarden gedurende twee

dagen gewerkt worden, maar om dit ploegwerk te vergoeden diende de kleine boer 19 dagen arbeid te presteren. Rond 1860 diende een landbouwer nog steeds 18 dagen op Ter Hoyen te werken om 1 ha ploegwerk te vereffenen. Dat was voor hem toch nog voordelig omdat een volwassen man ongeveer 50 à 60 dagen nodig had om 1 ha land grondig te spitten. Ook de sterk verschillende lonen vallen op. De herder was de best betaalde werknemer, zoals dat op andere landbouwbedrijven het geval was. Na hem kwam de paardenknecht. Alle anderen verdienden veel minder.

De auteur besteedt ook aandacht aan de menselijke relaties. Directe contacten tussen Coucke en de eigenaar waren vrijwel onbestaande. De algemene ontvanger van de eigenaar trad op als tussenpersoon. De relaties tussen Coucke en de werknemers lijken daarentegen vrij goed geweest te zijn. Zij konden bv. voorschotten krijgen op hun loon. Coucke en zijn vrouw traden een paar keer op als dooppeter en -meter voor de kinderen van hun werknemers. Mijn grote waardering voor het geheel van deze studie betreft de originaliteit en de moeilijkheidsgraad van het onderzoek, de diepgang en het brede perspectief in de verwerking van de gegevens en tenslotte de helderheid en de levendigheid van het verhaal.

De lezer van een recensie verwacht terecht ook enkele kritische opmerkingen. We vinden het vooreerst ronduit vervelend dat de noten niet onderaan de bladzijden staan, maar op het einde van het hoofdstuk. De kritisch-wetenschappelijke lezer stelt zich immers steeds opnieuw de vraag: vanwaar haalt de auteur dit of dat gegeven, of nog: is dit een algemene bewering of betreft ze Ter Hoyen? Het is ongemakkelijk en tijdrovend te gaan bladeren en zoeken wat men met echte voetnoten die naam waard, in een oogopslag zou kunnen constateren. Echte voetnoten bevorderen de kritisch-wetenschappelijke lectuur. Een gemiste kans want technisch is dat geen probleem. Naar mijn smaak had er ook wat meer aandacht mogen besteed worden aan het gezin Coucke. Enkele bladzijden over Gillis Coucke, zijn vrouw en hun 15 kinderen hadden een welkome menselijke toets aan het geheel kunnen geven. Misschien heeft de auteur niet willen herhalen wat door Fr. Hollevoet al gedeeltelijk geschreven werd. Op zijn minst zouden enkele uitgebreide voetnoten en verwijzingen niet misstaan hebben. Ik had ook meer concreets willen vernemen over de rol van Coucke in het dorpsleven, maar ik geef meteen wel toe dat dit niet het

voorwerp van de studie was en dat de auteur toch wel aanstipt dat Coucke als baljuw ongetwijfeld een belangrijke rol gespeeld heeft. De lezer verneemt ook niet waar die twee handboeken bewaard worden of wat "roomse" bonen (p. 91 en 169 n. 72) zijn en, eventueel, vanwaar die naam? Of de bevolking van Markegem echt geloofd heeft dat de herders 's nachts op een geit door de lucht vlogen zoals de auteur het schrijft, durven we betwijfelen. Van wie de auteur deze bewering overnam komen we niet te weten. De aansluitende voetnoot (p.182) zegt immers niet wie dat beweert en nog minder welke de waarde is van die bewering. Dat Gillis Coucke tussen 1763 en 1778 nauwelijks drie kg boter zou verkocht hebben kunnen we moeilijk aannemen. Dat kan m.i. niet verklaard worden door de zeer spectaculaire daling van het aantal melkkoeien in de regio (p.95) Ligt het niet meer voor de hand dat de bronnen betreffende die periode gewoon onvolledig zijn? Hoe valt dit overigens te rijmen met de levering van bijna 100 kg boter aan zijn zoon in het kartuizerklooster te Gent in 1766 en met de veetelling van 1772 volgens dewelke Coucke 14 melkkoeien had (p.94)? Deze beweringen lijken in tegenspraak te zijn.

De bibliografie is rijk en verzorgd. Toch een paar bedenkingen. *Arbeid en Tewerkstelling ... Werkdocumenten* van J. De Belder en anderen vermelden als een gewone uitgegeven bron en *Een micro-demografisch onderzoek met betrekking tot Markegem ...*(p.70 n.98) van P. Struyve als een gewone publicatie kan de zoeker voor problemen stellen. Het laatste is een onuitgegeven seminariewerk (2de kand. Kulak) terwijl de buitengewoon nuttige *Werkdocumenten* slechts op een zeer beperkt aantal exemplaren pro manuscripto ter beschikking gesteld werden. Verder lijkt het me wenselijk casu quo te vermelden dat een boek een latere herdruk is (bv. H. De Schepper, *De oude landmaten ...* werd niet in 1993 maar in 1942 voor het eerst uitgegeven; P.F.X. De Ram, *Synodicon...* dl. IV werd niet in 1996 maar in 1839 voor het eerst gepubliceerd.) Het aantal tikfouten (bv. p.13, 85, 133, 145, 165, 167(2), 199(3)) overtreft "het aanvaardbaar minimum" niet. De gewone lezer zal ze wellicht niet bemerken en er zeker niet bij stilstaan, zelfs uw recensent durft er tegen de achtergrond van een zo kwaliteitsvolle studie nauwelijks op wijzen.

Lambrechts studie werd nog voor haar publicatie bekroond met de Cera Foundation-Prijs voor de Geschiedenis van het Vlaamse Platteland. Op zich een bijzonder eervolle onderscheiding en een

garantie voor grote wetenschappelijke degelijkheid. Bij wijze van besluit citeer ik uit de toespraak van de voorzitter van de jury, prof. Stef Top, bij de prijsuitreiking (Leuven 20.12.2002): “Een revelerend werk dat een verrassende kijk geeft op het dagelijks leven en werken op een groot bedrijf in een klein dorp”. De jury stelde deze studie unaniem ter bekroning voor. Thijs Lambrecht is een jonge, veelbelovende historicus.

Michel Cloet

Jozef HUYGHEBAERT, *Van Spiegels en Uilen. Facetten van het 18de-eeuwse Zuid-Nederlandse literaire leven.* – Brussel: Facultés universitaires Saint-Louis, 2002. - 131 p. – (Studiecentrum 18de-eeuwse Zuid-Nederlandse Letterkunde. Cahier nr.22)

Deze publicatie bundelt negen artikels die allemaal in mindere of meerdere mate een literair onderwerp hebben, maar het tijdsbestek dat zij bestrijken beperkt zich geenszins tot de 18de eeuw. Het tweede artikel, over het vermeende graf van Uilenspiegel in Damme, speelt zich zelfs bijna geheel vroeger af (noot 16 bij dit artikel bevat overigens een verwijzing naar een onbekende pastoor van Damme van 1536 tot 1539, maar deze jaartallen zijn duidelijk foutief, aangezien de bewuste passage handelt over een nieuwe inscriptie op het graf van Jacob van Maerlant in de jaren 1630-1636). Het onderlinge verband tussen de in omvang en diepgang nogal ongelijke artikelen is helaas niet altijd duidelijk, ook al omdat de inleiding uiterst kort is (anderhalve pagina) en een algemeen besluit ontbreekt. Zes van de hier gebundelde artikelen verschenen reeds eerder tussen 1981 en 2000, en werden soms nauwelijks aangepast. Eén nog niet eerder gepubliceerd artikel, over de “gotische” letter die tot in de 18de eeuw veel gebruikt werd in volks- en schoolboeken (bijv. *Den Nieuwen Spiegel der Jongheyd, ofte Gulden A.B.C.* van de Frans-Vlaamse wilhelmiet Ferdinand Loys), opent de bundel - het geciteerde schoolboek verklaart samen met het tweede artikel de titel van de hele publicatie. Drie artikelen uit deze bundel zijn gewijd aan het toneel. Twee ervan verschenen al eerder en behandelen resp. een Guldensporenspel op de Groeningekouter (1766) en de Brugse toneeluitgever Livinus

Verkruyssen (ca.1670-1742). Nog niet eerder gepubliceerd is een artikel over de beperkingen op het jongerentoneel in sommige Vlaamse streken in 1777-1785. Blijkbaar hebben de omstreden toneelvoorstellingen hier en daar plaats gemaakt voor dichtwedstrijden. Het afsluitende, eveneens nog niet eerder verschenen artikel gaat in op een dergelijke dichtwedstrijd te Rumbeke in 1803 (waaruit opnieuw blijkt dat de auteur zich niet beperkt tot de 18de eeuw). De overige, allemaal reeds vroeger gepubliceerde artikelen handelen over opera (met name de Bruggeling J.T.Neyts (1727-1794) en zijn diverse operagezelschappen), poppenspel (te weten de in 1744 te Otegem geboren toneelman en poppenspeler Gerard Bulteel) en volksboeken (in casu de in Gentse almanakken opgenomen, maar ook apart verschenen geestige voorvallen van Franciscus Heldewijs, die pastoor was te Lapscheure van 1715 tot zijn dood in 1755; de auteur van deze *Lapschuerschen Guychelaer* was P.F.van Hollebeke (1747-1803), een bakker en rederijker uit Middelburg-in-Vlaanderen). Het is de verdienste van de auteur dat hij met veel zin voor detail de aandacht heeft willen vestigen op sommige vaak verwaarloosde aspecten van het culturele leven in onze gewesten uit vroegere tijden. Helaas valt uit dit nogal incoherente geheel geen totaalbeeld af te leiden. Zelf waagt Huyghebaert het alvast niet een algemeen besluit te formuleren (tenzij de slotzin "Was Vlaanderen in zijn Franse tijd cultureel dood?" als conclusie bedoeld is). Hij behandelt dus slechts een aantal facetten van het toenmalige literaire leven in de Zuidelijke Nederlanden, zoals de ondertitel van deze publicatie al aangeeft. Jammer genoeg vertoont het werk dezelfde gebreken als nogal wat bundelingen van artikels, zoals herhalingen - de definitie van "volksboek" prijkt bijv. zowel op p.19 als op p.45 - en de inconsequente spelling van woorden, bijv. "achttiende-eeuwse" (p.59) naast "18de eeuwse" (p.82). Het valt verder te betreuren dat de vele geciteerde namen van auteurs niet zijn opgenomen in een personenindex. Ook een algemene bibliografie ontbreekt. Dat Huyghebaert vooral steunt op literaire bronnen is uiteraard inherent aan zijn onderwerp, maar wellicht zou het ook nuttig zijn deze te confronteren met andere genres. Indien bijv. pastoor Heldewijs echt zo een kleurrijke figuur geweest is als de *Lapschuerschen Guychelaer* beweert, dan zouden daarover toch ook gegevens moeten te vinden zijn in officiële kerkelijke bronnen, zoals de *Acta episcoporum* en bisschoppelijke of decanale visitatieverslagen.

In het geval van poppenspeler Bulteel heeft Huyghebaert trouwens al zijn voordeel kunnen doen met informatie uit gerechtelijke onderzoeken. Al bij al biedt zijn publicatie dus een voorlopige, maar nogal onvolledige stand van het onderzoek naar het literaire leven in onze gewesten (vooral) tijdens de 18de eeuw.

Kurt Priem

André GYSEL (uit het Frans vertaald door en van commentaar voorzien door), *Oorlogsdagboek van de Ieperse kloosterzuster Margriet-Marie (Emma Boncquet). Oktober 1914- mei 1915.* - Gent: Snoeck-Ducaju & Zoon, 2002. - 279 p.: ill.

De laatste jaren kent de studie van de Eerste Wereldoorlog een betekenisvolle opflakking. Dit is op de eerste plaats het werk van tal van verdienstelijke amateurs; de aandacht voor de Eerste Wereldoorlog vanuit de Vlaamse academische wereld blijft immers nog steeds erg gering, zeker in vergelijking met de ons omringende landen, inclusief Nederland. Eén van die verdienstelijke liefhebbers is André Gysel uit Diksmuide. Deze leerkracht en gids heeft zich specifiek toegelegd op het vertalen en hertalen van oorlogsdagboeken.

Sinds het einde van de jaren 1990 zijn tientallen oorlogsdagboeken en brievenverzamelingen uit de Eerste Wereldoorlog gepubliceerd en nog tientallen anderen worden bewaard in archieven en documentatiecentra, zoals dat van het *In Flanders Fields Museum*. Ongeacht de documentaire waarde, is niet elk egodocument m.i. inhoudelijk goed genoeg om in zijn volledigheid gepubliceerd te worden en al te vaak wordt al te veel energie verspeeld aan het uitgeven van weinigzeggende brieven tussen twee geliefden of aan een dagboek die niets extra toevoegt aan eerdere verschenen dagboeken. Aan de kwaliteitscontrole door auteurs en uitgevers lijkt soms iets te schorten, met name het inschattingsvermogen om na te gaan in hoeverre hun publicatie de toets der vergelijking met andere egodocumenten doorstaat. Naast commerciële beweegredenen, komt dat onder meer door het feit dat iemand het dagboek van zijn grootoom als vanzelfsprekend steeds erg belangrijk en uniek zal vinden. Het is des te jammer

dat daardoor echt interessante gevallen in de lade blijven liggen, als het ware bij gebrek aan een enthousiast familielid.

Maar niet zo met die dagboeken waarvan André Gysel de vertaling en commentaar verzorgd heeft en die eerder verschenen bij Snoeck-Ducaju en Zoon te Gent: *In de modderbrij van de IJzervallei. Oorlogsdagboek van onderluitenant Raoul Snoeck* (1998), *De Grote Oorlog van onderluitenant Arthur L. Pasquier. Veldtochtnotities van een Waal in de Westhoek* (1999), *Deckers' dagboek. Notities van een oorlogsvrijwilliger* (1999) en *Oorlogsverpleegsters in bevolen dienst 1914-1918* van Jane de Launoy (2000). Deze ego-documenten hebben allen een positieve zaak gemeen: ze voegen wél iets toe aan het gekende verhaal van de Eerste Wereldoorlog. Waar bij Snoeck de realiteit van de oorlog aan de IJzer centraal staat, heeft de Waalse motorrijder Pasquier het eerder over het leven achter de frontlijn. De antimilitaristische oorlogsvrijwilliger Deckers is een sublieme observator én commentator en Jane de Launoy beschrijft het leven in de medische voorzieningen in onbezet België. Op één na, dat van Deckers, werden alle dagboeken al eens tijdens het interbellum gepubliceerd. Zij waren echter vrijwel onvindbaar geworden en/of nimmer vertaald in het Nederlands en/of nagenoeg onleesbaar door het oubollig taalgebruik

Ook het dagboek van de Ieperse zuster Margriet-Marie, geboren Emma Boncquet, werd tot tweemaal toe op de markt gebracht, de eerste keer nog tijdens de oorlog zelfs.¹ Wel betrof het telkens dezelfde Franse tekst. Het is dus de verdienste van de bewerker om dit beklijvende en boeiende dagboek voor de eerste maal in het Nederlands vertaald te hebben.

Op zich is dit een vrij opmerkelijk feit. Immers, van de verschillende dagboeken die het lot van de Ieperse burgers in de dramatische maanden oktober 1914 - mei 1915 beschrijven, is dat van zuster Margriet niet alleen het meest aangrijpende, maar wellicht ook het meest accurate. Dr. Hubert Ronse maakte enkele jaren geleden een uitgebreide en tot op heden ongepubliceerde studie over achttien Ieperse oorlogsdagboeken en -memoires.² Zijn conclusie was dat de

---

1 *Journal d'une Soeur d'Ypres, Octobre 1914 à Mai 1915*. Rouen, Imprimerie de la Vicomté, 1918, 139 p. en *Journal d'une sœur d'Ypres, Octobre 1914 - Mai 1915*. Ypres, Imprimerie Dumortier, 1928, 107 p. Beide teksten zijn identiek.

2 Een kopie wordt bewaard in het *Documentatiecentrum In Flanders Fields*.

informatie van zuster Margriet steeds correct was en dat minstens drie andere dagboekschrijvers, met name Camille Delaere, Maria Van Uxem en Maurits Cocle, hun eigen dagboeken "verbeterd" hebben aan de hand van dat van zuster Margriet.

De inleiding van deze uitgave bevat een uitgebreide biografie van zuster Margriet, maar ook van Geoffrey Winthrop Young, de leider van de *Friends Ambulance Unit*, die een hoofdrol speelt in het dagboek. De bewerker verdient alle lof dat hij zich niet tot het wat makkelijk samenrapen van biografische feitjes heeft beperkt, maar daadwerkelijk opzoekingen heeft verricht, onder andere in het archief van de communautiteit van de zusters Lamotten waartoe zuster Margriet behoorde. Misschien dat hij in zijn bewondering voor de dappere vrouw die de kloosterzuster inderdaad was, zich wat minder kritisch toont ten opzichte van haar persoonlijkheid, bijvoorbeeld wanneer hij het heeft over het feit dat "ze kan pendelen" en over haar interesse voor paranormale verschijnselen (blz. 14-15). Tevens vraag ik me af waarom de bewerker wel een uitgebreide biografie van Geoffrey Winthrop Young opneemt en niet van Camille Delaere, die nochtans een minstens even prominente rol speelt in het dagboek.

De vertaling van het dagboek zelf is blijkens enkele vergelijkende steekproeven erg nauwgezet gebeurd, maar in enkele gevallen mischien iets te letterlijk om de juiste nuance te behouden: bvb wanneer *spectacle* door spektakel vertaald wordt wanneer het gaat over de standrechtelijke executie van een burger door de Duitsers (p. 49). "Un prussien fort méchant" zou ik ook niet vertaald hebben door "een ondeugende Pruis" (p. 53). Op p. 62 verraadt de vertaler dat hij geen Ieperling is door "het Leet" te schrijven in plaats van "de Leet".

Ondanks de trouw aan de oorspronkelijke tekst blijft het boek erg leesbaar. De verklarende voetnoten zijn nuttig voor wie minder vertrouwd is met Ieper of met het jargon van de Eerste Wereldoorlog.

De vertaling van het dagboek zelf wordt nog aangevuld met het fragment "1914-1918" uit de kloosterkroniek van de Zusters Lamotten, de oorlogsmemoires van zuster Marie-Jeanne Mesdom (Klooster van de H. Familie) en een lijst van enkele remedies van zuster Margriet tegen verschillende kwalen. De kloosterkroniek beschrijft het wel en wee van de kloostergemeenschap van de Lamotten, eerst in het belegerde Ieper en dan tijdens de vlucht in Frankrijk, aanvankelijk in de Dordogne, later in de nabijheid van Rouen. Hoewel nau-

welijks vergelijkbaar met het dagboek, is het een interessante aanvulling die ons leert hoe het met zuster Margriet verder ging na 1915.

Zuster Marie-Jeanne van het klooster van de H. Familie was elf jaar in 1914, bij het begin van de Eerste Wereldoorlog. Ze schreef haar oorlogsherinneringen neer in 1965. Hoewel een erg waardevolle getuigenis, vooral omdat het op een levendige manier vanuit het standpunt van een kind geschreven werd, hebben deze memoires een heel ander karakter dan het dagboek van zuster Margriet. Het hartverscheurende, erg persoonlijke relaas is toch op zijn plaats in één en hetzelfde boek, vooral omdat de jonge Marie-Jeanne en haar familie in bijzonder dramatische omstandigheden werden geholpen door zuster Margriet, een feit dat deze laatste uitgebreid behandeld in haar dagboek.

De lijst van "Enkele remedies van zuster Margriet-Marie tegen verschillende kwalen" die achteraan opgenomen werd, doet niets terzake en was beter achterwege gebleven.

Het idee om achteraan een stadsplan van Ieper op te nemen, is zeker nuttig voor de lezers die minder met de stad bekend zijn. Ik betwijfel echter of de kaart die nu opgenomen werd, wel behulpzaam kan zijn: hij is barslecht (ook al is hij afkomstig uit de officiële brochure *Wegwijs* die door het stadsbestuur wordt gepubliceerd). Smalle brandsteegjes zoals het Schotlandstraatje of het Pensestraatje worden er even breed afgebeeld als hoofdstraten zoals de Boterstraat of de Rijselstraat, zodat alle verhoudingen zoek zijn. De vestinggracht ten noorden van de Menenpoort en de Wieltjesgracht worden helemaal niet aangegeven, evenals het belangrijke centraal gelegen complex van de Lakenhallen. Was het bovendien niet beter geweest een vooroorlogs stadsplan van Ieper weer te geven? Tijdens de wederopbouw werd immers aan het stratenplan gesleuteld, met onder meer het verdwijnen van enkele pleinen en het wijzigen van het tracé van sommige straten. Bovendien hebben tal van straten sinds het schrijven van het dagboek een andere naam gekregen. Nu moet de lezer het doen met een slecht stadsplan van Ieper anno 2002 in plaats van een goed van Ieper anno 1914. Erg positief is dan weer de uitgebreide vermelding van de herkomst van de illustraties en het opnemen van een index op plaats- en persoonsnamen.

Tot slot nog een woord van lof voor de afbeeldingen in dit boek. Er zijn meer dan 250 illustraties, niet altijd van even goede kwaliteit

maar dat wordt ruimschoots gecompenseerd door de zoektocht naar nooit eerder gepubliceerde illustraties die de samensteller/vertaler zich getroost heeft. Bovendien ondersteunen de afbeeldingen meestal de tekst en zijn ze er niet louter om de boel op te vrolijken.

Het dagboek van zuster Margriet is eigenlijk een boek dat elke Ieperling zou moeten gelezen hebben, en niet alleen diegene met een interesse voor geschiedenis. Het biedt een indringend beeld van het lijden van hun voorgangers en van de dood van Ieper in 1914-1915 en het biedt een verklaring waarom precies deze stad de roeping heeft een "vredesstad" te zijn.

De anonieme inleider van de eerste (Franstalige) uitgave schrijft: "*Ce journal n'a qu'une prétention, celle de l'exactitude. L'auteur "a vu", il a relaté avec un soin minutieux ce qui s'est passé dans son rayon d'activité, et son journal apportera une contribution précieuse à celui qui écrira "Les derniers jours d'Ypres"*". Zuster Margriet was bij de allerlaatste inwoners die de stad verlieten op 9 mei 1915. Zij is dus inderdaad de chroniqueur bij uitstek van die dood van Ieper.

Dominiek Dendooven

Kroniek

PERSONALIA

In memoriam Robrecht Boudens (Brugge 31.5.1920 - Bertem 13.4.2003). - Op 13 april 2003 overleed te Bertem bij Leuven professor emeritus Robrecht Boudens. Hij werd geboren te Brugge op 31 mei 1920. Na zijn humaniorastudies aan het Sint-Lodewijkscollege wilde de jonge Boudens missionaris worden. Hij trad in bij de Oblaten. Zijn oversten beslisten er evenwel anders over: na zijn priesterwijding (1946) werd hij naar Rome gestuurd waar hij aan de Gregoriana het doctoraat in de kerkgeschiedenis behaalde (1951). Zijn proefschrift handelde over de stichter van de congregatie van de Oblaten, Eugène de Mazenod. Het werd gepubliceerd met als titel *Mgr. de Mazenod, évêque de Marseille (1837-1861) et la politique* (Lyon, 1951). Enkele jaren later verscheen in het Duits en het Engels een biografie van de stichter voor een breed publiek. Nog in 1951 werd Boudens benoemd tot docent kerkgeschiedenis aan het scholasticat van de Vlaamse Oblaten te Gijzegem. In 1967 werd hij benoemd aan het Centrum voor Kerkelijke Studies te Leuven en in 1969 aan de Faculteit Theologie van de K.U.Leuven. Hij beëindigde er zijn carrière als buitengewoon hoogleraar (1976-1985).

Boudens publiceerde talrijke studies over missiegeschiedenis (o.a. over Ceylon) en het modernisme (o.a. verscheidene artikels gewijd aan Félicité de Lamennais) en over de algemene en de Belgische kerkgeschiedenis. Synthesewerken, geschreven voor een zeer ruim publiek zijn o.a. *Momentopnamen uit de geschiedenis van de katholieke kerk* (1987) en *De Kerk in Vlaanderen. Momentopnamen* (1994). Hij werkte ook mee als auteur en co-redacteur aan *Het bisdom Brugge (1559-1984). Bisschoppen, priesters, gelovigen* (1984) i.s.m. M. Cloet en B. Janssens de Bisthoven en aan *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis* (1991) i.s.m. M. Cloet en L. Collin.

De sterk Vlaamsvoelende Boudens was geïntrigeerd door de houding van de Mechelse kardinalen Goossens (1883-1906), Mercier (1906-1926) en Van Roey (1926-1961) tegenover de Vlaamse Beweging. Zijn archiefonderzoek lag aan de basis van verschillende publicaties over deze figuren (o.a. *Kardinaal Mercier en de Vlaamse*

Beweging, 1975). Ter gelegenheid van zijn 75ste verjaardag werd hem in 1995 een huldeboek aangeboden met een selectie van eerder verschenen artikels van zijn hand over Newman (over wie Boudens in 1989 al een boek publiceerde) en Mercier (L. Gevers m.m.v. B. Doyle, *Two Cardinals: John Henry Newman, Désiré Joseph Mercier*). Boudens internationalisme (hij was sinds 1975 lid van de Royal Asiatic Society van Ceylon/Sri Lanka Branch) ging samen met een diepe gehechtheid aan zijn geboortestad Brugge. De veelzijdige en zeer productieve Boudens was steeds genuanceerd en mild in zijn oordeel over mensen en dingen.

Eerder verschenen In memoriam's: L. Gevers, *Robrecht Boudens: oblaat, kerkhistoricus hoogleraar in Tijdingen uit Leuven, Tijdschrift van de Vereniging Historici Lovanienses*, nr. 130, 2003, p. 23-26; Idem, *In memoriam Robrecht Boudens (1920-2003)* in *Ephemerides Theologicae Lovanienses*, vol. 79, 2003, afl.1, p. 226-236 (met een uitgebreide bespreking van zijn talrijke publicaties) en (zonder titel) in *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, vol. 98, 2003, nr. 3-4, p. 758-759.

M. Cloet

In memoriam Carlos Wyffels (Gentbrugge 3.1.1922 - Veurne 13.12.2003). - Op 13 december overleed te Veurne Ere-Algemeen Rijksarchivaris Carlos Wyffels. Hij werd geboren te Gentbrugge, maar verhuisde op jonge leeftijd met zijn ouders naar Tielt, waar zijn vader het beroep van onderwijzer voortzette en zijn moeder een textielhandel voerde. Hij koos aanvankelijk voor het beroep van onderwijzer maar zette, eens zijn diploma te Torhout behaald, zijn studies verder aan het regentaat te Antwerpen. De jonge Wyffels wenste echter universitaire studies te doen. Hiervoor leerde hij op eigen houtje Latijn en Grieks en legde examen af voor de middenjury. Met het diploma Grieks-Latijnse humaniora op zak kon hij zich in 1942 laten inschrijven aan de faculteit van de Letteren en de Wijsbegeerte, groep geschiedenis, in de universiteit te Gent. Onder de leiding van Hans Van Werveke maakte hij een licentiaatsverhandeling over de oorsprong van de ambachten in Vlaanderen (1946), die hij later verder uitdiepte als doctoraatsthesis (1951).

Reeds in november 1946 nam Wyffels deel aan het examen van

kandidaat-archivaris en was er eerste van de Nederlandstalige kandidaten. Bijgevolg kon hij praktisch onmiddellijk in dienst treden bij het Rijksarchief, waar hij, na een jaar stage, op 1 januari 1948 archivaris-paleograaf werd bij het Rijksarchief te Gent. Op 1 januari 1958 werd Wyffels conservator met inspectieopdracht. Gedurende elf jaar bezocht Wyffels het archief van alle Vlaamse gemeenten, kerkfabrieken, polders en wateringen, commissies van openbare onderstand en andere. Met een ongekende werkkraft redde hij vele archieven van de vernieling.

In 1950 werd Wyffels laureaat van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België en hij promoveerde in 1951 tot doctor in de Wijsbegeerte en Letteren met grote onderscheiding.

Wyffels had een ongewone werkkraft en een dynamisme waarover ik, nochtans vijftien jaar jonger, mij steeds opnieuw verbaasde. Toen hij, bij het verlaten van het archief te Brussel tijdens de middagpauze, enkele meters voor mij uitliep kon ik hem onmogelijk nog inhalen.

In het Rijksarchief te Gent maakte hij verschillende inventarissen waarvan *Het chronologisch gerangschikt supplement op de oorkonden van de graven van Vlaanderen* en de inventarissen van de baronie van Eksaarde en van de gemeente Oudegem werden uitgegeven. Tenminste even belangrijk zijn de talrijke monumentale bronnenuitgaven die Wyffels uitgaf, o.m. als vervolg op de bronnenuitgave van Espinas en Pirenne over de Vlaamse lakenindustrie.

Wyffels kende het belang van rekeningen als historische bronnen. Dit bleek ook uit zijn bronnenuitgaven en historische studies. Zo publiceerde en bestudeerde hij samen met P. Bougard de 13de-eeuwse rekeningen van Calais; met de medewerking van Jos De Smet, en, na zijn oppensioenstelling als Algemeen Rijksarchivaris, samen met A. Vandewalle, de 13de- en 14de-eeuwse stadsrekeningen van Brugge.

Ook juridische bronnen en processen (over de erfenis van Jan van der Beurse) kregen Wyffels' belangstelling, naast handels- en monetaire geschiedenis (*Analyses de reconnaissances de dettes passées devant les échevins d'Ypres, 1249-1291*, verschenen na zijn oppensioenstelling in 1991). Deze belangstelling voor de bronnen en de waarde van de door hem opgezette publicaties maakten dat Wyffels benoemd werd tot lid van de Koninklijke Commissie voor de uitgave der Oude

Wetten en Verordeningen van België en van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis. Zijn historisch werk verzekerde hem de benoeming als lid van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België.

In 1968 werd Wyffels benoemd tot Algemeen Rijksarchivaris. Ook hier trad hij onmiddellijk op het voorplan en werd in 1972 benoemd tot lid van het uitvoerend bureau van de Internationale Archiefraad, waarvan hij in 1974 secretaris-generaal en in 1982 voorzitter werd. Als Algemeen Rijksarchivaris ontplooidde Wyffels een niet-aflatende activiteit, waarbij hij zich te vaak te pletter liep op inertie, onbegrip en zelfs onwil van administratie en machtshebbers. Hij gaf verschillende pamfletachtige brochures uit waarin hij de problemen waarmee het Rijksarchief worstelde aan de kaak stelde. Meestal tevergeefs : archief gedijt helaas het best in een romantische en nationalistische context, die niet van onze tijd is. Wyffels begreep dit maar al te goed en ijverde, samen met collega's en medewerkers, om het archief en archiefzorg als administratief noodzakelijk te doen erkennen. Het is één van zijn ontgoochelingen geweest dat hij op dit stuk niet gehoord werd. Dit bleek duidelijk toen hij mij op het einde van zijn loopbaan toevertrouwde dat hij – “mocht het te herdoen zijn” – zich volledig zou gewijd hebben aan schriftexpertises voor de rechtbanken. Want ook op dit terrein zijn vele werkstukken van Wyffels in de gerechtelijke dossiers aanwezig. Immers, tot zijn benoeming als Algemeen Rijksarchivaris, was dit zijn wetenschappelijke vrijetijdsactiviteit.

Als Algemeen Rijksarchivaris moest hij ook heel wat historische arbeid, die hij nog op het getouw had, uitstellen tot na zijn oppensienstelling.

Wyffels werd terecht vereerd met verschillende binnen- en buitenlandse eretitels en onderscheidingen.

In de “Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge” publiceerde Wyffels een aantal belangrijke artikels :

- *Twee oude Vlaamse ambachtskeuren : de vleeshouwers van Brugge (2 december 1302) en de smeden van Damme (eerste helft 1303)*, deel 88, 1950, blz. 93-109, met integrale uitgave van de teksten.

- *Een “opstand” te Brugge en de vlucht van Leliaards naar Sint-Omaars tussen 17 augustus en 18 september 1297*, deel 90, 1953, blz. 63-72, correcties en aanvullingen bij een vroeger verschenen artikel van Jos De Smet.

- "Cracht" en "(Veel)voude cracht" als strafbeding in Brugse rechtsteksten, deel 95, 1958, blz. 59-64.

- *De Vlaamse Hanze van Londen op het einde van de XIIIde eeuw*, deel 97, 1960, blz. 5-30.

- *Note sur les marcs monétaires utilisés en Flandre et en Artois avant 1300*, deel 104, 1967, blz. 66-87.

Deze publicaties zijn vrij illustratief voor de belangstelling en het wetenschappelijk oeuvre van Wyffels : ambachten, hanzen en handels- en monetaire geschiedenis, rechtsgeschiedenis.

Met Wyffels verdwijnt een belangrijk historicus, een uitstekend uitgever van historische bronnen, een ongemeen dynamisch man met een grote werkkraft, een voorbeeldig ambtenaar en een lovenswaardig Algemeen Rijksarchivaris, voor wie de omstandigheden op het archiefsterrein vaak minder gunstig waren dan hij verdiende¹.

J. Mertens

In memoriam Ernest Warlop (Wervik 2.1.1935 - Heule 15.12.2003). - Hoewel Ernest reeds enkele jaren sukkelde met zijn gezondheid, kwam zijn plotse overlijden toch als een verrassing. We vonden het positief dat hij de weg naar het archief had teruggevonden en dat hij weer bezig was met heraldiek. Zijn gezin lag hem heel na aan het hart en dat zijn laatste woorden naar zijn echtgenote Georgette gingen ligt volledig in de lijn van Ernest zoals we hem kenden.

We leerden Ernest kennen in de VVF-afdeling Kortrijk. Gedurende vele jaren hebben we samengewerkt, hij als voorzitter, ik als secretaris. In een vriendenkring met o.m. Michiel Mispelon, Carlos Wyffels, Leo Vanackere, André Lesage, Valère Arickx, Willy Vanhille kwamen we geregeld bijeen. De een na de andere is ons ontvallen. Er werd veel gesproken over familiekunde en heraldiek. Dank zij hem konden we gedurende zes jaar werken in het archief als educatief

---

1 *Album Carlos Wyffels*. Brussel, 1987, 573 blz. met biografie en bibliografie; *Het Rijksarchief in België - Les Archives de l'Etat en Belgique 1796-1996*. Brussel, 1996 (aanvullende bibliografie). Zie ook J. Verhelst, *In memoriam Carlos Wyffels*, in : Bibliotheek- en Archiefgids, 80 (2004), blz. 45-46.

medewerker. Geschiedenis, archief, genealogie, heraldiek: deze woorden vormen de draad in het leven van onze betreurde vriend.

Ernest Warlop is geboren in Wervik op 2 januari 1935 in een gezin dat hard moest werken om er te komen. Vader was seizoenarbeider in Frankrijk. Zijn afkomst heeft Ernest nooit verloochend. Hij volgde zijn oude humaniora in het college van Menen. Altijd primus van de klas. Zijn universitaire studies verliepen al even briljant. Hij studeerde af in de Rijksuniversiteit van Gent in 1959 als licentiaat in de geschiedenis en als geaggregeerde van het middelbaar onderwijs van de hogere graad. Hij was wetenschappelijk medewerker van de RUG (1959-1960) en aspirant van het NFWO van 1961 tot 1962. Reeds vroeg koos hij voor het archief en was in 1961 kandidaat-archivaris. In 1965 promoveerde hij tot doctor in de letteren en wijsbegeerte met prof. E.I. Strubbe als promotor. "De Vlaamse Adel vóór 1300" zou een begrip worden. Prente slaan, zoals ze dat in West-Vlaanderen zeggen. In 1967 werd hij voor dit werk bekroond door de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België en in 1968 verscheen het werk in vier delen bij *Familia et Patria* in Handzame, de uitgeverij van Michiel Mispelon. In de inleiding van zijn meesterwerk gaat zijn laatste aandacht ook hier weer naar zijn echtgenote!

In de periode 1967-1969 ontving hij de Prijs Charles Duvivier. Ondertussen was hij achtereenvolgens stagedoend-archivaris in Brussel (1962), archivaris-paleograaf (1963) in Brugge om in 1964 in Kortrijk aan te komen. Daar was hij achtereenvolgens assistent (1965-1966), eerstaanwezend assistent (1965-1966), werkleider (1970-1971) en vanaf 1969 hoofd van de afdeling Kortrijk-Ronse. Als archivaris zal hij mij vooral bijblijven voor zijn werk aan familiearchieven. De inventaris van het fonds d'Ennetières (1981), een kanjer van 624 bladzijden, ligt nooit ver uit mijn bereik. Ook het archief Descantons de Montblanc, beter gekend als de Plotho, heeft hij geklasseerd, maar hij kon jammer genoeg hier de eindmeet niet bereiken. Maar dankzij het voorlopig klassement kan het nu door iedereen geraadpleegd worden. Van zijn hand, soms in samenwerking met zijn assistent dr. Klaas Maddens, verschenen verschillende inventarissen. Daarnaast bleef hij talrijke artikelen publiceren, vooral over zijn geliefde periode, de Middeleeuwen of over heraldiek. Dr. Warlop was een echte mediëvist in het spoor van zijn meesters Hans Van Werveke, Raoul Van

Caenegem, Adriaan Verhulst en nog vele andere bekende namen. Door de studie van de Middeleeuwse adel groeide zijn interesse voor de zegels en de heraldiek. Door de Engelse vertaling van zijn werk in 1975-76 (*The Flemish Nobility before 1300*) kreeg hij ook internationale erkenning.

Zijn belangstelling voor geschiedenis liep parallel met deze voor genealogie. Dit vond ook zijn weerslag in het verenigingsleven. Eerst ondervoorzitter (1968-1972) dan voorzitter van de Vlaamse Vereniging voor Familiekunde, gouv West-Vlaanderen (1972-1979), lid van de redactieraad van Vlaamse Stam (1971-1979), lid van de raad van bestuur van de VVF (1975-1978). Hij ligt mee aan het ontstaan van het Heraldisch College van de VVF en werd er de onvermoeibare secretaris (1973-1978) van. Ook toen ik het secretariaat overnam bleef hij in feite het werk doen. Van 1977 tot 1984 was hij lid van de Subcommissie voor Heraldiek en van 1978 tot 1980 lid van de Raad van Beheer van het Vlaams Centrum voor Genealogie en Heraldiek in Handzame. In de periode 1978 tot 1994 werd hij plaatsvervangend lid en lid van de Raad van Adel. Hierdoor diende hij een aantal functies bij genealogische en heraldische verenigingen neer te leggen. De subcommissie voor Heraldiek werd de Vlaamse Heraldische Raad en hiervan werd hij in 1984 voorzitter. Hij ligt dan ook aan de basis van het decreet over de burgerlijke wapens. Hij was ook medeauteur van de *Geschiedenis van Kortrijk* (1990), auteur van *Het wapenboek van Vlaanderen* (1972) en van *Heraldiek* (1985), nog altijd een heel goede handleiding. Hij was ook ridder van 't Manneke uit de Mane (1980).

Hij schreef verscheidene artikels die belangrijk zijn voor de Brugse geschiedenis. Ik vermeld “De keurbrief van het Brugse Vrije”, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 99 (1962), 161-186; “De Scheldeburcht te Schalafie”, in *ibid.*, 102 (1965), 125-134; “De vorming van de grote schepenbank van het Brugse Vrije (11de-13de eeuw)”, in *Standen en Landen*, 44 (1968), 1-30; “De baljuws van Brugge tot 1300”, in *Album Albert Schouteet*, 1973, 221-234.

Hij werd zaterdag 20 december 2004 te Brugge gecremeerd in de Blauwe Toren op hetzelfde ogenblik als zijn vroegere algemeen archivaris, dr. Carlos Wyffels.

Ik zal Ernest Warlop blijven herinneren als de archivaris met de

kiel, gebogen over de tafel om een wapen af te werken, bij hem thuis in de Blauwpoort te Heule of in hotel Den Broel met een goede trap-
pist, als iemand die er geen doekjes om windt, soms zonder diploma-
tie, maar met een goede kijk op het verloop der dingen, als een
bekommerd echtgenoot en vader, maar bovenal als een goede vriend
die het niet altijd kon tonen. Ik weet dat Georgette en de kinderen
hem zullen missen, maar het is een troost dat er vrienden zijn die hem
niet zullen vergeten. Iemand blijven herinneren is blijven leven.

J. Roelstraete

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Bronnen voor de kloostergeschiedenis. - Op 21 oktober 2002 had in de Biekorf te Brugge een studiedag plaats over “kloosterar-
chieven”, ingericht door het Rijksarchief o.l.v. conservator dr. Michel
Nuyttens. Tien sprekers hebben er diverse aspecten van het - soms
verruimde - onderwerp met kennis van zaken belicht. Onder redactie
van de initiatiefnemer heeft het Algemeen Rijksarchief in 2003 negen
herwerkte referaten uitgegeven in de reeks *Miscellanea Archivistica
Studia*, nr.152, onder de titel “Kloosterleven in West-Vlaanderen.
Bronnen en geschiedenis”.

Het artikel van de zusters kanunnikessen Paulus Huisman en
Kristina Van Wouterghem “Het obituarium van de St.-Trudoabdij te
Odegem, te Brugge en te Male, 1149-2002” (p. 9-16) geeft uitleg bij
het door hen uitgegeven obituarium van de abdijsamenleving dat
aangevuld is met gegevens uit andere bronnen o. m. over rectoren en
weldoeners die het leven in de abdij illustreren (cfr. deze
Handelingen, 140, 2003, p. 168-169). In het artikel wordt ook de
nieuwe cd-rom over de abdij besproken.

In “De oprichting van de Sint-Pietersabdij te Oudenburg (ca.
1090) een omstreden gebeurtenis?” (p.17-35) bestudeert Brigitte
Meijns uitvoerig het ingewikkelde ontstaan van de benedictijnenabdij
te Oudenburg en vergelijkt het begin van de abdij met de oprichting
van andere kloosters in Vlaanderen tijdens de tweede helft van de 11^{de}
eeuw. In de nieuwe Sint-Pieterskerk uit 1056-1090 (cfr. deze

Handelingen, 95, 1958, p. 137-162) zou een kapittel van kanunniken zijn ingesteld dat in 1090 toetrad tot de benedictijnenorde.

Michel Nuyttens behandelt in "Devote gemeenschappen in de provincie West-Vlaanderen" (p. 37-47) een weinig bestudeerd fenomeen. In kerkrechtelijke zin zijn de leden van deze gemeenschappen geen religieuzen; ze zijn wel verwant met begijnen en derde-ordelingen. Individueel of in gemeenschap oefenen ze allerlei vormen van apostolaat uit: ziekenzorg, onderwijs, zorg voor weeskinderen. De oudste stichtingen zijn gesitueerd in de 17de eeuw, o.m. de Sint-Franciscusschool te Ieper, de Maricolen te Brugge en te Ieper. Veel gelijkenis met de geestelijke dochters vertonen de Broeders Van Dale uit Kortrijk die in 1772 in Brugge een school openen. In de loop van de 19de eeuw groeien deze gemeenschappen dikwijls uit tot onderwijscongregaties.

Van de hand van Kurt Priem is "Bronnen voor de kloostergeschiedenis in het Bisschoppelijk Archief en het Archief van het Grootseminarie te Brugge" (p. 49-67). In deze bijdrage geeft de archivaris van het Bisdom en van het Grootseminarie een handig en gedetailleerd overzicht van het archief en de bijhorende literatuur betreffende kloosters, congregaties en devote gemeenschappen.

Ook in het provinciaal archief kan men terecht voor de geschiedenis van het kloosterwezen zoals blijkt uit het artikel van Bernadette Roose "Bronnen voor de kloostergeschiedenis van West-Vlaanderen in het provinciaal archief" (p. 69-93). Er wordt achtereenvolgens een overzicht gegeven van mogelijke bronnen uit het Leiedepartement, de Nederlandse tijd (z.g. Modern archief) en de 3de afdeling van het provinciebestuur.

Dirk Van Clooster, sinds 1 maart 2002 conservator van de Duinenabdij te Koksijde, behandelt de "Ontsluiting van het historisch en archeologisch onderzoek naar de abdij Lieve Vrouw ten Duinen" (p. 95-104). Daarin overloopt hij in het kort de geschiedenis van de abdij en van het site, geeft een overzicht van de themata die in de 13 zalen van het nieuwe museum aan bod komen en vermeldt de verdere plannen voor het park (o.m. onderzoek naar de mogelijkheid om de onverantwoorde Van Buggenhoutlaan althans gedeeltelijk op te breken).

Van Maurice Vandermaesen is de bijdrage "Abdij- en kloosterarchieven op het Rijksarchief te Brugge. Wettelijk kader, aanwinsten en ontsluiting" (p. 105-120). Hierin gaat hij uitvoerig in op de wetge-

ving uit de Franse tijd i.v.m. het afschaffen van kloosters, kapittels, hospitalen en de gevolgen daarvan voor hun archief. Daarna volgt een overzicht van de aanwinsten sinds 1802 en van de “kerkelijke archieven” die uit verscheidene verzamelingen bestaan.

In “Geschiedschrijving en Public Relations in een Vlaams Cisterciënzerklooster aan het einde van de Vijftiende Eeuw” (p.121-133) onderzoekt Steven Vanderputten de oorzaken van de populariteit van het “Compendium historiae universalis” van Aegidius de Roya, monnik van de Duinenabdij. Dit artikel is een ingekorte versie van zijn bijdrage in deze *Handelingen*, 140, 2003, p. 42-65: “Wetenschap en cultureel kapitaal in de Duinenabdij aan het einde van de vijftiende eeuw. Een onderzoek naar de handschriften van Aegidius de Roya’s *Compendium historiae universalis*”

Het laatste artikel is geschreven door Dries Vanysacker:” Een pilootproject in het ontsluiten van de bronnen van een 19de-20ste-eeuws Vlaams-internationale missieorde: de inventaris van het algemeen CICM (Scheut)archief te Rome” (p. 135-140). Het in 1862 gestichte Scheut is weliswaar geen West-Vlaamse missieorde, maar honderden West- Vlamingen zijn Scheutist geworden en velen hebben belangrijke functies (oversten, bisschoppen, archivariissen) uitgeoefend of hebben zich als wetenschapper verdienstelijk gemaakt. Het historisch archief wordt in de loop van 2003-2004 vanuit Rome terug naar ons land overgebracht..

Besluit: met dit voortreffelijk verslag is de studiedag van 21 oktober 2002 reeds na enkele maanden tot een goed einde gebracht, wat niet van vele studiedagen, symposia en colloquia kan worden gezegd.

L. Devliegher

Een website voor Guido Gezelle. - Het erfgoed van de Vlaamse dichter Guido Gezelle kan voortaan on line bekeken worden via het internet: www.gezelle.be. De Openbare Bibliotheek Brugge, die het Guido Gezellearchief bewaart, wil zo de literaire nalatenschap van de dichter ter beschikking stellen van zowel het gespecialiseerde als het brede publiek. Op dit ogenblik bevat de website vooral informatieve gegevens over Gezelle en zijn tijd. Binnenkort kan men er ook de inventaris van het Gezellearchief raadplegen.

De website heeft als doelstelling een zo breed mogelijk publiek in contact te brengen met de figuur en de nalatenschap van Guido Gezelle. Bovendien wil ze de recente wetenschappelijke resultaten en inzichten op een bevattelijke en aantrekkelijke manier presenteren. Ze opent met een sfeervolle presentatie van enkele bekende poëziefragmenten van de dichter. Vervolgens krijgt men een menu met tien rubrieken. Gezelles leven en werk worden er uitgebreid behandeld. Beide aspecten worden met behulp van een tijdslijn in een breder cultureel-historisch perspectief geplaatst. Ook kan men via een grafisch mooi uitgewerkte stamboom doorklikken naar het fotomateriaal en de levensbeschrijvingen van de belangrijkste familieleden.

De website werd speciaal ontworpen om de afbeeldingen van de materialen uit het Gezellearchief zo goed mogelijk tot hun recht te laten komen. In de fotogalerij worden behalve alle portretten van Gezelle ook de mooiste en merkwaardigste stukken uit het archief tentoongesteld. Ook de andere pagina's van de website werden rijkelijk geïllustreerd en laten de bezoeker alle uithoeken van de nalatenschap van Gezelle zien.

Een andere blikvanger is de virtuele Guido Gezellewandeling in Brugge: op een stadkaart kunnen specifieke plaatsen aangeklikt worden die dan leiden naar fotografisch materiaal en wetenswaardigheden. In de educatieve dossiers worden specifieke thema's verder uitgediept, zoals Gezelles vertaling van het indianenepos *Hiawatha* en zijn contacten met de Engelse wereld. Het is de bedoeling om dit luik in de toekomst verder uit te breiden en de brug te slaan naar het onderwijs door bijvoorbeeld uitgewerkte lessenspakketten voor leerkrachten aan te bieden.

Binnenkort wordt ook de inventaris van het Guido Gezellearchief aan de website toegevoegd. Die wordt geïntegreerd aangeboden met de website, zodat de grasduinende gebruiker die niet over de nodige voorkennis beschikt om de databank op een gerichte manier te onderwerpen, via deze pagina's naar de databank geleid wordt.

De website is één van de resultaten van een project dat de Brugse Openbare Bibliotheek in 1999 samen met het Gezellecentrum (ISLN, Universiteit Antwerpen) bij het Max-Wildiersfonds (Fonds voor wetenschappelijk onderzoek) indiende. Het gezamenlijk project had als doelstelling om de literaire nalatenschap van Guido Gezelle aanwezig in het Gezellearchief op een wetenschappelijk verantwoorde

manier te ontsluiten en via een website ter beschikking te stellen van zowel het gespecialiseerde als het brede publiek. Beide instellingen hadden in de jaren daarvoor reeds afzonderlijke initiatieven in die richting genomen. Met de steun van het Max Wildiersfonds konden de bestaande databanken verder aangevuld en samengevoegd worden.

De Openbare Bibliotheek nam de invoer van het oeuvre van Gezelle voor haar rekening. Eind 2003 zijn alle poëziehandschriften, proza, journalistieke geschriften, taal- en volkskundige verzamelingen in de databank opgenomen. De fotografische dienst van de Stad Brugge scande reeds de helft van de poëziehandschriften in. Zo zal men de handschriften via het internet thuis kunnen raadplegen of kan een leerkracht de handschriften gebruiken als illustratiemateriaal bij de lessen. Bovendien hoeven de originelen dan minder gemanipuleerd te worden. Tijdens de inventarisering werden de documenten uit hun verzurende omgeving weggenomen en in zuurvrije materialen opgeborgen. Een aantal stukken werden gerestaureerd om verdere beschadiging te voorkomen.

Het Centrum voor Gezellestudie legde zich toe op de inventarisering en editie van de Gezellecorrespondentie, die ca. 7000 brieven bevat. Er werden daarbij tevens een 500-tal brieffragmenten tot briefgehelen samengevoegd, wat soms verrassende nieuwe gegevens aan het licht bracht. Deze brieven-database werd reeds geïntegreerd maar blijft – vooral wegens de omvang – een work-in-progress, net zoals de geplande archiefeditie van de afzonderlijke brieven, die ook on line beschikbaar zal worden. Deze edities zullen geleidelijk aan (in volgorde van belangrijkheid) aan de volledige inventaris toegevoegd worden.

E. Depuydt

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Muziek in Brugge. - In 2002 verscheen van Pieter Andriessen *Die van Muziken gheerne horen. Muziek in Brugge 1200-1800* (Brugge: West-Vlaamse Gidsenkring / Festival van Vlaanderen-Brugge, 440 p., ill.). Deze lijvige synthese is de eerste in zijn soort voor België. Voor Nederland bestaat zowel voor Amsterdam, Haarlem en Maastricht reeds een publicatie over het muziekleven van de stad. Andriessen is musicoloog, promoveerde over de Brugse componist Hacquart, was tot voor kort nethoofd Radio 3, wat resulteert in zowel ervaring in de praktijk van authentiek en haalbaar musiceren als in een brede achtergrond van theorie en interpretatie. Als hij dan nog kon samenwerken met iemand die tientallen jaren de Brugse bronnen bestudeerde op het lemma muziek, moet het resultaat heel bijzonder zijn. Wat het ook geworden is, voor zover uiteraard dit bronnenonderzoek doorliep na 1600. En dit was alleen voor Hacquart en voor Jacob-Toussaint Neyts en Frans-Dominicus Neyts het geval. Zelf maakte Andriessen nieuwe biografieën van o.m. Jacob Obrecht, Lupus Hellynck, Aybert Leemans; schreef onder de muziek van Jocelyn de Bruges de tekst van Thibault de Champagne. Kortom, hij ging niet alleen verder waar Reinhart Strohm (*Music in Medieval Bruges*, 1985) gebleven was, doch vulde diens 14de- en 15de-eeuwse interpretaties gevoelig aan, inbegrepen de lijsten der zangmeesters (14de-16de-eeuw: bijlage 12 en 13). Bijlage 16 brengt een voorlopige lijst der zangmeesters in de 17de-18de eeuw waarvan bv. Guil. Pollet (1614-1620), Rob. Bassicourt (1621-1623) in St.-Donaas zangmeester waren, de laatste opgevolgd door Jac. Willems op 27 maart 1624.

Bovendien brengt Pieter Andriessen commentaren bij de vele nu buitenlandse codices, want na de uitverkoop tijdens de Franse revolutie bleef nagenoeg niets binnenshuis over, de Occo-codex wellicht uitgezonderd, die eigenlijk pas na de Garnier-verkoop te Brugge (1972-74) naar de Albert I-bibliotheek verhuisde. Ook bij het Gruuthusehandschrift staat een heel leesbaar commentaar.

Het is natuurlijk bijzonder te betreuren dat de vorsing t.a.v. het muziekgebeuren niet meer doorging na 1600. We legden ons erop toe om de kapittelakten tot bv. 1635-1640 na te kijken of het dan wel zo was dat met de geuzentijd alle bezit aan zee en bezit in de

Westhoek voor de St.-Donaaskerk verloren ging. Tot onze verbazing blijkt het geheel aan heiligenvieringen, dat tot 1578 continu was vernieuwd geworden, vanaf 1627, op initiatief van de kanunniken zelf opnieuw opstartte met 13 grote feestdagen en met een rits aan heiligenvieringen na deze voor Carolus Borromeus (door bisschop De Rodoan) in 1615. Voorop Katarina (1594), Leonard, Rochus (1623), Barbara (1626), Petrus Banden (1627), Karel de Goede, Cecilia en Triniteit (1628), Joannes Chrysostomos (1629), Engelbewaarder en de Transfiguratie (1638), Sint-Jozef (1639). Ideale gelegenheden voor de zangmeesters om hun talenten te bewijzen onder het toezicht van iemand als kanunnik Matthias Pottier, destijds raadgever bij de uitgeverij Phalesius te Leuven. Toen hij 52 jaar priester was, gebeurde in de St.-Donaaskerk een grote viering voor hem waarbij de bisschop hem thuis ging ophalen en hij, met een diadeem op het hoofd en onder het luiden van de gehele beiaard, een feestmis kreeg met *Veni Creator, Te Deum* en een reeks motetten, blijkbaar alles eigen werk (sept. 1628, fol. 205).

En er komen dan hoogtepunten zoals wanneer de zangmeester Jacob Willems na 10 jaar dienst een tweedelige codex eigen composities schenkt o.m. achtstemmige Magnificats en *alia quaedam cantica*, 1634. Wanneer de aartsdiaken Arnold van Mechelen even daarna overlijdt en zijn complete bibliotheek cadeau doet aan het kapittel, worden de muziekcodexen daar eerst apart uitgehaald om in het choralenhuis (reeds muziekmuseum in 1627, fol. 149v) te worden opgesteld, 1636.

Met de overige codexen weet men niet goed weg. De bibliothecarius, sinds 11 mei 1626 Joannes Perez de Malvenda, wilde in zijn *Museon* alleen de *munimenta* van de kerk, lees het archief, geklasseerd door de secretaris Breydel (fol. 48v). Wanneer hij dan wordt opgevolgd door Matheus Mortroide wordt uitgekeken hoe aan geld te komen voor een geschikte plaats en infrastructuur om deze bibliotheek te kunnen opslaan, 11 juli 1639 (fol. 5).

En zoals destijds Ockeghem in de 15de eeuw, Willaert in 1542, zo ook op 24 mei 1634: de kapelmeester van de hertog van Beieren Bernardinus de Borlasca uit Genua wegens de oorlog op de vlucht, presenteert door hem aangemaakte motetten waarvoor hij 40 £ krijgt als reisgeld (fol. 33).

Andriessen bespreekt bv. niet het eventuele compositiewerk van

Cornelis vanden Rijne, zegt niet hoe Charles Guiet aan zijn opleiding kwam, noemt diens werk gedepasseerd, doch moet dan wel uitleggen hoe het komt dat de speellieden in Sint-Donaas, zowat alle in stadsdienst, op zon- en feestdagen komen aandraven met bombarden (schalmei), zinken (dierenhoorn, cornet) fagotten (baspijp), een *zackeboutte* of *buisine* (voorloper schuifbazuin); die instrumenten, op de bazuinen na, kwamen nooit voor in Sint-Donaas, evenmin als de 'hoge' salarissen voor toch een "beperkt" aantal speeldagen. Blijkbaar dan toch een geheel nieuwe uitvoeringsstijl.

A. Dewitte

Het Utrechtse Catharijneconvent in Gruuthuse. - De rijke verzameling van het Catharijneconvent - gewijd aan de christelijke cultuur in Nederland - is tot ver buiten de landsgrenzen bekend geworden. N.a.v. een herinrichting van het museum werden in het voorjaar enkele middeleeuwse beelden en retabelfragmenten - uitgekozen door St. Vandenberghe - uitgeleend aan het Gruuthusemuseum waar ze tussen de eigen verzameling werden opgesteld. Zo kregen we niet enkel een confrontatie tussen verscheidene regionale stijlen, maar eveneens tussen het uitbeelden van ikonografische thema's. De twee bekende retabelfragmenten toegeschreven aan Adraen van Wesel, het haast levensgrote beeld van Maria op de maansikkel, heiligenbeelden als de Maria-Magdalena en de Sint-Christoffel, of het kleine Mechelse tweeluik met de Annuntiatie (uit een privé-verzameling) hebben de bezoekers met grote kunst laten kennis maken.

Bij de tentoonstelling hoorde een publicatie met inleidende artikels over het Catharijneconvent (door M. Perez) en het Gruuthusemuseum (door S. Vandenberghe), en een overzicht van de tentoongestelde werken gesitueerd in het kader van de beeldhouwkunst in de Nederlanden in de 15de en begin 16de eeuw (A. Van Oosterwijk). De opgegeven bibliografie is wel erg subjectief en is, wat Brugge betreft, nogal mager uitgevallen. De tentoonstelling laat eens te meer de nood voelen aan een bestandscatalogoog van de beeldhouwkunst in het Gruuthusemuseum.

L. Devliegher

Brugge getekend. - In het Arentshuis selecteerde W. Le Loup 65 tekeningen met stadsgezichten uit Brugge, afkomstig uit het stedelijk prentenkabinet (24 januari - 25 april). Deze verzameling bestaat uit prenten en tekeningen uit de collectie Steinmetz, de Société Archéologique / Oudheidkundig Genootschap en de Stadsbibliotheek. Van de tekeningen bestaat een tweedelige inventaris door C. Van de Velde (1984). Bekende 18de-19de-eeuwse kunstenaars op de tentoonstelling waren J. Beerblock, J. Verbruggen en S. Vermote. Het was verheugend te zien hoe vele Bruggelingen de tentoonstelling bezochten en met heel veel belangstelling de pleinen, straten en gebouwen probeerden te situeren en te herkennen. Dat is niet altijd zo gemakkelijk, want heel wat is veranderd en verdwenen en dat betekent meestal geen verbetering voor het stadslandschap.

Onze-Lieve-Vrouw van Regula te Brugge. - Van 7 februari tot 28 maart had op de zolder van het Brugse Sint-Janshospitaal een niet-alledaagse tentoonstelling plaats over de herstelling van bovengenoemd schilderij dat bewaard wordt in het klooster van O.-L.-Vrouw-van-de-Potterie. Over de oorsprong en de verdere lotgevallen van dit schilderij dat in 1676 van uit Spanje bij de Brugse Augustijnen aankwam, kan men alle bijzonderheden lezen in de brochure "Onze-Lieve-Vrouw van Regula, de Zwarte Madonna. De restauratie. Het verhaal" (26 blz.). Op de tentoonstelling werd niet enkel de geschiedenis van het schilderij verteld; de nadruk lag op de jarenlange minutieuze restauratiebehandeling die gebeurde o.l.v. R. Van Nevel en waarvan ook in de brochure uitvoerig verslag wordt uitgebracht.

Stedelijke Musea van Kortrijk. - Nr. 3 van *Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen*, jg. 2003, is volledig gewijd aan de twee stedelijke musea te Kortrijk, nl. de Groeningeabdij en het Broelmuseum. Auteurs van de brochure zijn conservator Isabelle De Jaegere en wetenschappelijk medewerkster Greet Verschate.

Het museum Groeningeabdij is gevestigd in een oude vleugel (1597) van de vroegere Cisterciënzerinnenabdij - daar gebouwd na de afbraak in de Geuzentijd van de 13de-eeuwse abdij buiten de stad - die enkele jaren geleden werd gerestaureerd en nu samen met het

Begijnhof een plaats van rust en bezinning is in het hart van Kortrijk. Het museum is gewijd aan de geschiedenis van de stad en bestrijkt zo een periode vanaf de prehistorie tot aan de Eerste Wereldoorlog. Er is veel aandacht voor het rijke Romeinse verleden en uiteraard ook voor de Guldensporenslag die in 1302 bij de eerste abdij plaats vond. Naar die veldslag verwijst ook de bekende koffer van Oxford waarvan het museum een afgietsel van het voorpaneel bezit. Speciale aandacht krijgt de damastweverij die in de 15de-18de eeuw te Kortrijk een grote bloei kende; daarvan getuigt de damastverzameling - de grootste van het land - die door gerichte aankopen nog altijd wordt verrijkt. Ook van het Kortrijks zilverwerk kan het museum een mooi overzicht tonen.

Het tweede museum is gevestigd in een 18de-eeuws woonhuis nabij de Broeltorens. In de mooie salons komen niet enkel de schilderijen van de in 1576 te Kortrijk geboren Roeland Savery goed tot hun recht - het museum bezit 9 werken van hem - maar ook de vele 19de-eeuwse schilderijen die een sympathiek beeld van het kunstgebeuren uit die tijd tonen. In een nieuwe vleugel (1988) wordt de grote, internationaal gerichte verzameling keramiek getoond. Enkele meubels van de Kortrijkse Kunstwerkstede De Coene laten de bezoeker een aspect zien van de moderne, 20ste-eeuwse vormgeving.

Hopelijk blijven de Kortrijkse stedelijke musea het eigenlijke object in ere houden en laat men zich niet verleiden tot allerlei elektronische snufjes die soms de neiging hebben de kernopdracht van een museum - verwerving, presentatie en informatie, wetenschappelijke bestudering en educatief werk - te verdringen.

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

Correspondentieadres : Bossuytlaan 59, 8310 Brugge

Redactieadres : Doornhut 28, 8310 Brugge

Postrekening : 000-0107939-75 Genootschap voor Geschiedenis, Brugge.

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

Het Genootschap geeft ieder jaar de «Handelingen» uit, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden. Het tijdschrift in zijn huidige vorm is de voortzetting van :

- Annales de la Société d'Emulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale : I (1839) - IV (1842).
- Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : V (1843) - LIV (1904).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : LV (1905) - LXXVI (1933).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre. / Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht onder de benaming «Société d'Emulation» te Brugge. Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van geschiedenis en oudheden van Vlaanderen : LXXVII (1934) - CXV (1978).

Verder worden door het Genootschap ook afzonderlijke studies uitgegeven, o.m. in een reeks «Vlaamse Historische Studies». Hierin worden teksten van hoog wetenschappelijk gehalte, over onderwerpen die een brede belangstelling wekken, voorgesteld in een eigentijdse stijl en vorm.

Het lidmaatschap van het Genootschap kost jaarlijks € 18. Dit geeft recht op de toezending van de «Handelingen» en op deelname aan de activiteiten van het Genootschap. Bovendien bekomt elk lid een korting van 20% op de prijs van de jaargangen van het tijdschrift die voor zijn toetreding zijn verschenen, en op alle afzonderlijke uitgaven. Lid worden kan (met opgave van naam, adres en beroep) door overschrijving van de lidmaatschapsbijdrage op de bovenvermelde postrekening.

BESTUUR :

L. Devliegher (voorzitter), L. Valcke (secretaris), M. Ryckaert (adjunct-secretaris), L. Monbaliu (penningmeester), L. Vandamme (redactiesecretaris), M. Cloet, I. De Jaegere, B. Janssens de Bisthoven, D. Marechal, G. Maréchal, J. Mertens, J. Monballyu, O. Mus, M. Nuyttens, K. Priem, P. Trio, A. Van den Abeele, C. Vandenbroeke, M. Vandermaesen, A. Vandewalle, P. Vandewalle, R. Van Eenoo en J. Vannieuwenhuyse.